

CORPUS IURIS CIVILIS

EDITIO STEREOPTYPA DUODECIMA

VOLUMEN PRIMUM

INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

DIGESTA

RECOGNOVIT

THEODORUS MOMMSEN

RETRACTAVIT

PAULUS KRUEGER

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS

MCMXI.

INDEX TITULORUM

INSTITUTIONUM DIGESTORUM CODICIS.

A.

de abigcis *D.* 47, 14 *C.* 9, 37.
de generali abolitione *C.* 9, 43
de abolitionibus *C.* 9, 42
ad senatus consultum Turpilianum et de abolitionibus
criminum *D.* 48, 16
de acceptilatione *D.* 46, 4
de acceptilationibus *C.* 8, 43
de accusationibus et inscriptionibus *D.* 48, 2 *C.* 9, 2
aeq. v. adq.
de actione exercitoria *D.* 14, 1
de actione rerum amotarum *D.* 25, 2
de actione pignericacia *C.* 4, 24
de actione tributoria *D.* 14, 4
de hereditate vel actione vendita *D.* 18, 4 *C.* 4, 39
de actionibus *J.* 4, 6
de actionibus empti et venditi *D.* 19, 1 *C.* 4, 49
de actionibus hereditariis *C.* 4, 16
de actore a tute se curatore dando *C.* 5, 61
de itinere actuque privato *D.* 43, 19
ad exhibendum *D.* 10, 4 *C.* 3, 42
ad legem Aquiliam *D.* 9, 2
ad legem Corneliam de falsis *C.* 9, 22
ad legem Corneliam de siccariis *C.* 9, 16
ad legem Corneliam de siccariis et beneficis *D.* 48, 8
ad legem Fabiam *C.* 9, 20
ad legem Falcidiam *D.* 35, 2 *C.* 6, 50
ad legem Iuliam de adulteris coercendis *D.* 48, 5
ad legem Iuliam de adulteris et de stupro *C.* 9, 9
ad legem Iuliam de ambitu *C.* 9, 26
ad legem Iuliam de vi privata *D.* 48, 7
ad legem Iuliam de vi publica *D.* 48, 6
ad legem Iuliam de v. publica seu privata *C.* 9, 12
ad legem Iuliam maiestatis *D.* 48, 4 *C.* 9, 8
ad legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de resi-
duis *D.* 48, 13
ad legem Iuliam repetundarum *C.* 9, 27
ad legem Viselliam *C.* 9, 21
ad municipalem et de incolis *D.* 50, 1
ad senatus consultum Macedonianum *C.* 4, 28
ad senatus consultu Orfitianum *C.* 6, 57
ad senatus consultum Tertullianum *C.* 6, 56
ad senatus consultum Tertullianum et Orfitianum *D.* 38, 17
ad senatus consultum Trebellianum *D.* 36, 1 *C.* 6, 49
ad senatus consultum Turpilianum *C.* 9, 45
ad senatus consultum Turpilianum et de abolitionibus
criminum *D.* 48, 16
ad senatus consultum Velleianum *D.* 16, 1 *C.* 4, 29
de in diem addictione *D.* 18, 2
de ademptione legatorum *J.* 2, 21
de ademptione libertatis *D.* 40, 6
de legitima adgnatorum successione *J.* 3, 2
de legitima adgnatorum tutela *J.* 1, 15
de admendis vel transferendis legatis vel fideicommissis
D. 34, 4

de adluvionibus et paludibus et de pascauis ad alium
statum translatis *C.* 7, 41
de administratione et periculo tutorum et curatorum
qui gesserint vel non et de agentibus vel conve-
niendis uno vel pluribus *D.* 26, 7
de administratione rerum ad civitates pertinentium
D. 50, 8
de administratione rerum publicarum *C.* 11, 31
de administratione tutorum et curatorum et de pecunia
pupillari feneranda vel deponenda *C.* 5, 37
de adoptionibus *J.* 1, 11 *C.* 8, 47
de adoptionibus et emancipationibus et aliis modis qui-
bus potestas solvit *D.* 1, 7
de acquirenda et retinenda possessione *C.* 7, 32
de iure deliberandi et de adenuda vel acquirenda he-
reditate *C.* 6, 30
de acquirenda vel amittenda possessione *D.* 41, 2
de acquirenda vel omittenda hereditate *D.* 29, 2
de acquirendo rerum dominio *D.* 41, 1
de acquisitione per adrogationem *J.* 3, 10
de adsortione tollenda *C.* 7, 17
de adssoribus et domesticis et cancellariis iudicium
C. 1, 51
de officio adssorum *D.* 1, 22
de adsignandis libertis *C.* 38, 4
de adsignatio libertorum *J.* 3, 8
ad legem Iuliam de adulteris coercendis *D.* 48, 5
ad legem Julian de adulteris et de stupro *C.* 9, 9
adversus creditorem *C.* 7, 36
de advocatis diversorum iudiciorum *C.* 2, 7
[de advocatis diversorum iudicium *C.* 2, 7, 20]
de advocatis fisci *C.* 2, 8
de aedificiis privatis *C.* 8, 10
de aedificiis actionibus *C.* 4, 58
de aedificio edicto et redhibitione et quanti minoris
D. 21, 1
qui et a quibus manumissi liberi non fiunt et ad legem
Aeliam Sentiam *D.* 40, 9
de aestimatoria *D.* 19, 3
de agentibus in rebus *C.* 12, 20
de agnoscendis et alendis liberis vel parentibus vel pa-
tronis vel libertis *D.* 25, 3
de agricolis censitis vel colonis *C.* 11, 48
de agricolis et mancipliis dominicis vel fiscalibus sive
rei privatae *C.* 11, 68
de albo scribendo *D.* 50, 3
de aleatoribus *D.* 11, 5
de aleae lusu et aleatoribus *C.* 3, 43
de alendis liberis ac parentibus *C.* 5, 25
de agnoscendis et alendis liberis vel parentibus vel pa-
tronis vel libertis *D.* 25, 3
de Alexandriae primatibus *C.* 11, 29
de alienatione iudicii mutandi causa facta *D.* 4, 7
C. 2, 54
de alimentis pupillo praestandis *C.* 5, 50
de alimentis vel cibariis legatis *D.* 34, 1

a*

"AR 291019795071

de alluvionibus et paludibus et de pascuis ad alium statum translatis C. 7, 41
 ad legem Iuliam de ambitu C. 9, 26
 de lege Iulia ambitus D. 48, 14
 de adquirenda vel amittenda possessione D. 41, 2
 rerum amotarum C. 5, 21
 de actione amotarum rerum D. 25, 2
 an per alium causae appellationum reddi possunt D. 49, 9
 an servus ex suo facto post manumissionem teneatur C. 4, 14
 de cursu publico angariis et parangariis C. 12, 50
 de annali exceptione Italici contractus tollenda et de diversis temporibus et exceptionibus et praescriptib[us] et interruptionibus earum C. 7, 40
 de annonis civilibus C. 11, 25
 de annonis et capitu administrantium vel adssorum aliorum publicas sollicitudines gerentium vel eorum qui aliquas consecuti sunt dignitates C. 1, 52
 de annonis et tributis C. 10, 16
 de annuis legatis et fideicommissis D. 33, 1
 de epochis publicis et descriptionibus curialium C. 10, 22
 de apostatis C. 1, 7
 de apparitoribus comitis Orientis C. 12, 56
 de diversis officiis et apparitoribus iudicium et probatoris eorum C. 12, 59
 de apparitoribus magistrorum militum et privilegiis eorum C. 12, 54
 de apparitoribus praefecti annonae C. 12, 58
 de apparitoribus praefecti urbis C. 12, 53
 de apparitoribus praefectorum praetorio et privilegiis eorum C. 12, 52
 de apparitoribus proconsulis et legati C. 12, 55
 de appellationibus et consultationibus C. 7, 62
 de appellationibus et relationibus D. 49, 1
 de appellationibus recipiendis vel non D. 49, 5
 apud eum a quo appellatur aliam causam agere compellendum D. 49, 12
 de servitibus et de aqua C. 3, 34
 de aqua cottidiana et aestiva D. 43, 20
 de aqua et aquiae pluviae arcendae D. 39, 3
 de aqueductu C. 11, 43
 a quibus appellari non licet D. 49, 2
 de lege Aquilia J. 4, 3 C. 3, 35
 ad legem Aquilam D. 9, 2
 arbitrium tutelae C. 5, 51
 de arboribus caedendis D. 43, 27
 arborum furtum caesarum D. 47, 7
 de susceptoribus praepositis et arcariis C. 10, 72
 de comitibus et archiatriis sacri palati C. 12, 13
 de argenti pretio quod thesauris infertur C. 10, 78
 ass. v. ads.
 de athletis C. 10, 54
 de Atiliano tute vel eo qui ex lege Iulia et Titia dabatur J. 1, 20
 de auctoritate et consensu tutorum et curatorum D. 26, 8
 de auctoritate praestanda C. 5, 59
 de auctoritate tutorum J. 1, 21
 de officio prefecti Augustalis D. 1, 17 C. 1, 37
 de iure aureorum anulorum D. 40, 10 C. 6, 8
 de auri publici prosecutoribus C. 10, 74
 de auro argento mundo ornamenti unguentis veste vel vestimentis et status legatis D. 34, 2
 de auro coronario C. 10, 76

B.

de bonis auctoritate iudicis possidendi seu venundandis et de separationibus C. 7, 72
 de bonis damnatorum D. 48, 20
 de bonis eorum qui ante sententiam vel mortem sibi conciverunt vel accusatorem corruerunt D. 48, 21
 de bonis mortem sibi conscientium C. 9, 50
 de bonis libertorum D. 38, 2
 de bonis libertorum et de iure patronatus C. 6, 4
 de bonis maternis et materni generis C. 6, 60
 de bonis prescriptorum seu damnatorum C. 9, 49

de bonis quae liberis in potestate constitutis ex matrimonio vel alias adquiruntur et eorum administratione C. 6, 61
 de bonis vacantibus et de incorporatione C. 10, 10
 de bonorum possessione contra tabulas D. 37, 4
 de bonorum possessione contra tabulas liberti quae patronis vel liberis eorum datur C. 6, 13
 de bonorum possessione contra tabulas quam praetor liberis pollicetur C. 6, 12
 de bonorum possessione ex testamento millitis D. 37, 13
 de bonorum possessione furioso infanti muto surdo caeco competente D. 37, 3
 de bonorum possessione secundum tabulas C. 6, 11
 de bonorum possessionibus J. 3, 9 D. 37, 1
 de bonorum possessionibus secundum tabulas D. 37, 11

C.

de cadaveribus punitorum D. 48, 24
 de caducis tollendis C. 6, 51
 de calculi errore C. 2, 5
 de calumniatoribus D. 3, 6 C. 9, 46
 de adssorum et domesticis et cancellariis iudicium C. 1, 41
 de canone frumentario urbis Romae C. 11, 23
 de canone largitionum titulorum C. 10, 23
 de capiendis et distrahendis pignoribus tributorum causa C. 10, 21
 de capitacione civium censibus eximenda C. 11, 49
 de capite minutis D. 4, 5
 de capitnis minutiōne J. 1, 16
 de capitvis et de postliminio et redemptis ab hostibus D. 49, 15
 de Carboniano edicto D. 37, 10 C. 6, 17
 de privatis carceribus inhibendis C. 9, 5
 de castrensi omnium palatinorum peculio C. 12, 30
 de castrensi peculio D. 49, 17
 de castrensi peculio militum et praefectianorum C. 12, 36
 de castrensis et ministerianis C. 12, 25
 de regula Catoniana D. 34, 7
 nautae caupones stabularii ut recepta restituant D. 4, 9
 furti adversus nautas caupones stabularios D. 47, 5
 de causis, ex quibus infamia alicui inrogatur C. 2, 11
 de censibus D. 50, 15
 de censibus et censoribus et peraequatoribus et inspectoribus C. 11, 58
 de cessione bonorum D. 42, 3
 de alimentis vel cibariis legatis D. 34, 1
 de classicis C. 11, 13
 de SC. Claudio tollendo C. 7, 24
 de cloacis D. 43, 23
 de codicillis J. 2, 25 C. 6, 36
 de iure codicillorum D. 29, 7
 de Iudeis et caelicolis C. 1, 9
 de successione cognatorum J. 3, 5
 de cohortalibus principibus corniculariis et primipilariis C. 12, 57
 de collatione D. 37, 6
 de collatione aeris C. 10, 29
 de dotis collatione D. 37, 7
 de collatione donatorum vel relevatorum aut translatorum seu adaeatorum C. 10, 28
 de collatione fundorum fiscalium vel rei privatae vel dominicae vel civitatum vel templorum C. 11, 74
 de collatione fundorum patrimonialium et emphyteuticorum C. 11, 65
 de collationibus C. 6, 20
 de collegiatis et chartopratibus et nummulariis C. 11, 18
 de collegiis et corporibus D. 47, 22
 de collusione detegenda D. 40, 16 C. 7, 20
 de agricolis censitis vel colonis C. 11, 48
 de colonis Illyrianis C. 11, 53
 de colonis Palaestinis C. 11, 51
 de colonis Thracensibus C. 11, 52
 de comitibus consistorianis C. 12, 10
 de comitibus et archiatriis sacri palati C. 12, 13
 de comitibus et tribunis scholarum C. 12, 11
 de comitibus qui provincias regunt C. 12, 14

- de *comitibus* rei militaris *C.* 12, 12
 de quaestoribus magistris officiorum *comitibus* sacrarum largitionum et rei privatae *C.* 12, 6
 de apparitoribus *comitis* Orientis *C.* 12, 56
 de officio *comitis* Orientis *C.* 1, 36
 de officio *comitis* rerum privatuarum *C.* 1, 33
 de officio *comitis* sacrarum largitionum *C.* 1, 32
 de officio *comitis* sacri patrimonii *C.* 1, 34
 de *commeatu* *C.* 12, 42
 de *commerciis* et mercatoribus *C.* 4, 63
comminationes epistulas programmata subscriptiones auctoritatem rei iudicatae non habere *C.* 7, 57
 de lego *commissoria* *D.* 18, 3
commodati vel contra *D.* 13, 6
 de *commodato* *C.* 4, 23
communi dividendo *D.* 10, 3 *C.* 3, 37
 de servo *communi* manumisso *C.* 7, 7
communia de legatis et fideicommissis et de in rem missione tollenda *C.* 6, 43
communia de manumissionibus *C.* 7, 15
communia de successionibus *C.* 6, 59
communia de usucaptionibus *C.* 7, 30
communia praediorum tam urbanorum quam rusticorum *D.* 8, 4
communia utriusque iudicii tam familiae erciscundae quam communi dividendo *C.* 3, 38
 de *communium* rerum alienatione *C.* 4, 52
 de *compensationibus* *D.* 16, 2 *C.* 4, 31
 de *concubinis* *D.* 25, 7 *C.* 5, 26
 de *concussione* *D.* 47, 13
 de *condicionibus* et demonstrationibus et causis et modis eorum quae in testamento scribuntur *D.* 35, 1
 de *condicionibus* insertis tam legatis quam fideicommissis et libertatibus *C.* 6, 46
 de *condicionibus* institutionum *D.* 28, 7
 de *condictione* causa data causa non secuta *D.* 12, 4
 de *condictione* ex lege *D.* 13, 2
 de *condictione* ex lege et sine causa vel iniusta causa *C.* 4, 9
 de *condictione* furtiva *D.* 13, 1 *C.* 4, 8
 de *condictione* indebiti *D.* 12, 6 *C.* 4, 5
 de *condictione* ob causam datorum *C.* 4, 6
 de *condictione* ob turpem causam *C.* 4, 7
 de *condictione* ob turpem vel iniustam causam *D.* 12, 5
 de *condictione* sine causa *D.* 12, 7
 de *condictione* triticaria *D.* 13, 3
 de *conditis* in publicis horreis *C.* 10, 26
 de locatione et *conductione* *J.* 3, 24
 locati *conducti* *D.* 19, 2
 de locato et *conducto* *C.* 4, 65
 de *conductoribus* et procuratoribus sive actoribus praediorum fiscalium et domus Augustae *C.* 11, 72
 de *conductoribus* vectigalium fisci *C.* 10, 57
 de *confessis* *D.* 42, 2 *C.* 7, 59
 de *confirmando* tute *C.* 5, 29
 de *confirmando* tute vel curatore *D.* 26, 3
 de *coniungendis* cum emancipato liberis eius *D.* 37, 8
 de *consensu* obligatione *J.* 3, 22
 de *consortibus* eiusdem litis *C.* 3, 40
 do pecunia *constituta* *D.* 13, 5
 de *constituta* pecunia *C.* 4, 18
 de *constitutionibus* principum *D.* 1, 4
 de legibus et *constitutionibus* principum et edictis *C.* 1, 14
 de legibus senatusque consultis et longa *consuetudine* *D.* 1, 3
 quae sit longa *consuetudo* *C.* 8, 52
 de *consultibus* et non spargendis ab his pecuniis et de praefectis et magistris militum et patriciis *C.* 12, 3
 de officio *consul* *D.* 1, 10
 de *appellationibus* et *consultationibus* *C.* 7, 62
 de litis *contestatione* *C.* 3, 9
 de *contractibus* iudicium vel eorum qui sunt circa eos et inhibendis donationibus in eos faciendis et ne administrationis tempore proprias aedes aedificant sine sanctione pragmatica *C.* 1, 53
 de *contrahenda* emptione et de pactis inter emptorem et venditorem compositis et quae res venire non possunt *D.* 18, 1
 de *contrahenda* emptione *C.* 4, 38
 de *contrahenda* et committenda stipulatione *C.* 8, 37
 de *contraria* tutelae et utili actione *D.* 27, 4
 de *contrario* iudicio *C.* 5, 58
 de *conveniendis* fisci debitoribus *C.* 10, 2
 de *lege Cornelia* de falsis et de senatus consulto Liboniano *D.* 48, 10
 ad legem *Corneliam* de falsis *C.* 9, 22
 ad legem *Corneliam* de sicariis *C.* 9, 16
 ad legem *Corneliam* de sicariis et beneficis *D.* 48, 8
 de cohortalibus principibus *corniculariis* et primipilribus *C.* 12, 57
 creditorum evictionem non debere *C.* 8, 45
 de *crimine* expilatae hereditatis *C.* 9, 32
 de *crimine* peculatus *C.* 9, 28
 de *crimine* sacrilegii *C.* 9, 29
 de *crimine* stellionatus *C.* 9, 34
 de *cupressis* ex luco Daphnensi vel Perseis per Aegyptum non excidendas vel vendendas *C.* 11, 78
 de *curatore* bonis dando *D.* 42, 7
 de *curatore* furiosi vel prodigi *C.* 5, 70
 de *curatoribus* *J.* 1, 23
 de *curatoribus* furioso et aliis extra minores dandis *D.* 27, 10
 de *curiosis* *C.* 12, 22
 de *cursu* publico angariis et parangariis *C.* 12, 50
 de *custodia* et exhibitione reorum *D.* 48, 3
 de *custodia* reorum *C.* 9, 4
- D.
- de *damno* infecto et de suggrundis et protectionibus *D.* 39, 2
 debitorem venditionem pignoris impedire non posse *C.* 8, 28
 de *debitoribus* civitatum *C.* 11, 33
 de *decanis* *C.* 12, 26
 de *decretis* ab ordine facienda *D.* 50, 9
 de *decretis* decurionum super immunitate quibusdam concedenda *C.* 10, 47
 de *decuriis* urbis Romae *C.* 11, 14
 de *decurionibus* et filiis eorum *D.* 50, 2
 de *decurionibus* et filiis eorum et qui decuriones habentur quibus modis a fortuna curiae liberentur *C.* 10, 32
 de *decurionibus* et silentiariis *C.* 12, 16
 de *dediticia* libertate tollenda *C.* 7, 5
 de *procuratoribus* et *defensoribus* *D.* 3, 3
 de *defensoribus* civitatum *C.* 1, 55
 de *delatoribus* *C.* 10, 11
 depositi vel contra *D.* 16, 3 *C.* 4, 34
 de *desertoribus* et occultatoribus eorum *C.* 12, 45
 de *dignitatibus* *C.* 12, 1
 de *dilationibus* *C.* 3, 11
 de ferias et *dilationibus* et diversis temporibus *D.* 2, 12
 de *discussoribus* *C.* 10, 30
 de *distractione* pignorum *C.* 8, 27
 de *distractione* pignorum et hypothecarum *D.* 20, 5
 de diversis officiis et apparitoribus iudicum et probatoriis eorum *C.* 12, 59
 de diversis praediis urbanis et rusticis templorum et civitatum et omni reditu civili *C.* 11, 70
 de diversis regulis iuris antiqui *D.* 50, 17
 de diversis rescriptis et pragmaticis sanctionibus *C.* 1, 23
 de diversis temporalibus praescriptionibus et de accessionibus possessionum *D.* 44, 3
 de *dividenda* tutela et pro qua parte quisque tutorum conveniatur *C.* 5, 52
 de *rerum divisione* et qualitate *J.* 2, 1
 de *divisione* rerum et qualitate *D.* 1, 8
 de *divisione* stipulationum *J.* 3, 18
 de *divortiis* et repudiis *D.* 24, 2
 de *divortio* facto apud quem liberi morari vel educari debent *C.* 5, 24
 de *doli* mali et metus exceptione *D.* 44, 4
 de *dolo* malo *D.* 4, 3 *C.* 2, 20
 de *domesticis* et protectoribus *C.* 12, 17

de adssessoribus et *domesticis* et cancellariis iudicium
C. 1, 51
de adquiendo rerum *dominio* D. 41, 1
de *donationibus* J. 2, 7 D. 39, 5 C. 8, 53
de *donationibus* ante nuptias vel propter nuptias et
sponsalicias C. 5, 3
de *donationibus* inter virum et uxorem D. 24, 1
de *donationibus* inter virum et uxorem et a parentibus
in liberos factis et de ratihabitione C. 5, 16
de *donationibus* quae sub modo vel condicione vel ex
certo tempore conficiuntur C. 8, 54
de mortis causa *donationibus* D. 39, 6 C. 8, 56
de fundo *dotali* D. 23, 5 C. 5, 23
de pactis *dotalibus* D. 23, 4
de *dote* cauta et non numerata C. 5, 15
de *dote* praelegata D. 33, 4
de *dosis* collatione D. 37, 7
de *dosis* promissione vel nuda pollicitatione C. 5, 11
de iure *dotum* D. 23, 3 C. 5, 12
de rebus *dubius* D. 34, 5
de *duobus* reis constituendis D. 45, 2
de *duobus* reis stipulandi et promittendi J. 3, 16
C. 8, 39
de *evictionibus* et *duplae* stipulatione D. 21, 2

E.

de *edendo* D. 2, 13 C. 2, 1
de legibus et constitutionibus principum et edictis C.
1, 14
de Carboniano *edicto* D. 37, 10 C. 6, 17
de successorio *edicto* D. 38, 9 C. 6, 16
de aedilicio *edicto* et redhibitione et quanti minoris
D. 21, 1
de *edicto* divi Hadriani tollendo et quemadmodum scrip-
tus heres in possessionem mittatur C. 6, 33
de *effractoribus* et expilatoribus D. 47, 18
de optione vel *electione* legata D. 33, 5
de adoptionibus et *emancipationibus* et aliis modis
quibus potestas solvitur D. 1, 7
de *emancipationibus* liberorum C. 8, 48
de *emendatione* propinquorum C. 9, 15
de *emendatione* servorum C. 9, 14
de *emphyteutico* iure C. 4, 66
de actionibus *empti* et venditi D. 19, 1 C. 4, 49
de *emptione* et venditione J. 3, 23
de contrahenda *emptytione* et venditione D. 18, 1 C. 4, 38
de *eo* cui libertatis causa bona addicuntur J. 3, 11
de *eo* per quem factum erit quo minus quis in iudicio
sistat D. 2, 10
de *eo* qui pro tutore negotia gessit C. 5, 45
de *eo* qui pro tutore prove curatore negotia gessit
D. 27, 5
de *eo* quod certo loco dari oportet D. 13, 4
de metatis et *epidemeticis* C. 12, 40
de *episcopali* audiencia et de diversis capitulis quae ad
ius curamque et reverentiam pontificalem pertinent
C. 1, 4
de *episcopis* et clericis et orphanotrophis et brepho-
trophis et xenodochie et asceteriis et monachis et
privilegio eorum et castrensi peculio et de redim-
dis captivis et de nuptiis clericorum vetitis seu per-
missis C. 1, 3
de *equestris* dignitate C. 12, 31
de *erogatione* militaris annoneae C. 12, 37
de *errore* advocatorum vel libellos seu preces conci-
pientium C. 2, 9
de calculi *errore* C. 2, 5
etiam ob chirographarium pecuniam pignus teneri C.
8, 26
etiam per procuratorem causam in integrum restitu-
tions agi posse C. 2, 48
de *evictionibus* C. 8, 44
de *evictionibus* et duplae stipulatione D. 21, 2
cum qui appellaverit in provincia defendi D. 49, 11
de *cunuchis* C. 4, 42
ex delictis defunctorum in quantum heredes convenian-
tur C. 4, 17

de causis, *ex quibus infamia* alicui inrogatur C. 2, 11
ex quibus causis maiores viginti quinque annis in in-
tegrum restituuntur D. 4, 6
de *exactionibus* tributorum C. 10, 19
de *executoribus* et *exactoribus* C. 12, 60
de *exceptione* rei indicatae D. 44, 2
de *exceptione* rei venditae et traditae D. 21, 3
de *exceptionibus* J. 4, 13
de *exceptionibus* praescriptionibus et *praeiudiciis* D.
44, 1
de *exceptionibus* sive *praescriptionibus* C. 8, 35
de *excocctione* et *translatione* militarium annonarum
C. 12, 38
de *excusatione* veteranorum C. 5, 65
de *excusationibus* J. 1, 25 D. 27, 1
de *excusationibus* artificum C. 10, 66
de *excusationibus* et temporibus earum C. 5, 62
de *excusationibus* mununerum C. 10, 48
de *exercitoria* actione D. 14, 1
de *exercitoria* et institoria actione C. 4, 25
de liberis et postumis heredibus instituendis vel *ex-
heredandis* D. 28, 2
de *exheredatione* liberorum J. 2, 13
de liberis praeteritis vel *exheredatis* C. 6, 28
de tabulis *exhibendis* D. 43, 5 C. 8, 7
de *exhibendis* vel transmitendis reis C. 9, 3
ad *exhibendum* D. 10, 4 C. 3, 42
de *expensis* publicorum ludorum C. 11, 42
expilatae hereditatis D. 47, 19
de crimine *expilatae* hereditatis C. 9, 32
de *execuctione* rei iudicatae C. 7, 53
de *executoribus* et *exactoribus* C. 12, 60
de variis et *extraordinariis* cognitionibus et si index
item suam fecisse dicetur D. 50, 13
de *extraordinariis* criminibus D. 47, 11

F.

de lege *Fabia* de *plagiaris* D. 48, 15
ad legem *Fabiam* C. 9, 20
de *fabricensibus* C. 11, 10
de lege *Falcidia* J. 2, 22
ad legem *Falcidiam* D. 35, 2 C. 6, 50
de *falsa* causa adiecta legato vel *fideicommisso* C. 6, 44
de *falsa* moneta C. 9, 24
ad legem Corneliam de *falsis* C. 9, 22
de lege Corneliam de *falsis* et de senatus consulto Libo-
niano D. 48, 10
familiae encircundae D. 10, 2 C. 3, 36
de *famosis* libellis C. 9, 36
de nautico *fenore* D. 22, 2 C. 4, 33
de *feriis* C. 3, 12
de *feriis* et dilationibus et diversis temporibus D. 2, 12
de summa trinitate et *fide* catholica et ut nemo de ea
publice contendere audeat C. 1, 1
de *fide* et iure hastae fiscalis et de adiectionibus C.
10, 3
de *fide* instrumentorum et amissione eorum D. 22, 4
de *fide* instrumentorum et amissione eorum et antapo-
chis faciendi et de his quae sine scriptura fieri
possunt C. 4, 21
de *fideicommissaria* hereditatis petitione D. 5, 6
de *fideicommissariis* hereditatibus J. 2, 23
de *fideicommissariis* libertatibus D. 40, 5 C. 7, 4
de *fideicommissis* C. 6, 42
de *legatis* et *fideicommissis* D. 30, 31, 32
de *fideiussoribus* J. 3, 20
de *fideiussoribus* et *mandatoribus* D. 46, 1 C. 8, 40
de *fideiussoribus* et *nominatoribus* et heredibus tuto-
rum et curatorum D. 27, 7
de *fideiussoribus* minorum C. 2, 23
de *fideiussoribus* tutorum seu curatorum C. 5, 57
de *fiduciaria* tutela J. 1, 19
de *filii* familias et quemadmodum pro his pater tenea-
tur C. 10, 62
de *filii* officialium militarium qui in bello moriuntur
C. 12, 47
de *filio* familias minore C. 2, 22

fniuum regundorum D. 10, 1 C. 3, 39
de fiscalibus usuris C. 10, 8
de advocatis fisci C. 2, 8
de iure fisci D. 49, 14 C. 10, 1
de privilegio fisci C. 7, 73
de pluminibus ne quid in flumine publico ripave eius fiat, quo peius navigetur D. 43, 12
de fonte D. 43, 22
de formulis et impetratiōne actionum sublatis C. 2, 57
de iurisdictione omnium iudicium et de foro competenti C. 3, 13
de usuris et fructibus et causis et omnibus accessionibus et mora D. 22, 1
de fructibus et litis expensis C. 7, 51
de frumento Alexandrinō C. 11, 28
de frumento urbis Constantinopolitanae C. 11, 24
de lego Fufia Caninia sublata J. 1, 7 C. 7, 3
de fugitiis D. 11, 4
de fugitiis colonis patrimonialibus et emphyteuticis et saltuensibus C. 11, 64
de fugitiis servis et libertis mancipiisque civitatum artificibus et ad diversa opera deputatis et ad rem privatam vel dominicam pertinentibus C. 6, 1
de fundis et saltibus rei dominicae C. 11, 67
de fundis limitotrophis et terris et paludibus et pascuis limitaneis vel castellorum C. 11, 60
de fundis patrimonialibus et saltuensibus et emphyteuticis et eorum conductoribus C. 11, 62
de fundis rei privatae et saltibus divinae domus C. 11, 66
de fundo dotali D. 23, 5 C. 5, 23
de furibus balneariis D. 47, 17
furti adversus nautas caupones stabularios D. 47, 5
de furtis D. 47, 2
de furtis et de servo corrupto C. 6, 2

G.

de generali abolitione C. 9, 43
de gladiatoriis penitus tollendis C. 11, 44
de glande legenda D. 43, 28
de gradibus cognitionis J. 3, 6
de gradibus et adfinibus et nominibus eorum D. 38, 10
de grege dominico C. 11, 76

H.

de usu et habitatione J. 2, 5 D. 7, 8
de usu fructu et habitatione et ministerio servorum C. 3, 33
de haereticis et Manichaeis et Samaritis C. 1, 5
de heredibus instituendis J. 2, 14 D. 28, 5
de heredibus instituendis et quae personae heredes institui non possunt C. 6, 24
de heredibus tutorum C. 5, 54
de actionibus hereditariis C. 4, 16
de hereditate vel actione vendita D. 18, 4 C. 4, 39
de hereditatibus decurionum naviculariorum cohortium militum et fabricensium C. 6, 62
de hereditatibus quae ab intestato deferuntur J. 3, 1
de petitione hereditatis C. 3, 31
de hereditatis petitione D. 5, 3
de fideicommissaria hereditatis petitione D. 5, 6
de possessoria hereditatis petitione D. 5, 5
de heredum qualitate et differentia J. 2, 19
de his per quos agere possumus J. 4, 10
de his quae ex publica collatione illata sunt non usurpandis C. 10, 75
de his quae in testamento delentur inducuntur vel inscribuntur D. 28, 4
de his quae poenae causa relinquuntur D. 34, 6
de his quae poenae nomine in testamento vel codicillis relinquuntur C. 6, 41
de his quae pro non scriptis habentur D. 34, 8
de his quae sub modo legata vel fideicommissa relinquuntur C. 6, 45
de his quae vi metusve causa gesta sunt C. 2, 19
de his quae ut indignis auferuntur D. 34, 9

de his qui a non domino manumissi sunt C. 7, 10
de his qui a principe vacationem acceperunt C. 10, 45
de his qui accusare non possunt C. 9, 1
de his qui ad ecclesias confugiunt vel ibi exclamant C. 1, 12
de his qui ad statuas confugiunt C. 1, 25
de his qui ante apertas tabulas hereditates transmittunt C. 6, 52
de his quibus ut indignis auferuntur et ad senatus consultum Silanianum C. 6, 35
de his qui effuderint vel deiecerint D. 9, 3
de his qui ex officio quod administraverunt conveniuntur C. 11, 39
de his qui ex publicis rationibus mutuam pecuniam acceperunt C. 10, 6
de his qui in ecclesiis manumittuntur C. 1, 13
de his qui in exilium dati vel ordine moti sunt C. 10, 61
de his qui in priorum creditorum locum succedunt C. 8, 18
de his qui latrones vel in aliis criminibus reos occulaverint C. 9, 39
de his qui non impletis stipendiis sacramento soluti sunt C. 10, 55
de his qui notantur infamia D. 3, 2
de his qui numero liberorum vel paupertate excusationem meruerunt C. 10, 52
de his qui parentes vel liberos occiderunt C. 9, 17
de his qui per metum iudicis non appellaverunt C. 7, 67
de his qui potentiorum nomine titulos praediis adfigunt vel eorum nomina in lite praetendunt C. 2, 14
de his qui se deferunt C. 10, 13
de his qui sibi adscribunt in testamento C. 9, 23
de his qui sponte munera suscepunt C. 10, 44
de his qui sui vel alieni iuris sunt J. 1, 8 D. 1, 6
de his qui veniam aetatis impetraverunt C. 2, 44
de homine libero exhibendo D. 43, 29
de liberis exhibendis seu de ducendis et de homine libero exhibendo C. 8, 8
de statu hominum D. 1, 5
de honoratorum vehiculis C. 11, 20
de honoribus et muneribus non continuandis inter patrem et filium et de intervallis C. 10, 41
de pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur et de pactis eorum D. 20, 1

I.

de lege Rhodia de iactu D. 14, 2
de iuris et facti ignorantia D. 22, 6 C. 1, 18
de iis per quos agere possumus J. 4, 10
de iis qui sui vel alieni iuris sunt J. 1, 8 D. 1, 6
de immunitate nemini concedenda C. 10, 25
de iure immunitatis C. 50, 6
de impensis in res dotales factis D. 25, 1
de imponenda lucrativa descriptione C. 10, 36
de impuberum et aliis substitutionibus C. 6, 26
de incendio ruina naufragio rate nave expugnata D. 47, 9
de incertis personis C. 6, 48
de incestis et inutilibus nuptiis C. 5, 5
ad municipalem et de incolis D. 50, 1
de incolis et ubi quis domicilium habere videtur et de his qui studiorum causa in alia civitate degunt C. 10, 40
de condicione indebiti D. 12, 6 C. 4, 5
de indicta viduitate et de lege Iulia Misella tollenda C. 6, 40
de indictionibus C. 10, 17
de in diem addictione D. 18, 2
de praescriptis verbis et in factum actionibus D. 19, 5
de infamibus C. 10, 59
de infantibus expositis liberis et servis et de his qui sanguinolentos emptos vel nutriendos acceperunt C. 8, 51
de infirmardis poenis caelibus et orbitatis et de decimariis sublatis C. 8, 57
de ingenuis J. 1, 4

de *ingenuis manumissis* C. 7, 14
 de *ingratis liberis* C. 8, 49
 de *in integrum restitutione minorum viginti quinque annis* C. 2, 21
 de *in integrum restitutione postulata ne quid novi fiat* C. 2, 49
 de *in integrum restitutionibus* D. 4, 1
 de *in iuncti muneri sumptus ad omnes collegas pertinere* C. 11, 38
 de *iniurias* J. 4, 4 C. 9, 35
 de *iniurias et famosis libellis* D. 47, 10
 de *in iusto rupto irrito facto testamento* D. 28, 3
 de *in ius vocando* D. 2, 4 C. 2, 2
in ius vocati ut eant aut satis vel cautum dent D. 2, 6
 de *in item dando tutore vel curatore* C. 5, 44
 de *in item iurando* D. 12, 3 C. 5, 53
 de *in officiosis donationibus* C. 3, 29
 de *in officiosis dotibus* C. 3, 30
 de *in officioso testamento* J. 2, 18 D. 5, 2 C. 3, 28
 in *quibus causis cessat longi temporis praescriptio* C. 7, 34
 in *quibus causis coloni censiti dominos accusare possunt* C. 11, 50
 in *quibus causis in integrum restitutio necessaria non est* C. 2, 40
 in *quibus causis militantes fori praescriptione uti non possunt* C. 3, 25
 in *quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur* D. 20, 2 C. 8, 14
 in *quibus causis tutorem habenti tutor vel curator dari potest* C. 5, 36
 de *in rem verso* D. 15, 3
 de *inspiciovente ventre custodiendoque partu* D. 25, 4
 de *institoria actione* D. 14, 3
 de *institoria et exercitoria actione* C. 4, 25
 de *institutionibus vel substitutionibus seu restitutionibus sub condicione factis* C. 6, 25
 de *instructo vel instrumento legato* D. 33, 7
 de *fide instrumentorum et amissione eorum* D. 22, 4 C. 4, 21
 inter *alios acta vel iudicata aliis non nocere* C. 7, 60
 de *interdictis* J. 4, 15 C. 8, 1
 de *interdictis et relegatis et deportatis* D. 48, 22
 de *interdictis sive extraordinariis actionibus quae pro his competit* D. 43, 1
 de *interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem seu curatorem filiosque eorum* C. 5, 6
 de *re iudicata et de effectu sententiarum et de interlocutionibus* D. 42, 1
 de *sententiis et interlocutionibus omnium iudicium* C. 7, 45
 de *interrogationibus in iure faciendis et interrogatoriis actionibus* D. 11, 1
 de *inutilibus stipulationibus* J. 3, 19 C. 8, 38
 de *iremarchis* C. 10, 77
 de *itinere actusque privato* D. 43, 19
 de *Iudeis et caelicolis* C. 1, 9
 iudicatum solvi D. 46, 7
 de *iudiciis* C. 3, 1
 de *iudiciis et ubi quisque agere vel conveniri debeat* D. 5, 1
 de *lege Iulia ambitus* D. 48, 14
 de *lege Iulia de annonae* D. 48, 12
 de *indicta viduitate et de lege Iulia Miscella tollenda* C. 6, 40
 de *lege Iulia repetundarum* D. 48, 11
 ad *legem Iuliam de adulteriis coercendis* D. 48, 5
 ad *legem Iuliam de adulteriis et de stupro* C. 9, 9
 ad *legem Iuliam de ambitu* C. 9, 26
 ad *legem Iuliam de vi privata* D. 48, 7
 ad *legem Iuliam de vi publica* D. 48, 6
 ad *legem Iuliam de vi publica seu privata* C. 9, 12
 ad *legem Iuliam maiestatis* D. 48, 4 C. 9, 8
 ad *legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis* D. 48, 13
 ad *legem Iuliam repetundarum* C. 9, 27
 de *ture aureorum anulorum* D. 40, 10
 de *ture aureorum anulorum et de natalibus restituentibus* C. 6, 8

de *ture codicillorum* D. 29, 7
 de *ture deliberandi* D. 28, 8
 de *ture deliberandi et de adeunda vel adquirenda hereditate* C. 6, 30
 de *ture dominii impetrando* C. 8, 33
 de *ture dotium* D. 23, 3 C. 5, 12
 de *emphyteutico iure* C. 4, 66
 de *ture fisci* D. 49, 14 C. 10, 1
 de *ture immunitatis* D. 50, 6
 de *rebus creditis et de iurecurando* C. 4, 1
 de *iurecurando propter calumniam dando* C. 2, 58
 de *iurecurando sive voluntario sive necessario sive iudiciali* D. 12, 2
 de *ture liberorum* C. 8, 58
 de *ture naturali et gentium et civili* J. 1, 2
 de *ture patronatus* D. 37, 14
 de *bonis libertorum et de ture patronatus* C. 6, 4
 de *ture personarum* J. 1, 3
 de *ture rei publicae* C. 11, 30
 de *officio iuridici* D. 1, 20
 de *officio iuridici Alexandriæ* C. 1, 57
 de *iurisdictione* D. 2, 1
 de *iurisdictione omnium iudicum et de foro competenti* C. 3, 13
 de *iuris et facti ignorantia* D. 22, 6 C. 1, 8
 de *iustitia et iure* J. 1, 1 D. 1, 1

L

de *Latina libertate tollenda et per certos modos in civitatem Romanam transfusa* C. 7, 6
 de *legationibus* D. 50, 7 C. 10, 65
 de *legatis* J. 2, 20 C. 6, 37
 de *legatis et fideicommissis* D. 30, 31, 32
 communia de *legatis et fideicommissis* C. 6, 43
 de *legatis praestans contra tabulas bonorum possessione petita* D. 37, 5
 de *lege Aquilia* J. 4, 3 C. 3, 35
 de *lege commissoria* D. 18, 3
 [de *commissoria lege in pignoribus rescindenda* C. 8, 34]
 de *lege Cornelia de falsis et de senatus consulto Liboniano* D. 48, 10
 de *lege Fabia de plagiariis* D. 48, 15
 de *lege Falcidia* J. 2, 22
 de *lege Fufia Caninia sublata* J. 1, 7
 de *lege Fufia Caninia tollenda* C. 7, 3
 de *lege Iulia ambitus* D. 48, 14
 de *lege Iulia de annonae* D. 48, 12
 de *indicta viduitate et de lege Iulia Miscella tollenda* C. 6, 40
 de *lege Iulia repetundarum* D. 48, 11
 de *lege Pompeia de parricidiis* D. 48, 9
 de *lege Rhodia de iactu* D. 14, 2
 ad *legem Aquiliam* D. 9, 2
 ad *legem Corneliam de falsis* C. 9, 22
 ad *legem Corneliam de sicariis* C. 9, 16
 ad *legem Corneliam de sicariis et beneficis* D. 48, 8
 ad *legem Fabiam* C. 9, 20
 ad *legem Falcidiam* D. 35, 2 C. 6, 50
 ad *legem Iuliam de adulteriis coercendis* D. 48, 5
 ad *legem Iuliam de adulteriis et de stupro* C. 9, 9
 ad *legem Iuliam de ambitu* C. 9, 26
 ad *legem Iuliam de vi privata* D. 48, 7
 ad *legem Iuliam de vi publica* D. 48, 6
 ad *legem Iuliam de vi publica seu privata* C. 9, 12
 ad *legem Iuliam maiestatis* D. 48, 4 C. 9, 8
 ad *legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis* D. 48, 13
 ad *legem Iuliam repetundarum* C. 9, 27
 ad *legem Viselliam* C. 9, 21
 de *legibus et constitutionibus principum et edictis* C. 1, 14
 de *legibus senatusque consultis et longa consuetudine* D. 1, 3
 de *legitima agnitorum successione* J. 3, 2
 de *legitima agnitorum tutela* J. 1, 15
 de *legitima parentium tutela* J. 1, 18
 de *legitima patronorum tutela* J. 1, 17

de *legitima* tutela C. 5, 30
 unde *legitimi* et unde cognati C. 6, 15
 unde *legitimi* D. 38, 7
 de *legitimis* heredibus C. 6, 58
 de *legitimis* tutoribus D. 26, 4
 de *libellis* dimissoriis qui apostoli dicuntur D. 49, 6
 de *liberali* causa D. 40, 12 C. 7, 16
 de *liberatione* legata D. 34, 3
 unde *liberi* C. 6, 14
 si tabulae testamenti nullae extabunt unde *liberi* D. 38, 6
 de *liberis* et postumis heredibus instituendis vel exhære-
 dandis D. 28, 2
 de *liberis* exhibendis item ducendis D. 43, 30
 de *liberis* exhibendis seu de ducendis et de homine libero
 exhibendo C. 8, 8
 de *liberis* praeteritis vel exheredatis C. 6, 28
 de agnoscendis et alendis *liberis* vel parentibus vel
 patronis vel libertis D. 25, 3
 de *libertinus* J. 1, 5 C. 10, 58
 de *libertis* et eorum liberis C. 6, 7
 de *libertis* universitatum D. 38, 3
 de lege Cornelio de falsis et de senatus consulto *Libo-*
miano D. 48, 10
 de *litigiosis* D. 44, 6 C. 8, 36
 de *litis* contestatione C. 3, 9
 de *litorum* et itinerum custodia C. 12, 44
 de *litterarum* obligatione J. 3, 21
 locati conducti D. 19, 2
 de *locatione* et conductione J. 3, 24
 de *locatione* praediiorum civilium vel fiscalium sive tem-
 plorum sive rei privatae vel dominicae C. 11, 71
 de *locato* et *conducto* C. 4, 65
 de *locis* et itineribus publicis D. 43, 7
 de *loco* publico fruendo D. 43, 9
 de *legibus* senatusque consultis et *longa* consuetudine
 D. 1, 3
 quae sit *longa* consuetudo C. 8, 52
 de *longi* temporis praeescriptione quae pro libertate et
 non adversus libertatem opponitur C. 7, 22
 de *lucris* advocatorum et concessionibus officiorum sive
 apparitorum C. 12, 61
 de *luitione* pignoris C. 8, 30

M.

de SC. *Macedoniano* D. 14, 6
 ad SC. *Macedonianum* C. 4, 28
 de *magistratibus* convenientis D. 27, 8 C. 5, 75
 de *magistratibus* municipalibus C. 1, 56
 de officio *magistri* militum C. 1, 29
 de officio *magistri* officiorum C. 1, 31
 de *magistris* scriniorum C. 12, 9
 de *maiuma* C. 11, 46
 de *maleficiis* et *mathematicis* et ceteris similibus C.
 9, 18
 de *mancipiis* et colonis patrimonialium et saltuensium
 et emphyteuticorum fundorum C. 11, 63
 de *mandatis* principum C. 1, 15
mandati vel contra D. 17, 1 C. 4, 35
 de *mandato* J. 3, 26
 de *manumissionibus* D. 40, 1
 communia de *manumissionibus* C. 7, 15
 de *manumissionibus* quae servis ad universitatem per-
 tinentibus imponuntur D. 40, 3
 de *manumissis* testamento D. 40, 4
 de *manumissis* vindicta D. 40, 2
 de *maleficiis* et *mathematicis* et ceteris similibus C.
 9, 18
 de professoribus et *medicis* C. 10, 53
 de *mendicantibus* validis C. 11, 26
 si *mensor* falsum modum dixerit D. 11, 6
 de *mensoribus* C. 12, 21
 de *commerciis* et *mercatoribus* C. 4, 63
 de *metallariis* et metallis et procuratoribus metallorum
 C. 11, 7
 de *metatis* et epidemeticis C. 12, 40
 de *metropoli* Beryto C. 11, 22

de *migrando* D. 43, 32
 de *militari* testamento J. 2, 11 D. 29, 1
 de *militari* veste C. 12, 39
 de castrensis et ministerianis C. 12, 25
 de *minoribus* viginti quinque annis D. 4, 4
 de modo multarum quae ab iudicibus infliguntur C.
 1, 54
 de *monopolii* et de conventu negotiatorum illico vel
 artificum ergolabororumque nec non balneariorum pro-
 hibitus illicitisque pactionibus C. 4, 59
 de usuris et fructibus et causis et omnibus accessioni-
 bus et *mora* D. 22, 1
 de *mortis* causa donationibus et capionibus D. 39, 6
 de *mortis* causa donationibus C. 8, 56
 de *mortuo* inferendo et sepulcro aedificando D. 11, 8
 de *mulieribus* in quo loco munera sexui congruentia
 et honores agnoscant C. 10, 64
 de *mulieribus* quae servis propriis se iunxerunt C. 9, 11
 ut nemini licet in coemptione specierum se excusare
 et de *munere* sitoniae C. 10, 28
 de *muneribus* et *honoribus* D. 50, 4
 de *honoribus* et *muneribus* non continuandis inter pa-
 trem et filium et de intervallis C. 10, 41
 de *muneribus* patrimoniorum C. 10, 42
 de *municipibus* et originariis C. 10, 39
 de *murilegulis* et gynaeciaris et procuratoribus gynaecii
 et de monetariis et bastagaris C. 11, 8
 de *mutatione* nominis C. 9, 25

N.

de *natalibus* restituendis D. 40, 11
 de iure aureorum anulorum et de *natalibus* restituendis
 C. 6, 8
 de *naturalibus* liberis et matribus eorum et ex quibus
 causis iusti efficiuntur C. 5, 27
 de *naupagiis* C. 11, 6
 de *navibus* non excusandis C. 11, 4
 de *naviculariis* seu naucleris publicas species transpor-
 tantibus C. 11, 2
 nautae caupones stabularii ut recepta restituant D. 4, 9
 furti adversus *nautas* caupones stabularios D. 47, 5
 de *nautico* fenore D. 22, 2 C. 4, 33
 de *nautis* Tiberinis C. 11, 27
 de *necessariis* et servis heredibus instituendis vel sub-
 stituendis C. 6, 27
 ne Christianum mancipium haereticus vel paganus vel
 Iudeus habeat vel possideat vel circumcidat C. 1, 10
 ne comitibus rei militaris vel tribunis lavacra paesten-
 tur C. 1, 47
 ne de statu defuctorum post quinquennium quaeratur
 D. 40, 15 C. 7, 21
 ne fideiussores vel mandatores dotium dentur C. 5, 20
 ne filius pro patre vel pater pro filio emancipato vel
 libertus pro patrono conveniatur C. 4, 13
 ne fiscus rem quam vendidit evincat C. 10, 5
 ne fiscus vel res publica procurationem alicui patrocinii
 causa in lite praestet C. 2, 17
 negotiatores ne militent C. 12, 34
 de *negotiis* gestis D. 3, 5 C. 2, 18
 ne licet in una eademque causa tertio provocare vel
 post duas sententias iudicem quas definitio praefectorum
 roboretur eas retractare C. 7, 70
 ne licet potentioribus patrocinium litigantibus praes-
 stare vel actiones in se transferre C. 2, 13
 nemini licere signum salvatoris Christi vel in silice vel
 in marmore aut sculpare aut pingere C. 1, 8
 ne opera a collatoribus exigantur C. 10, 24
 ne pro dote mulieri bona mariti addicantur C. 5, 22
 ne quid in flumine publico fiat, quo alter aqua fluat.
 atque uti priori aestate fluxit D. 43, 13
 ne quid in loco publico vel itinere fiat D. 43, 8
 ne quid in loco sacro fiat D. 43, 6
 ne quid oneri publico imponatur C. 11, 5
 ne quis eum qui in ius vocabitur vi eximat D. 2, 7
 ne quis in sua causa iudicet vel ius sibi dicat C. 3, 5
 ne quis liber invitus actum rei publicae gerere cogatur
 C. 11, 37

ne rei dominicae vel templorum vindicatio temporis
 exceptione submoveatur C. 7, 38
 ne rei militaris comitibus vel tribunis lavaera praesten-
 tur C. 1, 47
 [ne rusticani ad ullum obsequium devocentur C. 11, 55]
 ne sanctum baptismus iteretur C. 1, 6
 ne sine iusu principis certis iudicibus liceat confiscare
 C. 9, 48
 ne tutor vel curator vectigal conducat C. 5, 41
 ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit D. 43, 4
 ne uxor pro marito vel maritus pro uxore vel mater
 pro filio conveniatur C. 4, 12
 nihil innovari appellatione interposita D. 49, 7
 de Nili aggeribus non rumpendis C. 9, 38
 non licere metrocomiae habitatoribus loca sua ad extra-
 neum transference C. 11, 56
 de non numerata pecunia C. 4, 30
 de novationibus et delegationibus D. 46, 2 C. 8, 41
 [de novi operis nuntiatione C. 8, 10, 14]
 de noxalibus actionibus J. 4, 8 D. 9, 4 C. 3, 41
 de nudo ex iure Quiritium tollendo C. 7, 25
 nulli licere in frenis et equestribus sellis et in balteis
 margaritas et smaragdos et hyacinthos aptare et de
 artificibus palatinis C. 11, 12
 de numerariis actuariis et chartulariis et adiutoribus
 scrinariis et exceptoriis sedis excelsae ceterorum
 que iudicium tam civilium quam militarium C. 12, 49
 de nundinis D. 50, 11 C. 4, 60
 de ritu nuptiarum D. 23, 2
 de nuptiis J. 1, 10 C. 5, 4

O.

de oblatione votorum C. 12, 48
 de obligationibus J. 3, 13
 de obligationibus et actionibus D. 44, 7 C. 4, 10
 de obligationibus quae ex delicto nascuntur J. 4, 1
 de obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur J. 4, 5
 de obligationibus quasi ex contractu J. 3, 27
 de obsequis parentibus et patronis praestandis D. 37, 15
 de obsequis patronis praestandis C. 6, 6
 de officio adsecessorum D. 1, 22
 de officio civilium iudicium C. 1, 45
 de officio comitis Orientis C. 1, 36
 de officio comitis rerum privatarum C. 1, 33
 de officio comitis sacrarum largitionum C. 1, 32
 [de officio comitis sacri palatii C. 1, 34]
 de officio comitis sacri patrimonii C. 1, 34
 de officio consulis D. 1, 10
 de officio diversorum iudicium C. 1, 48
 de officio eius cui mandata est iurisdictio D. 1, 21
 de officio eius qui vicem alicuius iudicis obtinet C.
 1, 50
 de officio iudicis J. 4, 17
 de officio iudicium militarium C. 1, 46
 de officio iuridici D. 1, 20
 de officio iuridici Alexandriae C. 1, 57
 de officio magistri militum C. 1, 29
 de officio magistri officiorum C. 1, 31
 de officio praefecti annoae C. 1, 44
 de officio praefecti Augustalis D. 1, 17 C. 1, 37
 de officio praefecti praetorio D. 1, 11
 de officio praefecti praetorio Africæ et de omni eius-
 dem dioecesos statu C. 1, 27
 de officio praefecti vigilum D. 1, 15 C. 1, 43
 de officio praefecti urbis D. 1, 12 C. 1, 28
 de officio praefectorum praetorio Orientis et Illyrici
 C. 1, 26
 de officio praesidis D. 1, 18
 de officio praetorum D. 1, 14 C. 1, 39
 de officio proconsulis et legati D. 1, 16 C. 1, 35
 de officio procuratoris Caesaris vel rationalis D. 1, 19
 de officio quaestoria D. 1, 13 C. 1, 30
 de officio rectoris provinciae C. 1, 40
 de officio vicarii C. 1, 38
 de omni agro deserto et quando steriles fertilibus im-
 ponuntur C. 11, 59
 de operibus publicis D. 50, 10 C. 8, 11

de operis libertorum D. 38, 1 C. 6, 3
 de operis novi nuntiatione D. 39, 1
 [de novi operis nuntiatione C. 8, 10, 14]
 de operis servorum D. 7, 7
 de optione vel electione legata D. 33, 5
 de ordine cognitionum C. 7, 19
 de ordine iudiciorum C. 3, 8
 de origine iuris et omnium magistratum et succes-
 sione prudentum D. 1, 2
 de SC. Orfitiano J. 3, 4
 ad SC. Orfitianum C. 6, 57
 ad SC. Tertullianum et Orfitianum D. 38, 17

P.

de pactis D. 2, 14 C. 2, 3
 de pactis conventis tam super dote quam super dona-
 tione ante nuptias et paraphernis C. 5, 14
 de pactis dotalibus D. 23, 4
 de pactis inter emptorem et venditorem compositis D.
 18, 1 C. 4, 54
 de pactis pignorum et de commissoria lege in pigno-
 ribus rescindenda C. 8, 34
 de paganis et sacrificiis et templis C. 1, 11
 de palatiis et domibus dominicis C. 11, 77
 de palatinis sacrarum largitionum et rerum privatuarum
 C. 12, 23
 de partu pignoris et omni causa C. 8, 24
 de pascuis publicis vel privatis C. 11, 61
 de patria potestate J. 1, 9 C. 8, 46
 de patribus qui filios distraxerunt C. 4, 43
 de iure patronatus D. 37, 14 C. 6, 4
 de criminis peculatus C. 9, 28
 de peculio D. 15, 1
 de castrensi peculio D. 49, 17
 de peculio eius qui libertatem meruit C. 7, 23
 de peculio legato D. 33, 8
 de pecunia constituta D. 13, 5
 de constituta pecunia C. 4, 18
 de pedaneis iudicibus C. 3, 3
 de penu legata D. 33, 9
 de perfectissimatus dignitate C. 12, 32
 de periculo eorum qui pro magistratibus intervenerunt
 C. 11, 35
 de periculo et commode rei venditae D. 18, 6 C. 4, 48
 de periculo nominatorum C. 11, 34
 de periculo successorum parentis C. 10, 63
 de periculo tutorum et curatorum C. 5, 38
 de rerum permutatione D. 19, 4 C. 4, 64
 de perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad
 heredes et in heredes transeunt J. 4, 12
 per quas personas nobis adquiritur J. 2, 9 C. 4, 27
 per quas personas nobis obligatio adquiritur J. 3, 28
 de hereditatis petitione D. 5, 3
 de petitione hereditatis C. 3, 31
 de petitionibus bonorum sublatis C. 10, 12
 de actione pigneracia C. 4, 24
 de pigneracia actione vel contra D. 13, 7
 de pignoribus C. 8, 13
 de pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur
 et de pactis eorum D. 20, 1
 de pistoribus C. 11, 16
 de lege Fabia de plagiariis D. 48, 15
 [ad legem Fabiam de plagiariis C. 9, 20]
 de plus petitionibus C. 3, 10
 plus valere quod agitur quam quod simulate concipitur
 C. 4, 22
 de poena iudicis qui male iudicavit vel eius qui iudi-
 cem vel adversarium corrumpere curavit C. 7, 49
 de poena temere litigantium J. 4, 16
 de poenis D. 48, 19 C. 9, 47
 poenis fiscalibus creditores preferri C. 10, 7
 de pollicitationibus D. 50, 1
 de lege Pompeia de parcidii D. 48, 9
 de ponderatoribus et auri illatione C. 10, 73
 de popularibus actionibus D. 47, 23
 de adquirenda et retinenda possessione C. 7, 32
 de adquirenda vel amittenda possessione D. 41, 2

de possessoria hereditatis petitione D. 5, 5
de captiis et de postliminio et redemptis ab hostibus D. 49, 15
de postliminio et de redemptis ab hostibus C. 8, 50
de postulando D. 3, 1 C. 2, 6
de postumis heredibus instituendis vel exheredandis vel praeteritis C. 6, 29
de potioribus ad munera nominandis C. 10, 67
de prabendo salario C. 10, 37
de praediis curialium sine decreto non alienandis C. 10, 34
de praediis naviculariorum C. 11, 3
de praediis tamiacis et de his qui ex colonis dominicis aliquis liberae condicionis procreantur C. 11, 69
de praediis vel alii rebus minorum sine decreto non alienandis vel obligandis C. 5, 71
de apparitoribus praefecti annonae C. 12, 58
de officio praefecti annonae C. 1, 44
de officio praefecti Augustalis D. 1, 17 C. 1, 37
de officio praefecti praetorio D. 1, 11
de officio praefecti praetorio Africæ C. 1, 27
de officio praefecti vigilum D. 1, 15 C. 1, 45
de officio praefecti urbis D. 1, 12 C. 1, 28
de praefectis praetorio sive urbi et magistris militum in dignitatibus exaequandis C. 12, 4
de officio praefectorum praetorio Orientis et Illyrici C. 1, 26
[de praepositis agentium in rebus C. 12, 20, 5]
de praepositis labarum C. 12, 18
de praepositis sacri cubiculi et de omnibus cubiculariis et privilegiis eorum C. 12, 5
de praescriptione longi temporis decem vel viginti annorum C. 7, 33
de praescriptione triginta vel quadraginta annorum C. 7, 39
de exceptionibus sive praescriptionibus C. 8, 35
de exceptionibus praescriptionibus et praeiudicis D. 44, 1
de rerum permutatione et de praescriptis verbis actione C. 4, 64
de praescriptis verbis et in factum actionibus D. 19, 5
de officio praesidis D. 1, 18
de probationibus et praesumptionibus D. 22, 3
de praetoribus et honore praeturae et gleba et folli et septem solidorum functiones sublata C. 12, 2
de praetorio pignore et ut in actionibus etiam debitorum missio praetorii pignoris procedat C. 8, 21
de officio praetorum D. 1, 14 C. 1, 39
de praevaricatione D. 47, 15
de diversis rescriptis et pragmaticis sanctionibus C. 1, 23
de precario D. 43, 26
de precario et de Salviano interdicto C. 8, 9
de precibus imperatori offerendis et de quibus rebus supplicare liceat vel non C. 1, 19
de primicerio et secundocerio et notariis C. 12, 7
de principiis C. 12, 62
de principibus agentum in rebus C. 12, 21
de privatis carceribus inhibendis C. 9, 5
de privatis delictis D. 47, 1
de privilegiis corporatorum urbis Romae C. 11, 15
de privilegiis domus Augustae vel rei privatae et quarum collationum excusationem habent C. 11, 75
de privilegiis eorum qui in sacro palatio militant C. 12, 28
de privilegiis scholarum C. 12, 29
de privilegiis urbis Constantinopolitanae C. 11, 21
de privilegio dotis C. 7, 74
de privilegio fisci C. 7, 73
de probationibus C. 4, 19
de probationibus et praesumptionibus D. 22, 3
de apparitoribus proconsulis et legati C. 12, 55
de officio proconsulis et legati D. 1, 16 C. 1, 35
de procuratoribus C. 2, 12
de procuratoribus et defensoribus D. 3, 3
pro derelicto D. 41, 7
pro donato D. 41, 6
pro dote D. 41, 9

pro emptore D. 41, 4
pro herede vel pro possessore D. 41, 5
pro legato D. 41, 8
pro quibus causis servi praemium accipiunt libertatem C. 7, 13
pro socio D. 17, 2 C. 4, 37
[pro soluto D. 41, 3, 46]
pro suo D. 41, 10
de professoribus et medicis C. 10, 53
de professoribus qui in urbe Constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam C. 12, 15
comminationes epistulas programmatas subscriptiones auctoritatem rei iudicatae non habere C. 7, 57
de prohibita sequestratione pecuniae C. 4, 4
de domesticis et protectoribus C. 12, 17
de proxeneticis D. 50, 14
de proximis sacrorum scriniorum ceterisque qui in sacris scriniis militant C. 12, 19
publicae laetitiae vel consulum nuntiatores vel insinuatores constitutionum et aliarum sacrarum vel iudicialium litterarum ex descriptione vel ab invitatis ne quid accipiant immodecum C. 12, 63
de publicanis et vectigalibus et commissis D. 39, 4
de Publiciana in rem actione D. 6, 2
de publicis iudiciis J. 4, 18 D. 48, 1
de pupillari substitutione J. 2, 16

Q.

de quadriennii praescriptione C. 7, 37
de quadrienniis tam civilibus quam militaribus brevibus C. 1, 42
quae in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur D. 42, 8
quae res exportari non debeant C. 4, 41
quae res pignori obligari possunt vel non et qualiter pignus contrahatur C. 8, 16
quae res pignori vel hypothecae datae obligari non possunt D. 20, 3
quae res venire non possunt et qui vendere vel emere vetantur C. 4, 40
quae sententiae sine appellatione rescindantur D. 49, 8
quae sit longa consuetudo C. 8, 52
de quaestionibus D. 48, 18 C. 9, 41
de quaestoribus magistris officiorum comitibus sacrarum largitionum et rei privatae C. 12, 6
de officio quaestoris D. 1, 13
quando appellandum sit et intra quae tempora D. 49, 4
quando civilis actio criminali praeiudicet et an utraque ab eodem exerceri potest C. 9, 31
quando curatores vel tutores esse desinant C. 5, 60
quando de peculio actio annualis est D. 15, 2
quando decreto opus non est C. 5, 72
quando dies legati vel fideicommissi cedit C. 6, 53
quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat D. 36, 2
quando dies usus fructus legati cedat D. 7, 3
quando et quibus debetur quarta pars ex bonis decurionum et de modo distributionis eorum C. 10, 35
quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt D. 26, 9 C. 5, 39
quando fiscus vel privatus debitoris sui debitores exigere potest C. 4, 15
quando imperator inter pupilos vel viduas vel miserabiles personas cognoscat et ne exhibeantur C. 3, 14
quando libellus principi datus litis contestationem faciat C. 1, 20
quando liceat ab emptione discedere C. 4, 45
quando liceat sine iudice unicuique vindicare se vel publicam devotionem C. 3, 27
quando mulier tutelae officio fungi potest C. 5, 35
quando non potentium partes potentibus ad crescunt C. 6, 10
quando provocare non est necesse C. 7, 64
de aedilicio edicto et redhibitione et quanti minoris D. 21, 1
quarum rerum actio non datur D. 44, 5
quemadmodum aperiantur testamenta et inspiciantur et describantur D. 29, 3 C. 6, 32

quemadmodum civilia munera indicuntur *C.* 10, 43
quemadmodum servitutes amittuntur *D.* 8, 6
qui accusare non possunt *C.* 9, 1
qui admitti ad bonorum possessionem possunt et intra quod tempus *C.* 6, 9
qui aetate *C.* 5, 67
qui aetate se excusant *C.* 10, 50
qui bonis cedere possunt *C.* 7, 71
quibus ad conductum praevidetur *C.* 10, 13
quibus ad libertatem proclamare non licet *D.* 40, 13
quibus ad libertatem proclamare non licet et de rebus eorum qui ad libertatem proclamare non prohibentur *C.* 7, 18
quibus alienare licet vel non *J.* 2, 8
quibus ex causis in possessionem eatur *D.* 42, 4
quibus ex causis maiores in integrum restituuntur *C.* 2, 53
quibus modis ius potestatis solvitur *J.* 1, 12
quibus modis obligatio tollitur *J.* 3, 29
quibus modis pignus vel hypotheca solvitur *D.* 20, 6
quibus modis re contrahitur obligatio *J.* 3, 14
quibus modis testamento confirmantur *J.* 2, 17
quibus modis tutela finitur *J.* 1, 22
quibus modis usus fructus vel usus amittitur *D.* 7, 4
quibus muneribus excusantur *ii qui post impletam militiam vel advocationem per provincias suis commodis vacantes commorantur et de privilegiis eorum* *C.* 10, 56
de quibus muneribus vel praestationibus nemini licet se excusare *C.* 10, 49
quibus non competit bonorum possessio *D.* 38, 13
quibus non est permisum testamenta facere *J.* 2, 12
quibus non obiciatur longi temporis praescriptio *C.* 7, 35
de quibus rebus ad eundem iudicem eatur *D.* 11, 2
quibus res iudicata non nocet *C.* 7, 56
qui dare tutores vel curatores et qui dari possunt *C.* 5, 34
qui dari tutores testamento possunt *J.* 1, 14
qui et adversus quos in integrum restitu non possunt *C.* 2, 41
qui et a quibus manumissi liberi non fiunt et ad legem Aeliam Sentiam *D.* 40, 9
qui ex quibus causis manumittere non possunt *J.* 1, 6
qui facere testamentum possunt vel non possunt *C.* 6, 22
qui legitimam personam in iudiciis habent vel non *C.* 3, 6
qui manumittere non possunt et ne in fraudem creditorum manumittatur *C.* 7, 11
qui militare possunt vel non et de servis ad militiam vel dignitatem adspirantibus et ut nemo duplicit militia vel dignitate et militia simul utatur *C.* 12, 33
qui morbo *C.* 5, 68, 10, 51
qui non possunt ad libertatem pervenire *C.* 7, 12
qui numero liberorum se excusant *C.* 5, 66
qui numero tutelarum *C.* 5, 69
qui petant tutores vel curatores *C.* 5, 31
qui petant tutores vel curatores et ubi petantur *D.* 26, 6
qui potiores in pignore habeantur *C.* 8, 17
qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur et de his qui in priorum creditorum locum succedunt *D.* 20, 4
qui pro sua iurisdictione iudices dare darive possunt *C.* 3, 4
quis a quo appelletur *D.* 49, 3
qui satisdare cogantur vel iurato promittant vel suae promissioni committantur *D.* 2, 8
qui sine manumissione ad libertatem pervenient *D.* 40, 8
quis ordo in possessionibus servetur *D.* 38, 15
qui testamenta facere possunt et quemadmodum testamento fiant *D.* 28, 1
qui testamento tutores dari possunt *J.* 1, 14

quod cuiuscumque universitatis nomine vel contra eam agatur *D.* 3, 4
quod cum eo qui in aliena est potestate negotium gestum esse dicatur, vel de peculio seu quod iussu aut de in rem verso *C.* 4, 26
quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicatur *J.* 4, 7 *D.* 14, 5
quod falso tutele auctoritate negotium gestum esse dicatur *D.* 27, 6
quod iussu *D.* 15, 4
quod legatorum *D.* 43, 3 *C.* 8, 3
quod metus causa negotium erit *D.* 4, 2
quod quisque iuris in alterum statuerit, ut ipse eodem iure utatur *D.* 2, 2
quod vi aut clam *D.* 43, 24
quomodo et quando iudex sententiam proferre debet praesentibus partibus vel una parte absente *C.* 7, 43
quo quisque ordine conveniatur *C.* 11, 36
quorum appellations non recipiantur *C.* 7, 65
quorum bonorum *D.* 43, 2 *C.* 8, 2

R.

de raptu virginum seu viduarum nec non sanctimonialium *C.* 9, 13
ratam rem haberi et de ratihabitione *D.* 46, 8
de ratiociniis operum publicorum et de patribus civitatum *C.* 8, 12
de officio procuratoris Caesaris vel rationalis *D.* 1, 19
de tutelae et rationibus distracti et utili eurationis causa actione *D.* 27, 3
de rebus alienis non alienandis et de prohibita rerum alienatione vel hypotheca *C.* 4, 51
de rebus auctoritate iudicis possidendi seu vendundis *D.* 42, 5
de rebus creditis et de iureiurando *C.* 4, 1
de rebus creditis si certum petetur et de condictione *D.* 12, 1
de rebus dubiis *D.* 34, 5
de rebus eorum qui sub tutela vel cura sunt sine decreto non alienandis vel supponendis *D.* 27, 9
de rebus incorporalibus *J.* 2, 2
de receptatoribus *D.* 47, 16
de receptis *C.* 2, 55
de receptis qui arbitrium receperunt, ut sententiam dicant *D.* 4, 8
de captivis et de postliminio et de redemptis ab hostibus *D.* 49, 15 *C.* 8, 50
de aedilicio edicto et redhibitione et quanti minoris *D.* 21, 1
de regula Catoniana *D.* 34, 7
de diversis regulis iuris antiqui *D.* 50, 17
de re iudicata *C.* 7, 52
de re iudicata et de effectu sententiarum et de interlocutionibus *D.* 42, 1
de reis postulatis *C.* 10, 60
de rei vindicatione *D.* 6, 1 *C.* 3, 32
de rei uxoriae actione in ex stipulatu actionem transfusa et de natura dotibus praestita *C.* 5, 13
de relationibus *C.* 7, 61
de appellationibus et relationibus *D.* 49, 1
de religiosis et sumptibus funerum *C.* 3, 44
de religiosis et sumptibus funerum et ut funus ducere licet *D.* 11, 7
rem alienam gerentibus non interdici rerum suarum alienatione *C.* 4, 53
de re militari *D.* 49, 16 *C.* 12, 36
de remissione pignoris *C.* 8, 25
de remissionibus *D.* 43, 25
rem pupilli vel adolescentium salvam fore *D.* 46, 6
ad legem Iuliam repetundarum *C.* 9, 27
de lege Julia repetundarum *D.* 48, 11
de replicationibus *J.* 4, 14
de repudianda bonorum possessione *C.* 6, 19
de repudianda vel abstinentia hereditate *C.* 6, 31
de divortiis et repudiis *D.* 24, 2
de repudiis et iudicio de moribus sublato *C.* 5, 17

de *reputationibus* quae fiunt in iudicio in integrum
restitutio*nis* C. 2, 47
de *requirendis* C. 9, 40
de *requirendis* vel absentibus damnandis D. 48, 17
rerum amotarum C. 5, 21
de *actione rerum* amotarum D. 25, 2
de *rerum* divisione et qualitate J. 2, 1 D. 1, 8
de *rerum* permutatione D. 19, 4
de *rerum* permutatione et de *praescriptis verbis actione*
C. 4, 64
de *rescindenda venditione* C. 4, 44
de *rescindenda venditione* et quando licet ab *emptione*
discedere D. 18, 5
de *restitutione* militum et eorum qui rei publicae *causa*
afuerunt C. 2, 50
de in integrum *restitutionibus* D. 4, 1
de *revocandis* donationibus C. 8, 55
de *revocandis* his quae per fraudem alienata sunt C.
7, 75
de lege *Rhodia* de iactu D. 14, 2
de *ripa* munienda D. 43, 15
de *ritu* nuptiarum D. 23, 2
de *rivis* D. 43, 21

S.

de *erimine sacrilegi* C. 9, 29
de *sacrosanctis* ecclesiis et de rebus et privilegiis ea-
rum C. 1, 2
de *praebendo salario* C. 10, 37
de *salgamo* hospitibus non praestando C. 12, 41
de *Salviano* interdicto D. 43, 33
de *precario* et *Salviano* interdicto C. 8, 9
de *satisfando* C. 2, 56
de *satisfactione* tutorum et curatorum J. 1, 24
de *satisfactionibus* J. 4, 11
de *secundis* nuptiis C. 5, 9
de *seditionis* et de his qui plebem audent contra rem
publicam colligere C. 9, 30
de *senatoribus* D. 1, 9
de *senatus* consultis C. 1, 16
de *successionibus* sublatiis quae fiebant per bonorum ven-
ditionem et ex *senatus* consulto Ctaudiano J. 3, 12
de *senatus* consulto Claudio tollendo C. 7, 24
de lege Cornelia de falsis et de *senatus* consulto Libo-
niano D. 48, 10
de *senatus* consulto Macedoniano D. 14, 6
de *senatus* consulto Orfitiano J. 3, 4
de *senatus* consulto Silanianu*m* et Claudio*m* quorum
testamenta ne aperiantur D. 29, 5
de *senatus* consulto Tertulliano J. 3, 3
ad *senatus* consultum Macedonianum C. 4, 28
ad *senatus* consultum Orfitianum C. 6, 57
de his quibus ut indignis auferuntur et ad *senatus*
consultum Silanianum C. 6, 35
ad *senatus* consultum Tertullianum et Orfitianum D.
38, 17
ad *senatus* consultum Tertullianum C. 6, 56
ad *senatus* consultum Trebellianum D. 36, 1 C. 6, 49
ad *senatus* consultum Turpilianum et de abolitionibus
eriminum D. 48, 16 C. 9, 45
ad *senatus* consultum Velleianum D. 16, 1 C. 4, 29
sententiam rescindi non posse C. 7, 50
de sententi*m* passis et restitutis D. 48, 23 C. 9, 51
de sententi*m* quae sine certa quantitate prolata est C.
7, 46
de sententi*m* adversus fiscum latis retractandis C. 10, 9
de sententi*m* et interlocutionibus omnium iudicium C.
7, 45
de sententi*m* ex periculo recitandis C. 7, 44
de sententi*m* praefectorum praetorio C. 7, 42
de sententi*m* quae pro eo quod interest proferuntur
C. 7, 47
de separationibus D. 42, 6
de sepulchro violato D. 47, 12 C. 9, 19
[de servili cognatione J. 3, 6, 10]
de servis exportandis vel si ita mancipium venierit ut
manumittatur vel contra D. 18, 7

de fugitivis servis et libertis mancipiisque civitatum
artificibus et ad diversa opera deputatis et ad rem
privatam vel dominicam pertinentibus C. 6, 1
de servis rei publicae manumittendis C. 7, 9
de servitute legata D. 33, 3
de servitutibus J. 2, 3 D. 8, 1
de servitutibus et de aqua C. 3, 34
de servitutibus praediorum rusticorum D. 8, 3
de servitutibus praediorum urbanorum D. 8, 2
de servo communi manumisso C. 7, 7
de servo corrupto D. 11, 3
de furtis et de servo corrupto C. 6, 2
de servo pignori dato manumisso C. 7, 8
si aduersus creditorem C. 2, 37
si aduersus delictum suum C. 2, 34
si aduersus donationem C. 2, 29
si aduersus dotem C. 2, 33
si aduersus fiscum C. 2, 36
si aduersus libertatem C. 2, 30
si aduersus rem iudicatam C. 2, 26
si aduersus solutionem a debitore vel a se factam C.
2, 32
si aduersus transactionem vel divisionem minor restitu-
velit C. 2, 31
si aduersus venditionem C. 2, 27
si aduersus venditionem pignorum C. 2, 28
si aduersus usucaptionem C. 2, 35
si ager vectigalis id est emphyteuticearius petatur D. 6, 3
si aliena res pignori data sit C. 8, 15
si a non competenti iudice iudicatum esse dicatur C.
7, 48
si antiquior creditor pignus vendiderit C. 8, 19
si a parente quis manumisso sit D. 37, 12
ad legem Corneliam de *sicariis* C. 9, 16
ad legem Corneliam de *sicariis* et *beneficiis* D. 48, 8
si eertum petatur C. 4, 2
si communis res pignorata sit C. 8, 20
si contra ius utilitateme publicam vel per mendacium
fuerit aliquid postulatum vel impetratum C. 1, 22
si contra matris voluntatem tutor datus sit C. 5, 47
si cui plus, quam per legem Falcidiam licuerit, lega-
tum esse dicetur D. 35, 3
si curialis relicita civitate rus habitare maluerit C.
10, 38
si de momentaria possessione fuerit appellatum C. 7, 69
si dos constante matrimonio soluta fuerit C. 5, 19
si ex falsis instrumentis vel testimoniis iudicatum erit
C. 7, 58
si ex noxali causa agatur, quemadmodum cavetur D.
2, 9
si ex pluribus tutoribus vel curatoribus omnes vel unus
agere pro minore vel conveniri possunt C. 5, 40
si falsis adlegationibus excusat sit C. 5, 63
si familia furtum fecisse dicetur D. 47, 6
de verborum *significatione* D. 50, 16
de verborum et rerum *significatione* C. 6, 38
si in causa iudicati pignus captum sit C. 8, 22
si in communis eademque causa in integrum restituo-
postuletur C. 2, 25
si in fraudem patroni alienatio facta est C. 6, 5
si ingenuus esse dicetur D. 40, 14
si is qui testamento liber esse iussus erit post mortem
domini ante aditam hereditatem subripuisse aut cor-
rupisse quid dicetur D. 47, 4
de SC. Silianiano et Claudio*m* quorum testamenta ne
aperiantur D. 29, 5
de decurionibus et silentiariis C. 12, 16
si liberalitatis imperialis socius sine herede defecerit
C. 10, 14
si libertus aut servus ad decurionatum adspiraverit C.
10, 33
si maior factus ratum habuerit C. 2, 45
si maior factus sine decreto factam alienationem ratam
habuerit C. 5, 74
si mancipium ita fuerit alienatum, ut manumittatur, vel
contra C. 4, 57
si mancipium ita venierit, ne prostituatur C. 4, 56
si mater indemnitatem promiserit C. 5, 46

de *testibus* D. 22, 5 C. 4, 20
 de *thesauris* C. 10, 15
 de *tigno iuncto* D. 47, 3
 de *tironibus* C. 12, 43
 de *tollenda lustralis auri collatione* C. 11, 1
 de *tractoris et stativis* C. 12, 51
 de *transactionibus* D. 2, 15 C. 2, 4
 ad SC. *Trebellianum* D. 36, 1 C. 6, 49
 de *comitibus et tribunis scholarum* C. 12, 11
 de *annonis et tributis* C. 10, 16
 de *tributoria actione* D. 14, 4
 de *tritico vino vel oleo legato* D. 33, 6
 ad SC. *Turpillianum* et de *abolitionibus criminum* D. 48, 16 C. 9, 45
 de *tutelae et rationibus distrahendis et utili curationis causa actione* D. 27, 3
 de *contraria tutelae et utili actione* D. 27, 4
 de *tutela testamentaria* C. 5, 28
 de *tutelis* J. 1, 13 D. 26, 1
 de *tutore vel curatore qui satis non dedit* C. 5, 42
 de *tutoribus et curatoribus datis ab his qui ius dandi habent et qui et in quibus causis specialiter dari possunt* D. 26, 5
 de *tutoribus vel curatoribus illustrium vel clarissimum personarum* C. 5, 33

U.

de *vacatione et excusatione munerum* D. 50, 5
 de *vacatione muneric* C. 10, 46
 de *variis et extraordinariis cognitionibus et si iudex item suam fecisse dicatur* D. 50, 13
 ubi agi oportet de ratiociniis tam privatis quam publicis C. 3, 21
 ubi causa status agi debeat C. 3, 22
 ubi causae fiscales vel divinae domus hominumque eius agantur C. 3, 26
 ubi conveniatur qui certo loco dare promisit C. 3, 18
 ubi de criminibus agi oportet C. 3, 15
 ubi de hereditate agatur vel ubi scripti heredes in possessionem mitti postulare debent C. 3, 20
 ubi de possessione agi oportet C. 3, 16
 ubi et apud quem cognitio restitutionis agitanda sit C. 2, 46
 ubi fideicommissum peti oportet C. 3, 17
 ubi in rem actio exerceri debet C. 3, 19
 ubi petantur tutores vel curatores C. 5, 32
 ubi pupilli educentur C. 5, 49
 ubi pupillii educari vel morari debeat et de alimentis ei praestandis D. 27, 2
 ubi quis de curiali vel cohortali aliave condicione conveniatur C. 3, 23
 ubi senatores vel clarissimi civiliter vel criminaliter convenientur C. 3, 24
vectigalia nova institui non posse C. 4, 62
 de *vectigalibus et commissis* C. 4, 61
 ad SC. *Velleianum* D. 16, 1 C. 4, 29
 de *venatione ferarum* C. 11, 45
 de *vendendis rebus civitatis* C. 11, 32
 de *venditione rerum fiscalium cum privatis communium* C. 10, 4
 ad legem Corneliam de sicariis et *veneficis* D. 48, 8
 de *ventre in possessionem mittendo et curatore eius* D. 37, 9
 de *verborum et rerum significatione* C. 6, 38
 de *verborum obligatione* J. 3, 15
 de *verborum obligationibus* D. 45, 1
 de *verborum significatione* D. 50, 16
 de *vestibus holoveris et auratis et de intinctione sacri muricis* C. 11, 9
 de *veteranis* D. 49, 18 C. 12, 46
 de *veteranorum et militum successione* D. 38, 12
 de *veteri iure enucleando et auctoritate iuris prudentium qui in digestis referuntur* C. 1, 17
 de *veteris numismatis potestate* C. 11, 11
 de *via publica et itinere publico reficiendo* D. 43, 11
 de *via publica et si quid in ea factum esse dicatur* D. 43, 10
 vi bonorum raptorum J. 4, 2 C. 9, 33
 vi bonorum raptorum et de turba D. 47, 8

de *vi et de vi armata* D. 43, 16
 de *officio vicarii* C. 1, 38
 de *rei vindicatione* D. 6, 1 C. 3, 32
 de *vindicta libertate et apud consilium manumissionem* C. 7, 1
 ad *legem Viselliam* C. 9, 21
 unde cognati D. 38, 8
 unde legitimi D. 38, 7
 unde legitimi et unde cognati C. 6, 15
 unde liberi C. 6, 14
 si tabulae testamenti nullae extabunt *unde liberi* D. 38, 6
 unde vi C. 8, 4
 unde vir et uxor D. 38, 11 C. 6, 18
 de *usu capione pro donato* C. 7, 27
 de *usu capione pro dote* C. 7, 28
 de *usu capione pro empote vel transactione* C. 7, 26
 de *usu capione pro herede* C. 7, 29
 de *usu capione transformanda et de sublata differentia rerum mancipi et nec mancipi* C. 7, 31
 communia de *usu capionibus* C. 7, 31
 de *usurpationibus et usucaptionibus* D. 41, 3
 de *usu capionibus et longi temporis possessionibus* J. 2, 6
 de *usu et habitatione* J. 2, 5 D. 7, 8
 de *usu et usu fructu et reditu et habitatione et operis per legatum vel fideicommissum datis* D. 33, 2
 de *usu fructu* J. 2, 4
 de *usu fructu ad crescendo* D. 7, 2
usufructuarius quemadmodum caveat D. 7, 9
 de *usu fructu earum rerum quae usu consumuntur vel minuuntur* D. 7, 5
 de *usu fructu et habitatione et ministerio servorum* C. 3, 33
 de *usu fructu et quemadmodum quis utatur fruatur* D. 7, 1
 de *usuris* C. 4, 32
 de *usuris et fructibus et causis et omnibus accessionibus et mora* D. 22, 1
 de *usuris et fructibus legatorum seu fideicommissorum* C. 6, 47
 de *usuris pupillaribus* C. 5, 56
 de *usuris rei iudicatae* C. 7, 54
 de *usu capione et usucaptionibus* D. 41, 3
 ut *actiones et ab herede et contra heredem incipient* C. 4, 11
 ut *armorum usus inscio principe interdictus sit* C. 11, 47
 ut *causae post pubertatem adsit tutor* C. 5, 48
 ut *dignitatum ordo servetur* C. 12, 8
 ut *ex legibus senatusve consultis bonorum possessio detur* D. 38, 14
 ut *in flumine publico navigare liceat* D. 43, 14
 ut *in possessione legatorum vel fideicommissorum servandorum causa esse liceat* D. 36, 4
 ut *in possessionem legatorum vel fideicommissorum servandorum causa mittatur et quando satisdari debet* C. 6, 54
 ut *intra certum tempus criminalis quaestio terminetur* C. 9, 44
 uti *possidetis* D. 43, 17 C. 8, 6
 ut *legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur* D. 36, 3
 ut *lite pendente vel post provocationem aut definitivam sententiam nulli liceat imperatori supplicare* C. 1, 21
 ut *nemini liceat in coemptione specierum se excusare et de munere sitoniae* C. 10, 27
 ut *nemini liceat sine iudicis auctoritate signa imprimere rebus, quas alius tenet* C. 2, 16
 ut *nemo ad suum patrocinium suscipiat vicos vel rusticanos eorum* C. 11, 54
 ut *nemo invitus agere vel accusare cogatur* C. 3, 7
 ut *nemo privatus titulos praediis suis vel alienis imponat vel vela regalia suspendat* C. 2, 15
 ut *nulli patriae sua administratio sine speciali permissione principis permittatur* C. 1, 41
 ut *nullus ex vicanis pro alienis debitibus vicanorum tenetur* C. 11, 57

ut omnes tam civiles quam militares iudices post administrationem depositam per quinquaginta dies in civitatibus vel certis locis permaneant *C.* 1, 49
ut quae desunt advocationi partium, iudex suppleat *C.* 2, 10
ut rusticani ad nullum obsequium devocentur *C.* 11, 55

de *utrubi* *D.* 43, 31
de *vulgari* et pupillari substitutione *D.* 28, 6
de *vulgari* substitutione *J.* 2, 15
de *uxoribus* militum vel eorum qui rei publicae causa absunt *C.* 2, 51

IUSTINIANI
INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

Iustinianarum institutionum editio optimorum librorum fide nititur, cum Bambergensis et Taurinensis saec. IX vel X, quorum ille integer, hic magna ex parte mutilus est, tum legis Romanae canonice comptae saec. IX, quae plus minus quartam institutionum partem in se recepit cuiusque capita duobus exceptis in collectionem anonymi Anselmo dedicatam transscripta sunt.

Quorum librorum ea condicio est, ut lex Romana, quam propter vetustatem emendationemque primo loco habui, proxime cognata sit libro Bambergensi, Taurinensis vero alius sit ordinis ad illius menda tollenda plurimum proficiens. atque cum ex collationibus deterioriorum librorum collegisse mihi viderer in hos duos ordines discedere omnes, curandum erat, ut in iis partibus, in quibus Taurinensis deficit, alium eiusdem ordinis codicem subrogarem. sed nec in reliqua institutionum parte omnino abstinere licuit a recentioribus libris: in utrumque enim librum non ita raro inculcatae sunt et emendationes ex alterius ordinis libris petiae et interpolationes plerumque communes.

Quas ob causas quattuor praeterea adhibui libros Bambergensem saec. XI vel XII, qui alterius Bambergensis ordinem sequitur, Casinatem saec. XI et Parisiensem saec. XI et Wallraffianum saec. XII, qui Taurinensis ordini adscribendi videntur.

Constituto ex his libris contextu institutionum in addenda diversitate scripturae ita versatus sum, ut quae veteribus libris com-

munia essent, enotarem omnia, singularium graviora tantum, Bononiensium librorum scripturam ubi utile visum est indicarem.

Summae vero auctoritatis in eruenda vera lectione habui tam Theophili paraphrasin Graecam institutionum, quam ea quae supersunt librorum, ex quibus profecerunt tres viri, quibus cura componendarum institutionum iniuncta est. et quidem iuris consultorum libri hi exscripti sunt: Gai libri institutionum et rerum cottidianarum, Marcianni Florentini Ulpiani libri institutionum: his accesserunt Iustiniani codex prior et digesta. sed quae ex veterum auctorum libris exscripta sunt, exceptis iis quae exstant in Gaiinis institutionibus non nisi ex digestis nobis innotuerunt. quare ut facilius dignoscatur, unde sumpta sint quae in digestis redeunt, in his laudandis addidi legis inscriptionem, ut uncinis includerem aut digestorum locum, ubi institutionum verba ex veteribus ipsis libris pendeant, aut librum iuris consulti, quando ea ex digestis profecta sint. quae vero ex Gaiinis institutionibus, quas Iustinianarum fundamentum esse constat, transscripta sunt, intra ipsum contextum his signis " distinxii: contra quae Iustinianis debentur, ea quoad fieri potuit angulis his " indicavi.

Citantur praeterea ad titulorum rubricas Gai institutiones titulique digestorum et codicis qui eiusdem argumenti sunt: nec minus suo quoque loco indicantur constitutiones, ad quas institutiones remittunt.

SIGNORUM EXPLICATIO.

V = codex bibliothecae capitularis Veronensis XXXVIII (36), cui insunt varia opuscula Sulpicii Severi (v. Reifferscheid, bibliotheca patrum p. 110). ad supplementum huius libri hiatum postea adglutinata sunt tria folia rescripta, quorum scriptura antiquior continet ex Iustinianis institutionibus indicem titulorum usque ad 3, 5 (= *ind. V*), prooemii finem inde a verbis § 5 *ab imperiali*, libri primi titulum I et II inde a § 4 extr. scripta sunt litteris maiusculis. contuli Verona 1868.
R = codex bibl. reg. Berolinensis, olim Rosnyanus, Lat. fol. n. 269 saec. IX, continens finem institutionum inde a verbis 4, 18, 5 in. *eos qui hominis*. contuli ipse.
U = Vercellensis 122 saec. IX vel X, qui continet prooemium. contuli Vercellis a. 1868.
A = lex Römana canonice compta (de qua cf. Maassen, Ueber eine lex Romana canonica compta. Wien 1860. 8.) una cum collectione Anselmo dedicata: illam continet codex Parisiensis 12448 (antes Harleianus 386) saec. X (= *A¹*), quem habui Berolini, huius adhibui codices Vercellensem (= *A²*) et Bambergensem P I 12 saec. IX (= *A³*), quos ipse contuli. insunt huic collectioni institutionum tituli 1, 1.. 4. 8. 9. 10. 12; 2, 1. 2. 6 (titulos 3 et 6 om. Ans. ded.) 14 § 5..12; 3, 6 pr. .. § 9. 15. 19; 4, 1..4. 8. 9. 18.
B = codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 3 saec. IX vel X, integrum institutionum corpus continens. contuli Berolini.
T = codex Taurinensis bibliothecae regiae Athenaei D III 13 (olim H VI 4) saec. IX vel X. habet haec: 1, 13, 3 *te in patris .. 14, 3 posse dari*, 19 med. *post obitum .. 25, 13 potest excusare*, 26, 3 *endum est quasi .. 2, 7, 3 nuptias appellabatur*, 2, 8 pr. *lex in soli .. § 2 fin. eadem summam, 9, 2 quod sui iuris .. 16, 1 fin. pupillaris sub, 8 usque ad .. 19, 6 divus quidem, 20, 2 fin. cuius constitutionis .. 8 in. sive disiunctim, 23, 5 med. singulis quoque .. 3, 24, 5 in. omnia secundum, 25, 9 *praevaluuit .. 4, 1, 16 med. furem furti actionem.**

inde a verbis 3, 23, 3 fin. *nondum emptor* manus prima ob superinductionem saec. XIV ut videtur factam saepe incerta est (conf. Zeitschrift für Rechtsgeschichte VII pag. 45 sq.). contuli Berolini.

C = folia 21 libri institutionum saec. X vel XI, iam dispersa in codicibus monasterii montis Casini n. 160. 169. 175. 200. 270. 295. 326. 394, quibus teguminis loco addita sunt. continent 2, 5, 3 *potest ad .. 6, 7 in. autem ad, 10, 12 fiat .. 16, 2 testamenta alterum, 22, 1 in. si Titii pars .. 23, 1 fin. ius diceret, 23, 9 med. an expedit .. 3, 1, 2 existimantur ut, 1, 13 in. naturalis parentis .. 1d fin. patris sui, 23, 1 med. aestimaverit sub .. 24 pr. quidem locati, 27, 7 in. ex quibus causis .. 29, 2 med. res erit (et secundum Bluhmum etiam 24 pr. .. 27, 7), 4, 1, 3 med. *furtum manifestum .. 16 med. concedatur et adversus, 3, 9 occiderit qui .. 6, 5 esset usu ceperit. collata sunt Schradero a Bluhmio, mihi maiore ex parte a vv. dd. R. Schoene et O. Hirschfeld.**

P = codex bibliothecae publicae Parisiensis 4421 saec. XI. contuli Berolini a. 1869.

E = codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 4 saec. XI vel XII. contuli ipse.

W = codex bibliothecae civitatis Coloniae Agrippinae X, 8, olim Wallraffianus, saec. XII. contuli ipse.

Θ = Theophili paraphrasis Graeca institutionum.

dett. = libri deteriores, quorum lectiones laudantur in editione Schraderi.

inc. = incerta lectio.

ind. = index titulorum, qui extat in codicibus *V* et *B*. Ubi librorum scriptura emendata est, siglis eorum ad indicandam emendationem litterulam *b* addidi: primitiva scriptura his locis litterula *a* significatur. ubi in ipsis libris notatur diversitas scripturae, hanc significavi litterula *v*, contextum libri litterula *t*. interrogationis signum librorum siglis additum semper ad proxime praecedens referendum est.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JHESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS
FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS
PIUS FELIX INCLITUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS
CUPIDAE LEGUM IUVVENTUTI

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos trahentes calumniantium iniquitates¹ expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

1 Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia² adjuvante deo perfecimus. et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerose³ provinciae post tanta temporum spatia nostris victoris a caelesti numine praestitis⁴ iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas erexitur ex consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum euntes caelesti favore iam adimplivimus.

3 Cumque hoc deo propitio peractum est, Triboniano viro magnifico magistro et exquaestore sacri palatii nostri nec non Theophilo et Dorotheo viris illustribus antecessoribus, quorum omnium⁵ sollertia et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere et tam aures

quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam possum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis accipiant: et quod in priore tempore vix post quadriennium⁶ prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatoris legerent, hoc vos a primordie ingrediamini digni tanto honore tantaque reperti⁷ felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditio⁴ nis a voce principali procedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones parti iussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali remedio illuminatum est. Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliquis multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt⁸, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsis sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis⁹ gubernare.

Data undecimo¹⁰ kalendas Decembres Constantiopolii domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule.

(1) sic PW cum Θ, iniquitatem BU (2) sic PEW cum Θ, diligentia BU (3) sic PE cum Θ, numerosae BU (4) praestitae B (5) sic UPWa cum Θ,

omnem BWb (6) μετὰ τριετῆ Θ (7) reperti om. Ba contra Θ (8) sic BU cum Θ, contulerunt V (9) sic VUP, credendam B (10) sic VPE, x BU

LIBER PRIMUS.

- I De iustitia et iure.
- II De iure naturali et gentium et civili.
- III De iure personarum.
- IV De ingenuis.
- V De libertinis.
- VI Qui ex quibus causis manumittere non possunt.
- VII De lege Fufia Caninia sublata.
- VIII De his qui sui vel alieni iuris sunt.
- IX De patria potestate.
- X De nuptiis.
- XI De adoptionibus.
- XII Quibus modis ius potestatis solvitur.
- XIII De tutelis.
- XIV Qui dari tutores testamento possunt.
- XV De legitima adgnatorum tutela.
- XVI De capitulis minutiis.
- XVII De legitima patronorum tutela.
- XVIII De legitima parentium tutela.
- XIX De fiduciaria tutela.
- XX De Atillano tute vel eo qui ex lege Iulia et Titia dabatur.
- XXI De auctoritate tutorum.
- XXII Quibus modis tutela finitur.
- XXIII De curatoribus.
- XXIV De satisdatione tutorum et curatorum.
- XXV De excusationibus.
- XXVI De suspectis tutoribus et curatoribus.

LIBER SECUNDUS.

- I De rerum divisione.
- II De rebus incorporealibus
- III De servitutibus.
- IV De usu fructu.
- V De usu et habitatione.
- VI De usucacionibus et longi temporis possessiōnibus.
- VII De donationibus.
- VIII Quibus alienare licet vel non.
- IX Per quas personas nobis obligari possunt.
- X De testamentis ordinandis.
- XI De militari testamento.
- XII Quibus non est permisum testamenta facere.
- XIII De exheredatione liberorum.
- XIV De heredibus instituendis.
- XV De vulgari substitutione.
- XVI De pupillari substitutione.
- XVII Quibus modis testamenta infirmantur.
- XVIII De inofficio testamento.
- XIX De heredum qualitate et differentia.
- XX De legatis.
- XXI De ademptione legatorum.
- XXII De lege Falcidiae.
- XXIII De fideicommissariis hereditatibus.
- XXIV De singulis rebus per fideicommissum relictis.
- XXV De codicillis.

LIBER TERTIUS.

- I De hereditatibus quae ab intestato deferuntur.
- II De legitima adgnatorum successione.
- III De senatus consulto Tertulliano.
- IV De senatus consulto Orfitiano.
- V De successione cognatorum.
- VI De gradibus cognitionis.
- VII De successione libertorum.
- VIII De adsignatione libertorum.
- IX De bonorum possessionibus.
- X De acquisitione per adrogationem.
- XI De eo cui libertatis causa bona addicuntur.
- XII De successionibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem et ex senatus consulto Claudio.
- XIII De obligationibus.
- XIV Quibus modis re contrahitur obligatio.
- XV De verborum obligatione.
- XVI De duabus reis stipulandi et promittendi.
- XVII De stipulatione servorum.
- XVIII De divisione stipulationum.
- XIX De inutilibus stipulationibus.
- XX De fideiussoribus.
- XXI De litterarum obligatione.
- XXII De consensu obligatione.
- XXIII De emptione et venditione.
- XXIV De locatione et conductione.
- XXV De societate.
- XXVI De mandato.
- XXVII De obligationibus quasi ex contractu.
- XXVIII Per quas personas nobis obligatio adquiritur.
- XXIX Quibus modis obligatio tollitur.

LIBER QUARTUS.

- I De obligationibus quae ex delicto nascuntur.
- II Vi bonorum raptorum.
- III De lege Aquilia.
- IV De iniuriis.
- V De obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur.
- VI De actionibus.
- VII Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.
- VIII De noxalibus actionibus.
- IX Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur.
- X De his per quos agere possumus.
- XI De satisdationibus.
- XII De perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes vel in heredes transeunt.
- XIII De exceptionibus.
- XIV De replicationibus.
- XV De interdictis.
- XVI De poena temere litigantium.
- XVII De officio iudicis.
- XVIII De publicis iudiciis.

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI
INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM MAGISTRUM ET EX QUAESTORE
SACRI PALATII IURISQUE DOCTISSIMUM ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM
ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM
QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIMUM
INCLITAE CIVITATIS¹

LIBER PRIMUS.

I²

DE IUSTITIA ET IURE.

³Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum
1 cuique tribuens. Iuris prudentia est divinarum atque
humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

2 His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum difficultia, quae plerumque iuvenes avertit⁴, serius ad id perducamus⁵, ad quod leniore⁶ via ductus sine magno labore et sine ulla difficultia maturius perduci potuisset.

3 ⁷Iuris praecpta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. ⁸Huius studii duea sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod est tripartitum⁹: collectum est enim ex naturalibus praecceptis aut gentium aut civilibus.

II¹⁰

DE IURE NATURALI ET GENTIUM ET CIVILI.

¹¹Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit, nam ius istud non humanigenoris proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur¹². hinc¹³ descendit maris atque feminae conjugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censerii. 1 Ius autem civile vel gentium ita dividitur: ¹⁴'omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communis omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ins constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communis

'omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sunt, suis locis proponemus.' Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur¹⁵, sed quoniam non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae. iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

3 ¹⁶Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγαροι, οἱ δὲ ἄγγαροι¹⁷. Scriptum ius est lex¹⁸, plebi scita, senatus consulta, principum placita, matrū gistratum edicta, responsa prudentium. Lex est, quod populus Romanus senatore magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebi scitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. ¹⁹plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebi scita lege Hortensia lata non minus valere quam leges cooperunt. ²⁰Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit: nam cum ancus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocare legis sancienda causa, aequum visum est senatum vice 6 populi consuli. ²¹Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistolam constituit vel cognoscens dedit vel edicto praecipit, legem esse constat: haec²² sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum

(1) *Hanc inscriptionem restituí ex RA* (2) cf. *Dig. 1, 1*
(3) *pr. § 1* cf. *Ulp. l. 1 reg.* (*Dig. 1, 1, 10 pr. § 2*) (4) *sic VAθ*, avertit *B* (5) *sic VAB*, perducemus *B cum θ*
(6) *sic VA*, leniori *P*, leviore *B* (7) *§ 3* cf. *Ulp. l. c.*
(*Dig. 1, 1, 10 § 1*) (8) *§ 4* ex *Ulp. l. 1 inst.* (*Dig. 1, 1, 1 § 2*)
(9) *sic θ*, est tripartitus *V*, est tripartite *ABP*, tripartitum est *Dig.* (10) cf. *Gai. 1, 1-8* *Dig. 1, 1* (11) *pr.*
ex Ulp. l. 1 inst. (*Dig. 1, 1, 1 § 3*) (12) animalium, quae

in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est *Dig.* (13) *hinc BP Dig.*, hinc enim *A* (14) *Gai. 1, 1*
(*Dig. 1, 1, 9*) (15) *sic Bθ*, appellabantur *APE*
(16) *§ 3 in. ex Ulp. l. 1 inst.* (*Dig. 1, 1, 6. § 1*) (17) *id est*
legum aliae scriptae aliae non scriptae (18) *lex] PEθ*,
leges *AB* (19) *plebs..ceteri cives significantur simil.*
Gai. 1, 3 (20) *Gai. 1, 4* (21) *§ 6 ex Ulp. l. 1 inst.*
(*Dig. 1, 4, 1*) (22) *haec] AB Dig.*, *hae V*, *hee P*

trahuntur, 'quoniam non hoc princeps vult': nam quod alicui ob merita indulxit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul 7 dubio tenent. Praetorium quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri derunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii 8 portio est. ¹ Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permisum erat² iura condere³. nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iuris consulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenent, ut iudici recedere a 9 responso eorum non liceat, ut est constitutum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem 10 imitantur. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent⁴, custodirent.

11 Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

12 ⁵ Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

III⁶

DE IURE PERSONARUM.

⁷ Summa itaque⁸ divisio de iure personarum haec est quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.⁹ ¹⁰ Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi voluntur, naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent, qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus 4 manu capiuntur. Servi autem aut nascentur aut fiunt, nascentur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est, in servorum 5 condicione nulla differentia est¹⁰. In liberis multae differentiae sunt, aut enim ingenui sunt aut libertini.

IV¹¹

DE INGENUIS.

Ingenuus is est, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino altero ingenuo. sed

et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est.¹² sufficit 'autem' liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit, et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud quae situm est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et verum 1 est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

V¹³

DE LIBERTINIS.

¹⁴ Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt.¹⁵ manumissio autem est datio¹⁶ libertatis; nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno communis¹⁷ nomine homines appellaremur¹⁸, iure gentium tria genera hominum esse coepert, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant 1 esse servi. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacro-sanctis ecclesiis aut vindicta¹⁹ aut inter amicos aut per epistolam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et aliis multis modis libertas servocompetere potest, quia ex veteribus quam 2 nostris constitutionibus introducti sunt.²⁰ Servi vero a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul 'aut praeses' in balneum vel in theatrum eat.

3 Libertinorum autem status tripartitus antea fuerat: nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustum libertatem consequebantur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. sed dediticiorum quidem pessima condicione iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere et in meliore statum reducere desiderans in duabus constitutionibus²¹ hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem, quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit²² qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticioris quidem per²³ constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano viro excelso quaestore antiqui iuris alterationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerit observantiam²⁴ alia constitutione per eiusdem quae stori suggestionem corremus, quae inter imperiales radiat

(1) Gai. 1, 7 (2) erat] VAP, est B Gai. (3) concedere VP (4) sic VA, invenissent B, comprehendissent PE (5) Gai. 1, 8 (6) Cf. Dig. 1, 5 (7) Gai. 1, 9 (Dig. 1, 5, 3) (8) sic B Dig. Θ, itaque om. AP, et quidem summa Gai. (9) § 1.3 ex Flor. l. 9 inst. (Dig. 1, 5, 4) (10) sic BPE, nullae differentiae sunt A (11) Cf. Gai. 1, 11 (12) pr. fin. ex Marciani l. 1 inst. (Dig. 1, 5, 5 § 2, 3) (13) Cf. Gai. 1, 11.34 Dig. 40, 1 seqq.

Cod. 7, 1 seqq. (14) Gai. 1, 11 (Dig. 1, 5, 6) (15) pr. fin. ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 4) (16) sic PEΘ Dig., donatio B (17) communis] PE, naturali Dig. Θ, om. B (18) sic PE Dig., appellentur BΘ (19) vindicta] PE, vind. manumittuntur B (20) Gai. 1, 20 (21) Cod. 7, 5, 6 (22) fit] BP, sit E cum Θ (23) per PEΘ, et per B (24) omnem . . . observantiam] PEΘ, omnes quae fuerant observantia (om. circa eos) B

'sanctiones, et omnes libertos nullo nec aetatis manumissi nec dominii¹ manumissoris nec in manumissionis modo discriminē habitō, sicuti ante observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.'

VI²QUI³ EX QUIBUS CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

⁴ Non tamen cuicunque volentē manumittere licet. nam is qui in fraudem creditorū manumittit nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.⁵ Licet autem domino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo aliis ex eo⁶ testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extaturns non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. Idemque iuris est et si sine libertate servus heres institutus est, quod nostra constitutio⁶ non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile eum, quem heredem sibi elegit, si praetermisit libertatis dationem, servum remanere voluisse et neminem sibi heredem fore.⁷ In fraudem autem creditorū manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendō esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditorēs, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non sufficiunt creditoribus.

⁴ ⁸ Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerint manumissi.⁹ ¹⁰ Iustae autem manumissionis cause sunt, veluti si quis patrem aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororem naturales aut paedagogum nutricem educatorem aut alumnum alumnamve aut collectaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxori ducatur, nisi iusta causa impedit,¹¹ et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor septem et decem¹² annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retractatur.

⁷ ¹³ Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliā Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut, qui quatuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat.¹⁴ quod

non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos¹⁵ similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos medium quodammodo viam eligentes non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui indicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint pervenire¹⁶?

VII¹⁷

DE LEGE FUFIA CANINIA SUBLATA.

¹⁸ Lege Fufia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam quasi libertatibus impedientem et quodammodo invidam tollendam esse censimus, cum satis fuerat inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impedit libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

VIII¹⁹

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

²⁰ Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his qui in potestate dominorum sunt.

¹ In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse: et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur.

² Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub²¹ imperio nostrō sunt, licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Pi² Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit. sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coeretur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad statuas principum configuiunt, praecepit ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur, et recte: expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur.²² cuius rescripti ad Aelium Marciandum emissi verba haec sunt: Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognoscere de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam configurunt, et²³ si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube,

(1) sic Θ, domini libri (2) Cf. Gai. 1, 19..21. 36..42. 47
Dig. 40, 2, 9 Cod. 7, 1. 11 (3) qui] ind. V, qui et B index
BΘ, om. E (4) Gai. 1, 36. 37 (5) eo] BE, om. PΘ
(6) Cod. 6, 27, 5 (7) § 3 in ex Gai. l. 1 rer. cott. (Dig.
40, 9, 10) (8) Gai. 1, 38. 19 (9) fuerint manumissi] sic dett., fuerit man. BPE, fuerit (om. manumissi) Gai.: fuitne quam vindicta, si ap. cons. i. e. m. adpr. tuerit (Savigny)? (10) Cf. Gai. 1, 39. 19 (11) sic PEΘ, impediatur B (12) sic libri cum Θ, decem et octo

Dig. 40, 2, 13 (13) Gai. 1, 40 (14) sic PE Gai., autem B (15) nos] B, non PE (16) sic PE^b, invenire B, provenire E^a
(17) Cf. Gai. 1, 42..46. Cod. 7, 3 (18) Gai. 1, 42
(19) Cf. Dig. 1, 6 (20) Gai. 1, 48..53 (Dig. 1, 6, 1)
(21) sub hoc B (22) § 2 fin. ex Dig. 1, 6, 2 (Ulp. l. 8 de off. proc., cf. Coll. l. Mos. 3, 3) (23) et] ut B

'ita ut in potestatem domini non revertantur. qui 'Sabinus¹, si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet 'me² admissum severius exsecuturum.'

IX³ DE PATRIA POTESTATE.

⁴ In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus.⁴ Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, in dividuam consuetudinem vitae continens.⁵ Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habent potestatem, quam 'sem nos habemus.'⁶ Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aequo in tua sunt potestate, et pronepos et propneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

X⁷ DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patres familias sint sive filii familias, dum tamen filii familias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat unde quaequitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? 'cumque super filio variabatur, nostra processit decisio⁸', qua permisum est ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constituzione modum.'

¹ ⁹Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam quarundam nuptiis abstinendum est¹⁰. inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum inter se opinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium 'vel aviam et nepotem et usque ad infinitum': et si tales personae inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint¹¹ inter se matrimonio iungi in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam, 'quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coepit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.'

² ¹⁰Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis¹² iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. sane enim¹³ inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive 'ab' eodem patre eademque matre nati fuerint, sive 'ex' alterutro eorum. sed¹⁴ si qua per adoptionem soror tibi esse coepit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, 'nihil est impedimento nuptiis.' et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. 'Fratri vel' sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec neptem 'fratri vel' sororis ducere quis potest, quamvis

quarto gradu sint¹⁵: cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permititur. eius vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediри uxorem ducere, quia neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. Duorum autem fratribus vel sororum liberi vel fratriss et sororis iungi possunt. Item amitam licet adoptivam uxorem ducere non licet, item materteram, quia parentum loco habentur¹⁶. qua ratione verum est magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere. Adfinitatis quoque veneratio¹⁷ quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo¹⁸, alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est¹⁹, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communis iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impeditur nuptiae, quia duas uxores habere non possis. Mariti tamen filius ex alio uxore et uxoris filia ex alio marito vel contra matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua post divorcium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna tua: sed Julianus²⁰ huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint. Illud certum est serviles quoque cognationes impedimento esse nuptiis, si forte pater et filia aut frater et soror manumissi fuerint. 'Sunt et aliae personae, quae propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris digestorum seu pandectorum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.'

¹² Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. ²¹ itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, 'quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum is etiam incertus est: unde solent filii spuri appellari, vel a Graeca voce quasi στοράδην²² concepti vel quasi sine patre filii.' sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exacti locus sit. 'qui autem prohibitas nuptias coeunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.'

¹³ ²² Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim ut²³ nati sunt in potestate parentum non fiant, postea tamen²⁴ redigantur in potestatem. 'qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestat patris subicitur. nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione²⁵ dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur: quod et aliis, si ex eodem matrimonio²⁶ fuerint procreati, similiter nostra constitutio²⁷ praebuit.'

(1) sabinus del. cum Dig. Coll. (2) me] E Dig. Coll., me hoc AP, me aduersum se B (3) Cf. Dig. 1, 6 Cod. 8, 46 (47) (4) Gai. 1, 55 (Dig. 1, 6, 3) (5) Gai. l. c. (6) § 3 ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 6, 4) (7) Cf. Gai. 1, 56..65 Dig. 23, 2 Cod. 5, 4 (8) Cod. 5, 4, 25 (9) Gai. 1, 58..61 (10) sic BPE, abstinere debemus AGai. (11) possint] A, possunt BP Gai. (12) cognatione Gai. (13) enim om. Gai. (14) sed] APθ Gai., sed et BE (15) sic Pθ,

quartus gradus sit AB, quarto gradu sit E (16) sic. dett. cum Θ, habetur ABPE (17) ratione dett., sed αἴδοι τῆς ἀγνοετας Θ (18) tuo] PE eius A, om. B (19) tua est] PE, mevii est A, om. B (20) cf. Dig. 23, 2, 12 § 3 (21) Gai 1, 64 (22) Gai. 1, 65 (23) ut] PE cum Θ, om. AB (24) tamen] Gai., autem libri (25) Cod. 5, 27, 10 (26) si ex e. m.] A, ex e. m. si BP, qui ex e. m. E (27) Cod. 5, 27, 11

XI¹
DE ADOPTIONIBUS.

² Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae diximus in potestate nostra sunt, verum etiam ¹ *ii* quos adoptamus. Adoptio autem duobus modis fit, aut *'principali rescripto'* aut imperio magistratus. *'imperatoris'* auctoritate adoptamus eos *'easve'*, qui *'quaeve'* sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos *'easve'*, qui *'quaeve'* in potestate parentium sunt, sive *'primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pro-* ² *'nepos proneptis.'* ³ Sed hodie ex nostra constitutione, cum filius familias a patre naturali extra-neae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvuntur nec quicquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simil modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi ³ *'sit.'* Cum autem impubes *'per principale rescriptum'* adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur et exquiritur causa adrogationis⁴, an honesta sit expediataque pupillo, et cum quibusdam condicionibus adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc⁵ sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptivum transiit et quorum commodum ei ad- ⁴ quisivit postea. Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque⁶ is, qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, *'id est decem* ⁵ *'et octo annis'* praecedere. Licet autem et in locum nepotis vel neptis vel in locum pronepotis⁷ vel proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis ⁶ non habeat. Et tam filium alienum quis in locum nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum ⁷ filii. Sed si quis nepotis loco adoptet vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturale in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnoscatur⁸. sed ex contrario si avus ex filio nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium ⁸ consentire. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. et ideo⁹ si quis *'per imperatorem'* sive apud praetorem vel apud praesidem provinciae *'non extraneum'* adoptaverit, potest eundem ⁹ *'alii in adoptionem dare'*. Sed et ¹⁰ illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare pos- ¹⁰ sunt, castrati autem non possunt. Feminae *'quo-* ^{que' adoptare non possunt, quia nec naturales libe-}

ros in potestate sua habent': *'sed ex indulgentia principis ad solacium liberorum amissorum adoptare pos-* ¹¹ *'sunt.'* ¹⁰ Illud proprium est illius adoptionis, quae per *'sacrum oraculum'* fit, quod is, qui liberos in po-testate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati¹¹ adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes. sic enim et¹² divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta incipiatur Germanicus Augusti ne- ¹² pos esse. *'Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos erudit in nostra constitutione¹³ etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, libe-rum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipien-dum ei non sufficit.'*

XII¹⁴QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR¹⁵.

¹⁶ Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberantur. et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus, quae de servis manumittendis superius exposuimus. hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in patris sui potestate fiunt: si vero is, quo tempore avus moritur, aut iam mortuus est aut exit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius ca- ¹ *'dere non possunt, sui iuris fiunt.* ¹⁶ Cum autem is, qui ob aliquod maleficium *'in insulam deportatur'*, civitatem amittit, sequitur ut, quia¹⁷ eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse. paratione et si *'is'*, qui in potestate parentis sit, *'in insulam deportatus'* fuerit, desinit¹⁸ in potestate pa-rentis esse. sed si ex indulgentia principali restitu- ² fuerint, per omnia pristinum statum recipient. ¹⁹ Re-legati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potes-tate parentum remanent. Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit. servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis ⁴ subiuntur. Filius familias si militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus, manet in patris po-testate. militia enim vel consularia²⁰ dignitas patris potestate filium non liberat. sed ex constitutione nostra²¹ summa patriciatus dignitas illico ab imperialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem posse per eman-cipationis modum suae potestatis nexibus filium re-laxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum quem sibi patrem elegit ab aliena eximere po- ⁵ testate? ²² Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet ius libe-rorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hosti-bus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipient. idcirco reversi et liberos habebit in po-testate, quia postliminium fingit eum qui captus est semper in civitate fuisse: si vero ibi decesserit, ex-inde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. ipse quoque filius nepos si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus²³ propter ius postliminii

(1) Cf. Gai. 1, 97.107 Dig. 1, 7 Cod. 8, 47 (48) (2) Gai. 1, 97.99 (Dig. 1, 7, 2) (3) § 2 ex Cod. 8, 47 (48), 10 (4) adoptionis B (5) tunc] P, tunc ut BE (6) itaque] PE, om. B (7) neptis vel in locum pronepotis] P cum E, in locum (loco E) neptis BE (8) sic E, agnoscatur P, nascatur B (9) Gai. 1, 105.103.104 (Dig. 1, 7, 2 § 1) (10) Gai. 1, 107 (Dig. 1, 7, 2 § 2) (11) sic Gai. Dig., in potestate libri (12) sic enim et] P E,

sed et B (13) Cod. 7, 6, 1, 10 (14) Cf. Gai. 1, 124.141 Dig. 1, 7 Cod. 8, 48 (49) (15) sic ind. V, dissolvitur ABEθ (16) Gai. 1, 124. 126.128 (17) quia] BE, qui AP Gai. (18) sic dett. Θ, desint E, desit ABE (19) § 2 in. ex Marcianni l. 2 inst. (Dig. 48, 22, 4) (20) sic APE, consularis B (21) § 4 fin. ex Cod. 12, 3, 5 (22) Gai. 1, 129 (23) dice-mus Gai.

'ius quoque potestatis parentis in suspenso esse.' dictum est autem postliminium a limine et post, ut¹ eum, qui ab hostibus captus² in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. nam limina sicut in dominibus finem quandam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertetur, quo amissus erat.³ sed et qui victimis hostibus recuperatur, postliminio reditis existimatur. 6 'Praterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse.' sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae⁴ per imaginarias vendiciones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem⁵ reformatum, ut fictione pristina explosa recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptis ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumisso vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius 7 'nanciscitur.' 7 'Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem in potestate⁶ retinere: et ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere (eadem) et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel 8 'omnes sui iuris efficere.' Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones⁹ super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui adoptat et non contradicente nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et¹⁰ adoptionem 9 'plenissimum esse antea diximus.' Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihil minus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptum¹¹, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur: 10 et quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

XIII¹² DE TUTELIS.

13 'Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure teneantur. ac prius dispici ciamus de his quae in tutela sunt.' 14 'Est autem tutela, ut Servius definit, ius¹⁵ ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa. 2 Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem

habent, ex qua re ipsa¹⁶ nomen ceperunt. itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores, 3 sicut aeditui dicuntur qui aedes tueruntur. 17 'Permissum est itaque parentibus liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare.' et hoc¹⁸ in filio filiaque omnimodo procedit; 19 'nepotibus tamen neptibusque ita demum 'parentes' possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia mortuo te in patris sui potestate²⁰ m²¹ recasuri sunt. 20 Cum 'autem' in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis 'parentibus' nascerentur, sui et in potestate eorum fierent.' Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.

XIV²² QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum pater familias, 1 sed etiam filius familias. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed scindum est eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur testamento tutor. sed ita 'cum liber erit' utiliter datur. proprius autem servus inutiliter eo²³ modo datur tutor. Furiros vel 'minor viginti quinque annis' tutor testamento datus tutor erit, cum compos mentis aut 'maior viginti quinque annis' fuerit factus.

3 Ad certum tempus et²⁴ ex certo tempore vel sub condicione vel ante heredis institutionem posse 4 dari tutorem non dubitatur. Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, 24 quia personae, non causae vel rei datur.

5 25 Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. quid²⁶ si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur.

XV²⁷ DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

28 'Quibus 'autem' testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati²⁹ per virilis sexus cognationem³⁰ coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratri filius nepos ex eo, item patruus et patrui filius nepos ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitiae filius non

(1) ut] A¹BP, et A²A³B⁴ (2) captus] B⁵Θ, om. AP
(3) § 5 fin. ex Flor. l. 6 inst. (Dig. 49, 15, 26) (4) Gai. 1, 132
(5) quae] AP, om. B (6) Cod. 8, 48 (49), 6
(7) Gai. 1, 133 rest. (Dig. 1, 7, 28) (8) in potestate] A Dig., om. BPE (9) Cod. 8, 47 (48), 11 (10) in c. persona (-nam E) et] AE, in c. persona P, c. persone B (11) sic AB^aP^a, conceptus B^bP^bE
(12) Cf. Gai. 1, 142..154 Dig. 26, 1..3 Cod. 5, 28, 29
(13) Gai. 1, 142, 143 (14) § 1, 2 ex Dig. 26, 1, 1 (Paul. l. 38 ad ed.) (15) vis Dig. (16) sic Dig. Θ, ipsum B, ipsi PE

(17) Gai. 1, 144 (18) hoc P^b, haec B^aE (19) Gai. 1, 146
(20) Gai. 1, 147 (21) Cf. Dig. 26, 2 Cod. 5, 28 (22) eo B^bΘ, eodem T (23) et] T^bΘ, ut B, seu P (24) quia..datur ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 26, 2, 14) (25) § 5 ex Dig. 26, 2, 5, 6 (Ulp. l. 15, 39 ad Sab.) (26) quid] E^b Dig., qui B, quod PE^a
(27) Cf. Gai. 1, 155..158 Dig. 26, 4 Cod. 5, 30 (28) Gai. 1, 155, 156 (Dig. 26, 4, 7) (29) adgnati] Gai. Dig. Θ, adgnati cognati libri, cf. 3, 2, 1 (30) cognationem] BP, cognatione E, personas cognatione Gai. Dig.

'est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur 2 patris, non matris familiam sequuntur.' Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet intestatus decesserit, quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui 3 datus est tutor vivo testatore decesserit. 'Sed adgnationis quidem ius 'omnibus modis' capitis diminutione plerunque perimitur: nam adgnatio² iuris est nomen. 'cognitionis vero ius non 'omnibus modis' commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumperem potest, naturalia vero non 'utique'.'

XVI³DE CAPITIS MINUTIONE.⁴

⁵Est autem capitio diminutio prioris status commutatio, eaque tribus modis accedit: nam aut maxima est capitio diminutio aut minor, quam quidam me-1 diam vocant, aut minima. ⁶Maxima est capitio diminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accedit in his, qui servi poenae efficiunt atrociitate sententiae, vel liberti ut ingratia circa patronos condemnati, vel qui ad pretium par-2 ticipandum se venundari passi sunt. ⁷Minor sive media est capitio diminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accedit ei, cui aqua et igni⁶ interdictum fuerit, vel ei, qui in 3 insulam deportatus est. ⁸Minima est capitio diminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accedit in his, qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subjecti esse, 4 vel contra. Servus autem manumissus capite 5 non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus autem dignitas magis quam status permittatur, capite non minuantur: et ideo senatu motos⁷ capite non minui constat.

6 Quod autem dictum est manere cognitionis ius et post capitio diminutionem, hoc ita est, si minima capitio diminutio interveniat: manet enim cognitionem, nam si maxima capitio diminutio incurrit, ius quoque cognitionis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognitionem. sed et si in insulam deportatus quis sit, 7 cognitione solvitur. ⁸Cum autem ad⁹ adgnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo¹⁰ gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

XVII¹¹

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

¹²Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quo¹³ hereditates libertorum libertarumque, si intestate decessissent, iusserat lex ad patronos liberos eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit¹⁴ et quia plerunque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerunque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum aliis est¹⁵ tutor.

(1) Gai. 1, 158 (2) adgnatio] PEθ, om. B (3) Cf. Gai. 1, 159..164 Dig. 4, 5 (4) sic index V index B, deminutione BEθ (5) Gai. 1, 159..162 (6) ignis BPθE (7) senatu motos (uel motus) Pθ, a sen. motus E, statu mutatos B, senatum motum Pθ (8) Gai. 1, 164 (9) ad] PGai., et ad B, et E (10) sic B Gai., proximiore PE cum θ (11) Cf. Gai. 1, 165..167 Dig. 26, 4 (12) Gai. 1, 165 (13) quod dett. (14) et] B,

XVIII¹⁶

DE LEGITIMA PARENTIUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps im- puberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

XIX¹⁷

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et¹⁸ deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. atqui patrono legitimis tutores mortuo, liberi quoque eius legitimis sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficieretur nec in fratribus potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio¹⁹ generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

XX²⁰

DE ATILIANO TUTORE VEL EO QUI EX LEGE JULIA ET TITIA DABATUR.

²¹Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidiis provinciarum ex lege Julia 1 et Titia. 'Sed' et si testamento tutor sub condicione aut die certo datum fuerat, quamdiu cordicio aut dies pendebat, 'ex isdem legibus' tutor dari poterat. item si pure datum fuerit²², quamdiu nemo 'ex testamento'²³ heres existat, tamdiu ex isdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat tutor esse, si condicio existeret aut dies veniret aut heres existeret. 2 'Ab hostibus quoque tutore captivo ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat in civitatem reversus fuerat: nam re-3 'versus recipiebat tutelam iure postliminii.' Sed ex his legibus pupilli tutores desierunt dari, postea quam primo consules pupilli utriusque sexus tutores ex inquisitione dare coepérunt, deinde praetores ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore neque de compellendis tutoribus ad tutelae ad-4 ministracionem quidquam cavetur. Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbis' vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae 5 pupilli facultates. Nos autem per constitutionem nostram²⁴ et huiusmodi difficultates hominum rese- cantes nec exspectata iussione praesidum disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingenios solidos valeat, defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel apud²⁵ alias publicas personas, id est magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiunt.'

om. PE (15) est] B, erit PE

(16) Cf. Gai. 1, 175 Dig. 26, 4, 3 § 10 (17) Cf. Gai. 1, 166. 175 Dig. 26, 4, 3. 4

(18) et] BP, vel E (19) Cod. 5, 30, 5 (20) Cf. Gai. 1, 185..191 Dig. 26, 5 Cod. 5, 34 (21) Gai. 1, 185..187 (22) sic L^a Gai., fuerat BaTP (23) ex testamento om. Gai.

(24) Cod. 1, 4, 30 (25) apud] B, οὐρόντων θ, om. TP: etiam apud cum θ et Cod. scr.

6 ¹'Impuberis 'autem' in tutela esse naturali iuri² conveniens est, ut is qui perfectae aetatis non sit 7 'alterius tutela regatur.' 'Cum igitur³ pupillorum pupillarumque tutores negotia 'gerunt', post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt⁴.

XXI⁵

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipulentur⁶, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit melorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate⁷, deteriorem vero non aliter quam tute aductore⁸. unde in his causis, ex quibus mutuae obligationes nascentur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his⁹ contrahunt obligantur, at invicem pu- 1 pilli non obligantur.¹⁰ Neque tamen hereditatem adire neque bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit neque 2 ullum damnum habeat¹¹. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit, post tempus vero aut per 3 epistulam interposita auctoritas¹² nihil agit.¹³ Si inter tutorum pupillumve iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor ut olim constitutur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

XXII¹⁴

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque¹⁵ 'cum puberes esse coeperint, tutela liberantur'. 'pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et¹⁶ antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, 'hoc¹⁷ etiam in masculos extendere: et ideo sancta constitutione promulgata¹⁸ pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitas normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viri 1 'potentes esse credantur.'¹⁹ Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberis vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur²⁰ vel ab hostibus 2 fuerit captus.²¹ Sed et si usque ad certam conditionem datus sit testamento, aequo evenit, ut desi- 3 nat esse tutor existente condicione. Simili modo 4 finitur tutela morte vel tutorum vel pupillorum. Sed et capitis diminutione tutoris, per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit. minima autem capitis diminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae non pereunt: sed pupilli et pupillae capitis demini- 5 nutio licet minima sit, omnes tutelas tollit. Praeterea qui ad certum tempus testamento dantur tu- 6 tores, finito eo deponunt tutelam. Desinunt autem esse tutores, qui vel removentur a tutela 'ob id quod suspecti visi sunt, vel²² ex iusta causa sese

excusant et onus administranda²³ tutelae deponunt secundum ea quae inferius proponemus.

XXIII²⁴

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viri potentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: qui, licet puberes sint, adhuc tamen huius 1 aetatis sunt, ut negotia sua tueri non possint²⁵. Dantur autem curatores ab isdem magistris, a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis. 2 Item inviti adolescentes curatores non accipiunt praeterquam in item: curator enim et ad certam causam 3 dari potest. Furiosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent Romae praefectus²⁶ urbis vel praetor et in provinciis²⁷ praesides ex inquisitione eis dare curatores. 4 Sed et mente captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse 5 non possunt, curatores dandi sunt. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti²⁸ tutorem tutor dari non potest. item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad administrationem nec tamen fraudulentem negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari. 6 Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius²⁹ praetor vel qui provinciae praeerit decreto constituet.

XXIV³⁰

DE SATISDATIONE TUTORUM ET CURATORUM.

³¹'Ne tamen pupillorum 'pupillarumve' et eorum, qui 'quaevae' in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribus consumantur aut diminuantur³², curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisident. sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non 1 onerantur, quia idonei electi sunt. Sed et si ex testamento vel inquisitione duo plures dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli 'vel adolescentis' et contutori 'vel concuratori' praeferri, ut solus administraret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei, ut³³ ipse solus administraret. itaque per se non potest petere satis a contutoro 'vel concuratore' suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum vel satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret. 2 ³⁴Sciendum autem est non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex ad-

(1) Gai. 1, 189 (2) iuri] Pθ, iure BT, rationi Gai. (3) Gai. 1, 191 (4) sic TGai, reddent B (5) Cf. Dig. 26, 8 Cod. 5, 59 (6) sic dett., stipuletur BTP (7) sic Bθ, tute auctore T (8) sic B, tutoris auctoritate (-tatis Tθ) T (9) qui cum his] Tθ, cum quo B (10) § 1, 2 similis Dig. 26, 8, 9 § 3..5 (Gai. l. 12 ad ed. prov.) (11) sic B Dig. θ, habeant T (12) auctoritas] B, tutoris auct. T, eius auct. Dig. (13) § 3 in. similis Gaio 1, 184 (14) Cf. Gai. 1, 170. 173. 182. 187. 194. 196 Dig. 26, 1, 12. 14. 17 Cod. 5, 60 (15) Gai. 1, 196 (16) et] B, om. T (17) hoc] T, h. nos B (18) Cod. 5, 60, 3 (19) § 1 similis Dig. 26, 1, 14 pr. § 1. 2 (Ulp. l. 37 ad Sab.) (20) sic P,

ut ingratus a patrono add. cum θ post redigatur T, post servitutem B (21) § 2 similis Dig. 26, 1, 14 § 5 (Ulp. l. 37 ad Sab.) (22) vel] dett. cum θ, vel quod BT (23) sic T, administratae B (24) Cf. Gai. 1, 197. 198 Dig. 26, 5 (25) possunt libri (26) sic θ, praefecti libri (27) sic θ, provincia libri (28) quia habent] qui habet B (29) ipsius] B, ipsius tutoris T (30) Cf. Dig. 27, 7. 46, 6 Cod. 5, 42..57 (31) Gai. 1, 199. 200 (32) aut dem.] dett. cum Gai., vel dem. TPθ, om. BPθ (33) ut] B, et T (34) § 2..4 fere Iustinianorum esse vidit Kuebler

ministracione teneri, sed etiam in eos qui satisdationes¹ accipiunt subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus impen- rialibus et in heredes eorum extenditur.² Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel curatores, pignoribus captis coercantur.³ Neque autem praefectus urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius cui tutores dandi ius est hac actione tenebitur, sed hi tantummodo qui satisdationem exigere solent.

XXV³

DE EXCUSATIONIBUS.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, sive in postestate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam et⁴ curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt, in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant, ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae munieris excusationem prosunt, defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur: hi enim, quia pro re publica cederunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur.⁵ Item divus Marcus in semestribus rescripsit eum, qui rei fisci administrat, a tutela vel cura quamdiu administrat excusari posse. Item qui rei publicae causa absunt,⁶ a tutela et cura excusantur. sed et si fuerunt tutores vel curatores, deinde rei publicae causa abesse cooperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus rei publicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae nec anni habent vacationem, ut Papinianus responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. Et qui postestatem aliquam habent, excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed cooptam tutelam deserere non possunt.⁷ Item propter item, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator⁸ habet, excusare se 'nemo' potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controversia sit. Item tria onera tutelae non affectatae vel curae praestant vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurimum pupillorum⁹ tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratum, pro una computetur. Sed et propter paupertatem excusationem tribui tam divi fratres quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere. Item propter adversum valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet. Similiter eum qui litteras nesciret excusandum esse divus Pius rescripsit: quamvis et imperiti litterarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere. Item si propter inimicitiam aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam patri pupillorum administraturos promiserunt. Non esse autem admittandam excusationem eius, qui hoc

solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescriperunt. Inimicitiae¹⁰, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tutela¹¹ solent excusare¹². Item si quis¹³ status controversiam a pupillorum patre passus est, excusat satur a tutela. Item maior septuaginta annis a tutela vel cura se potest excusare. 'minores autem viginti et quinque annis olim quidem excusabantur: a nostra autem constitutione¹⁴ prohibentur ad tutelam vel curam adspicere, adeo ut nec excusatione opus fiat. qua constitutione¹⁵ cavetur, ut nec pupilli ad legitimam tutelam vocetur nec adulterus: cum erat incivis eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur et sub aliis reguntur, alicorū tutelam vel curam subire'. Idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tutelae militis¹⁶ admittatur. Item Romae grammatici rhetores et medici et qui in patria sua id¹⁷ exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem.

¹⁶ Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. qui¹⁹ excusare se volunt, non appellant: sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt, excusare se debent (eiunuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti milium diurnorum et amplius triginta dierum. quod tamen, ut²⁰ Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. Datus autem tutor ad universum patrimonium datus esse creditur. Qui tutelam alicuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compellitur, in tantum ut, licet pater, qui testamento tutorem dederit, adiecit se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non condum divi Severus et Antoninus rescripserunt.¹⁹ Idem rescripserunt²¹ maritum uxori suea curatorem datum excusare se posse, licet se immisceat.²⁰ Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

XXVI²²

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

²³ Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim tabularum descendere. Datum est autem ius removendi suspectos tutores Romae praetori et in provinciis praesidibus eorum et legati proconsulis. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint sive non, sed²⁴ alterius generis tutores. quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit. quid²⁵ si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus famae patroni parendum, licet ut suspectus remotus fuerit. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos postulare. et sciendum est quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quin immo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed²⁶ haec sola, quae pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater: nutritio quoque et avia possunt, potest et soror: sed et si qua mulier fuerit, cuius praetor perpensam²⁷ pietatem intellexerit non sexus verecundiam egreditur, sed pietate productam²⁸ non continere iniuriam pupillorum, admittit eam ad accusationem. Im-

(1) sic T, satisdationem BΘ (2) cf. p. 8 not. 34 (3) Cf. Dig. 27, 1 Cod. 5, 62.69 (4) et] TΘ, vel B (5) sic T^b Θ, causam assumunt B, causa ab...unt T^a (6) § 4 ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 27, 1, 21 pr.) (7) pupillorum del. (8) sic B, inimicitias T (9) sic T, inimicitias B (10) sic T^b, pupilli vel adulti B (11) sic BΘ, a tut. vel cura T (12) sic T, excusari B (13) sic Θ, si qui B, is qui T (14) Cod. 5, 30, 5 (15) sic P, cui constitutioni BE (16) sic PE^b, onus B, in unius

E^a (17) id] PEΘ, artem B (18) § 16 in, ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 27, 1, 21 § 1) (19) qui PE^a, qui enim B (20) ut om. B (21) idem rescr. om. B (22) Cf. Dig. 26, 10 Cod. 5, 43 (23) pr... § 3 ex Dig. 26, 10, 1 § 2.7 (Ulp. l. 35 ad ed.) (24) non sed] BP, n. s. sint Dig., om. E (25) quid] B^b P^b Dig., quod B^a P^a E (26) sed] P Dig. Θ, sed et BT (27) sic libri cum Dig. (28) sic P Dig., producta BT

puberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi 5 Severus et Antoninus rescripserunt. Suspectus est autem, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo est, ut et Julianus quoque scripsit. sed et 1 ante, quam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri idem Julianus scripsit et 6 secundum eum constitutum est. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob 7 culpam, non aequa. Si quis autem suspectus postulatur, quod cognitio finiatur, interdicitur ei ad 8 ministratio, ut Papinianus visum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit posteaque tutor vel 9 curator decesserit, extinguitur cognitio suspecti. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistula divisorum Severi et Antonini², ut in possessionem bonorum eius pupillus

mittatur: et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus removet 10 veri poterit qui non praestat alimenta. Sed si quis praesens negat propter inopiam alimenta posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad praefectum urbis puniendum placuit, sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium 11 tutelae redemit. ³ Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendum. 12 Novissime sciendum est eos, qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiamsi satis offerant, removendos a tutela, ⁴quia satisdatio propositum tutoris malevolum⁵ non mutat, sed diutius grassandi in 13 re familiaris facultatem praestat. ⁶Suspectum enim eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor vel curator quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

LIBER SECUNDUS.

I⁷

DE RERUM DIVISIONE

⁸'Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur.' ⁹quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.
 1 ¹⁰Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus¹⁰ maris accedere prohibetur, dum tamen villae et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare.
 2 ¹¹Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus¹¹ fluminibusque. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. ¹²Riparum quoque usus publicus est iuris¹³ gentium, sicut ipsius fluminis: itaque navem¹⁴ ad eas appellere¹⁵, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum¹⁶ est, quorum praediis haerent¹⁷: qua de causa arbores quoque in isdem natae eorundem sunt. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius mari: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere. proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra vel harena.
 6 ¹⁸Universitatis sunt, non singulorum veluti quae in civitatibus sunt, ut¹⁹ theatra stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatum.

7 Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et sanctae: quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est. Sacra sunt, quae rite et per pontifices

deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona, quae rite ad ministerium dei dedicata sunt, quae etiam per nostram constitutionem²⁰ alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum.²¹ si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacram non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio adhuc sacer manet, ut et Papinianus scripsit.²² Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam invitatis ceteris licet inferre. item si alienus usus fructus est, proprietarium placet nisi consentiente usufructuario locum religiosum non facere. in alienum locum concedente domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit²⁴, quam illatus est mortuus, tamen 10 religiosus locus fit.²⁵ Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitio constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

11 ²⁶Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse²⁷, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

12 ²⁸Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo²⁹ nascentur³⁰, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur.

(1) sic Θ, et om. libri (2) Cf. Dig. 26, 10, 7 § 2 (3) § 11 ex Dig. 26, 10, 2 (Ulp. l. 1 de omnib. trib.) (4) quia... praestat ex Dig. 26, 10, 6 (Callistr. l. 4 de cogn.) (5) male voluntatis B (6) § 13 ex Dig. 26, 10, 8 (Ulp. l. 6 ad ed.) (7) Cf. Gai. 2, 1.11. 19.21. 41. 65..79. Dig. 1, 8, 41, 1 (8) Gai. 2, 1 (9) pr. fin. § 1. 2 ex Marciani l. 3 inst. (Dig. 1, 8, 2, 4) (10) sic A Dig. Θ, litora BT (11) sic A Θ, portu BT (12) § 4. 5 ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 1, 8, 5) (13) iure Dig. (14) sic A Dig. Θ, naves BT (15) sic A Dig. Θ, applicare BT (16) earum illorum] dett., eorum illorum A, illo-

rum eorum B, illarum eorum T, illorum Dig. (17) sic A Dig., adhaereat BT (18) § 6 ex Marciani l. 3 inst. (Dig. 1, 8, 6 § 1) (19) ut om. Dig. Θ (20) Cod. 1, 2, 21 (21) § 8 fin. ex Marciani l. 3 inst. (Dig. 1, 8, 6 § 3) (22) Dig. 18, 1, 73 pr.) (23) § 9 ex Marc. l. c. (Dig. 1, 8, 6 § 4) (24) sic A Dig. Θ, non habuerit BT (25) Gai. 2, 8, 9 (Dig. 1, 8, 1 pr.) (26) § 11 in. similie Dig. 41, 1, 1 pr. (Gai l. 2 rer. cott.) (27) esse] T, om. AB (28) § 12.17 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 1. 3. 5. 7 pr.) (29) sic A b^g A^p Dig., caeloque A^tBT (30) sic et Θ, capiuntur Dig.

nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut alicupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coeretur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantur fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius perse-¹³ cutio. ¹ Illud quae situm est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. 'quibusdam' placuit statim tuum esse et eo usque tuam videri, donec eam persecuaris², quodsi desieris persecui, desinere tuam esse et rursus fieri occupantur. 'alii' non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. 'sed posteriorem sententiam nos confirmamus', quia multa accidere 'solent', ut eam non ¹⁴ capias. ¹ Apium quoque natura fera est. itaque quae in arbore tuae conseruent, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tuae arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint³, quilibet eximere potest. plane integra re si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: aliquoq occupantur fit.¹⁵ ¹Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare⁴ et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum⁵ et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut⁶ eo usque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam⁷ si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt 'occupantium'. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem dese-¹⁶ 'ruerint.' ¹Gallinarum et anserum non est fera natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbatae evo-¹⁷ laverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuae esse⁸ intelleguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum committere intellegitur. ²Item ea, quae ex hosti-¹⁸ bus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitatem nostram deducantur, qui tamen, si evaserint nostram protestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum re-¹⁹ cipiunt. ³Item lapilli gemmae et cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim 'inventoris' fiunt. ⁴Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquirantur.²⁰ ¹⁰Praeterea quod per alluvionem agro tuo flu-²¹ men adiecit, iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio incrementum latens¹¹. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possis, quantum quoquo momento tem-²² poris adiciatur. ¹⁰Quodsi vis fluminis partem ali-¹² quam ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit, palam est eam tuam permanere. plane si longiore¹² tempore fundo vicini haeserit arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint,

ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae¹³ esse.
 22 ¹⁰Insula quae in mari nata est, quod raro acci-¹⁴ dit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. at in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem me-¹⁵ diam partem fluminis teneat, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximi-¹⁶ sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum aliquius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager,¹⁷ cuius et fuerat. ¹⁰Quodsi naturali alveo in uni-¹⁸ versum derelicto alia parte fluere¹⁴ cooperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit, novus autem al-¹⁹ veus eius iurius esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus¹⁵. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. ¹⁰Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum eius manere, cuius et fuit.²⁰
 25 ¹⁶Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis¹⁷ eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. ¹⁸et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates 'placuit media sententia existimantium', si ea species ad materiam reduci¹⁹ possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerat, si non possit reduci, eum potius intellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest¹⁹ ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia. partim ex aliena specie aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexit suo vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et conditionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. nam²⁰ extin-²¹ctae res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et²¹ a quibusdam aliis possessoribus pos-²² sunt. Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est²², veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri con-²³flaverint. sed²³ si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubiatur. quodsi fortuita et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae eius-

(1) § 13..17 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 5 § 1.7.7) (2) sic B, persequamur A cum Dig., persequeris T (3) hae fecerint] Dig., effecerint libri (4) sic AB Dig. Θ, advolare T (5) quo-^{rum}] BT Dig., quamvis A (6) ut et T (7) Gai. 2, 68 (8) esse] BT, om. A (9) § 18, 19 ex Flor. l. 6 inst. (Dig. 1, 8, 3 et 41, 1, 6) (10) § 20, 24 ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 7 § 1..6) (11) est ... latens om. Dig. (12) sic Dig. Θ, longiori T, longo

AB (13) sic TΘ, videntur... adquisita Dig., videntur..adqui-¹⁴sita AB (14) sic ADig. Θ, defluere BT (15) sic (publicis F¹) Dig., publicum libri, publici legisse videntur Θ (16) § 25 similis Dig. 41, 1, 7 § 7 (Gai. l. c.) (17) quis BT^t, uter AT^t (18) redigi B (19) sic ABΘ, reduci non possunt T (20) Gai. 2, 79 (21) et] ABΘ Gai., vel T (22) est] AT, fit B (23) sed] libri cum Θ: fuitne sed et (edd.)?

28 dem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competat, arbitrio autem iudicis continetur, ut is¹ aestimet, quale cuiusque 29 que frumentum fuerit. ²Cum in suo solo aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedifici, quia omne quod inaedificatur solo cedit, nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua caveratur, ne quis tignum alienum aedibus suis inunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua³ aedificia fiunt): quod ideo provisum est, 'ne aedificia rescindi necesse sit'. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, 'si non fuerit duplum iam persecutus', tunc eam vindicare et ad 30 exhibendum agere⁴. ⁵Ex diverso si quis in alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit dominus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si⁶ non ignorabat in alieno solo se aedicare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam non possit⁶. certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore soli dominus petat domum suam esse nec solvat pretium materiae et mercede fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fuit qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum potest culpa obici, quod temere aedificaverit in eo solo, 31 quod intellegenter alienum esse. ⁷Si Titius alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit: et ex diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. adeo autem ex eo, ex⁷ quo radices agit planta, proprietas eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra⁸ Titii presserit⁹, ut in eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dicimus¹⁰: rationem etenim non permittere¹¹, ut alterius arbor esse intellegatur, quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum radices egerit, communis 32 fit. ¹²Qua ratione autem plantae, quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum¹³ fundum sua impensa¹⁴ bona fide consevit. 33 ¹⁵Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, acsi¹⁵ solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranis tuis carmen vel historiam vel

orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse iudiceris¹⁶. sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas esse nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem 34 nancius est. Si quis in aliena tabula pinxerit, 'quidam putant' tabulam picturam cedere: 'aliis' videtur picturam¹⁷, qualiscumque sit, tabulae cedere. 'sed nobis' videtur melius esse tabulam picturam cedere: 'ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii¹⁸ in accessionem vilissimae tabulae cedere. unde'¹⁹ si 'a domino tabulae imaginem possidente is qui pinxit eam petat nec solvat pretium tabulae', poterit per exceptionem doli mali summoveri: at si is qui pinxit possidente, consequens est, ut utilis actio domino tabulae aduersus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturam, poterit per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fuerit 'ille qui picturam imposuit'. illud 'enim' palam est, quod, sive 'is qui pinxit' subripuit tabulas sive alius, competit 'domino tabularum' furti actio.

35 Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa aequa bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo 'consumptis' agere non potest. ei vero, qui sciens alienum fundum possederit, non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, 'licet consumpti sint'²⁰ 36 cogitur restituere. Is, ad quem usus fructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed²¹ domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de colono dicuntur.

37 ²²In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli²³ statim naturali iure dominii²⁴ sunt fructuarii. partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus 38 rerum natura hominum gratia comparavit. Sed si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus pater familias uti debet²⁵.

39 Thesauros, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus naturalem aequitatem secutus ei concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed fortuito invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui conveniens est, ut, si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse²⁶, dimidium fisci vel civitatis.

40 ²⁷Per traditionem quoque iure naturali²⁸ res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. 'et ideo 'cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest²⁹ 'et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria

(1) is] A, id B, ipse T (2) § 29.31 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 7 § 10.12.13) (3) sic AT (sed significat T), omnes materiae significantur ex quibus (ex qua B) B Dig. (4) agere] Dig. Θ, de ea re (re om. T^a) ag. AT, de eis ag. B (5) si om. T^a (6) sic A, potest BT (7) ex om. A (8) terram BT et in Dig. F¹ (9) Titius presserit expectes: presserim Dig., ut cogitandum sit de arbore propagata, qua de re cf. Plin. h. n. 17, 13 Dig. 43, 24, 22 pr. (10) dicamus edd. (11) sic AT Dig., ratio enim non permittit B (12) § 32.33 ex Gai l. c. (Dig. 41, 1, 9 pr. § 1)

(13) sic AT, in alienum BDig. (14) suam impensam B (15) ac Dig. (16) sic AB, videris T, intellegeras Dig. (17) sic AT^a, pictura BT^b (18) parris libri (19) Gai. 2, 78 (20) ^c Justinianis tribuit Pernice (21) sed AB^a, sed omnino T (22) § 37 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 22, 1, 28) (23) et equulin^d T^e, et equulei A, et equi B, om. Dig. (24) sic AT, dominio B, om. Dig. (25) uti debet] AT, om. B (26) sic BT, esset A (27) § 40 in. ex Gai l. c. (Dig. 40, 1, 9 § 3) (28) iure naturali naturalem B (29) sic T, possit AB

'quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica 'praedia ex nostra constitutione' nulla differentia est.¹ 41 Sed si quidem ex causa donationis aut dotalis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non alter empori adquiruntur, quam si es venditori pretium solverit vel alio modo ei satisficerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavitur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est² iure naturali, id effici.³ sed si es qui vendidit fidem emporis secutus fuerit⁴, dicendum 42 est⁵ statim rem emporis fieri.⁶ Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an 43 luntate eius alius⁷. Qua ratione, si cui⁸ libera negotiorum⁹ administratio a domino permissa fuerit itaque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit 44 eam accipientis. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te depositum, vendiderit tibi¹⁰ aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim adquiritur tibi proprietas perinde ac si eo no- 45 mine tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad 46 emptorem. Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata¹¹ voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque excepterit eius esse, statim eum dominum efficiunt. 47 Qua ratione verius esse videtur et, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit. 48 ¹¹Alia causa est earum rerum, quae in tempestate maris levandas navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eici, quo¹² quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa nave periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente¹³ non intellegentibus dominis cadunt.

II

DE REBUS INCORPORALIBUS.

¹⁴Quaedam praeterea res corporales sunt, quae- 1 dam incorporeas. Corporales haec sunt, quae sui natura tangi possunt: veluti fundus homo vestis au- rum argentum et denique aliae res innumerabiles. 2 Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt. qualia sunt ea, quae in ipsis consistunt: sicut hereditatis, usus fructus¹⁵, obligationes quo modo con- tractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius hereditatis¹⁶ et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obli- 3 gationis incorporale est. Eodem numero sunt iura

'praediorum urbanorum et rusticorum', quae etiam servitutes vocantur.

III¹⁷
DE SERVITUTIBUS

¹⁸Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter actus via aquae ductus, iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet. qui actum habet, et¹⁹ iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi 'et ambulandi': nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus 1 est ius aquaeducande per fundum alienum. ²⁰Praediorum urbanorum sunt servitutes, quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius licet vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream²¹, vel non recipiat: et ne altius tollat 2 quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur. ²²In rusticorum praediorum servitutes²³ quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpusum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fo- diendae.

3 ²²Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quis 4 quam debere, nisi qui habet praedium. Si quis velut vicino aliquod ius constitueret, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. ²⁴potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat²⁵, ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire agere aquamve ex eoducere.

IV²⁶
DE USU FRUCTU.

²⁷Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo 1 sublatu et ipsum tolli necesse est. Usus fructus a proprietate separationem recipit idque plurimis²⁸ modis accidit. ut ecce si quis alicui usum fructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usum fructum: et contra si fundum legaverit deducto usu fructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usum fructum: item alii usum fructum, alii deducto eo fundum legare potest. ²⁹sine testamento vero si quis velut alii usum fructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprie- tates semper abscedente usu fructu, placuit certis modis extingui usum fructum et ad proprietatem 2 reverti. Constituitur autem unus fructus non tan- tum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae³⁰ neque naturali ratione neque civili recipient usum fructum. quo numero sunt vinum oleum frumentum vestimenta, quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua

(1) Cod. 7, 31, 1 (2) id est AT, et B (3) secutus fuerit] BT, secuturus (secutus A¹) est A (4) dic. est om. B (5) § 42.46 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 9 § 4.. 7) (6) alius A Θ, aliquis Dig., alius aut possessio eius rei permitta sit (sit om. B) BT (7) cui om. A (8) negotiorum] B Dig. Θ, universorum neg. AT (9) tibi om. B (10) sic A Dig., collata BT (11) § 48 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 9 § 8) (12) quod Dig. (13) currente] AT, om. B

(14) Gai. 2, 12..14 Dig. 1, 8, 1 § 1 (15) sic Gai. Dig. Θ, usus fructus usus libri (16) successionis Gai. Dig.

(17) Cf. Dig. 8 Cod. 3, 34 (18) pr. ex Ulp. l. 2 inst. (Dig. 8, 3, 1 pr.) (19) et T Dig. Θ, om. B (20) § 1 in. ex Ulp. l. c. (Dig. 8, 4, 1 pr.)? (21) sic BT^a Θ, vel in cloacam add. dett. (22) § 2. 3 ex Ulp. l. c. (Dig. 8, 3, 1 § 1 et 8, 4, 1 § 1) (23) sic T Θ, servitute B (24) § 4 fin. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 8, 4, 16) (25) tollat] BT^a, aedes suas tollat Dig. (26) Cf. Gai. 2, 30. 33 Dig. 7, 1. 4. 5; 33, 2 Cod. 3, 33 (27) pr. ex Dig. 7, 1, 1. 2 (Paul. l. 3 ad Vitell. et Cels. l. 18 dig.) (28) sic BT, pluribus dett., πολλοὶ Θ (29) § 1 fin. § 2 in. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 7, 1, 3 pr. § 1) (30) eae] B, eae res T

permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum rerum usum fructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae usus fructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minutetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdat, ut, si morietur aut capite minutetur, tanta pecunia restituatur, quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usum fructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usum 3 fructum constituit. Finitur autem usus fructus morte fructuarii et 'duabus capitibus deminutionibus, maxima et media', et non utendo 'per modum et tempus'. quae omnia¹ nostra statut² constitutio³. item finitur usus fructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur); vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui usum fructum et ne areae quidem usum fructum 4 deberi. Cum autem finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

V³

DE USU ET HABITATIONE.

⁴ Isdem ipsis modis, quibus usus fructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet isdemque illis modis 1 finitur, quibus et usus fructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usu fructu. namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ultius habere intellegitur, quam ut oleribus pomis floribus feno stramentis lignis ad usum cottidianum utatur: ⁵ in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, 'cum is qui usum fructum habet potest 2 haec omnia facere'⁴. Item is, qui aedium usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur, ut hospitem ei recipere licet. et cum uxore sua liberisque suis, item libertis 'nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur', habitandi ius habeat, et convenienter si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito 3 ei⁵ habitate liceat. Item is⁶, ad quem servi usus pertinet, ipse tantum operis⁷ atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transference ei concessum est. idem scilicet iuris est et in 4 iumento. Sed si pecoris vel ovium usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuariorum, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

⁵ Sed si cui habitat⁸ legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur neque usus fructus, sed quasi proprium aliquod ius. 'quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione⁹ promulgata¹⁰ permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare.'

⁶ Haec de servitutibus et usu fructu et usu et habitatione dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponamus. exposuimus summatum, quibus modis iure gentium res adquiruntur:

tur: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure adquiruntur.

VI¹¹

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Ture civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, 'qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse', rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa accepert, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus¹² dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit¹³, ne domini matrius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem¹⁴ super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis praecedente adquiratur.

¹⁵ Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio 'ullo tempore' procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum possideat.

¹⁶ Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si 'praedicto longo tempore' bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia¹⁷ inhibet usucapio-3 nem, vi possessarum lex Iulia et Plautia. ¹⁸ Quod 'autem' dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucacionem per legem¹⁹ prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quive per vim possidet usucapere possit: nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident: sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit 'vel ex alia causa accepit,' usucapiendi ins habeat²⁰, unde in²¹ rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori²² usucapio competit. nam qui alienam rem vendidit 'vel ex alia causa' tradidit, furtum 4 eius committit. ¹⁹ Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans hereditariam esse 'bona fide accipienti' vendiderit aut donaverit aut datis nomine dederit, quin is qui accepit usucapere possit, dubium non est, quippe ea res in furti vitium non occidetur, 'cum utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaverit, furtum non 5 committit'²³. ²⁴ Item si is, ad quem ancillae usus fructus pertinet, partum suum esse credens venderit aut donaverit, furtum non committit: furtum 6 'enim sine affectu furandi non committitur'. ²⁵ Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a 7 'possessore usucapiatur.' Quod autem ad eas res, quae solo continentur²⁶, expeditius procedit, ut²⁷ quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. ²⁸ qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit se alienum fundum occupasse, tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit 'ei longa possessione res adquiri', quia neque furtivum neque vi possessum 'acepit'. abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium etiam fundi locive furtum fieri 'et²⁹ eorum, qui res

(1) quae omnia] T^θ, quod B (2) Cod. 3, 33, 16 (3) Dig. 7, 8; 33, 2 Cod. 3, 33 (4) pr. simile Dig. 7, 1, 3 § 3 (Gai. l. 2 rer. cott.) (5) § 1 fin. ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 7, 8, 11) (6) Iustinianis tribut Ferrini (7) ei] P, om. BT^b, deficit T^a (8) is] ei libri (9) sic T^a Θ, opere BT^b (10) sed] B C^b Θ, sed et TC^a (11) Cod. 3, 33, 13 (12) promulgatam B (13) Gai 2, 41..61 Dig. 41, 3..10; 44, 3 Cod. 7, 26..40 (14) sic ATC, anti-quissimis B (15) sic B, resederit TC^a, sederit AC^a

(16) Cod. 7, 31, 1 (17) § 1 in. simile Gai 2, 45 (18) Ατίλιος νόμος Θ (19) Gai. 2, 49. 50 (20) sic AT^a, per leges BT^b, per lege[m] XII tabularum Gai. (21) sic Gai., habet libri (22) in ATC Gai., et in B (23) possessoribus T^a (24) Iustinianis adscriptis Kuebler (25) Gai. 1, 50 (26) sic AT^a, pertinet add. BT^b (27) ut] A, ut si BT (28) qui.... furtum fieri ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 3, 38) (29) et] AB, om. T

'soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debet.' Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato procedit eius usus capio. Res fisci 'nostr' usucapi non potest, sed Papinianus scribit 'bonis vacantibus fisco' nondum nuntiatis bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse: et ita divus Pius et divus³ Severus et Antoninus rescripsérunt. Novissime sciendum est rem talēm esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit vel qui ex alia iusta causa possidet.

11 Error autem falsae causae usucaptionem non parit, veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans possideat⁴: vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

12 'Diutina possessionis', quae prodesse coepérat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum: quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori licet ignorantia possesso non prodest. 'quod nostra constitutio' similiter et in usucaptionibus observari 13 'constituit, ut tempora continuentur.' Inter venditorem quoque et emptorem coniungi tempora divus Severus et Antoninus rescripsérunt.

14 Edicto divi Marci cavitur eum, qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem⁶ repellere. 'constitutio autem divae memoriae Zenonis' bene prospexit his, qui a fisco per venditionem vel 'donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive convenientur sive experiantur: adversus sacra-tissimum autem aerarium usque ad quadriennium licet intendere his, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. nostra autem divina constitutio⁸, quam nuper promulgavimus, etiam de his, qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefatae Zenoniana constitutioni⁹ continentur.'

VII¹⁰

DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus acquisitionis donatio. donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa. Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem¹¹, cum quis ita donat, ut, si quid humanitas ei contigisset, haberet is qui accepit: sin autem supervixisset qui donavit, recipere, vel si eum donationis paenituissest aut prior decesserit is cui donatum sit. 'hae¹² mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia, nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum 'donationis an legati instar eam optimere¹³ oportet¹⁴, et utriusque causae quedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est¹⁵, ut per omnia fere legis connumeretur et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio.'¹⁶ et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donatur, magisque eum cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.¹⁷

2 'Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus.

'quae omnino non comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt. perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestayerit: et ad exemplum venditionis nostra constitutio¹⁸ eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, et si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori. et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio¹⁹ et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmatatem, alia insuper multa ad ubiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt. sciendum tamen est, quod, etsi plenissimae sint donationes, tamen si ingratii existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem²⁰ licentiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne, qui suas res in alios²¹ contulerunt, ab his quasdam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione modos. Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a junioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicione habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit²² insecurum: ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et nusquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed primus quidem divus Iustinus pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permisum, si quid tale evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione²³ permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes constituimus²⁴, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiunt et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augeantur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

4 Erat olim et alijs modus civilis acquisitionis per ius ad crescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio ad crescere. sed cum pessimo fuerat exemplo²⁵ et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sevioribus autem lucrum ad crescere: hoc quasi invidia plenum pio remedio per nostram constitutionem²⁶ mederi necessarium duximus et invenimus viam, per quam et manumissor et socius eius et qui libertatem accepit nostro fruantur beneficio, libertate cum effectu precedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est) et eo qui²⁷ eam imposuit suae liberalitatis stabilitate gaudente et socio indemni conservato pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.'

(1) sic AT^a, scripsit B (2) fisco] AT, et f. B (3) θειότατοι Θ (4) sic A, possidet B^a, possidea• T^a (5) Cod. 7, 31, 1 (6) per exceptionem] T, exceptione AB (7) Cod. 7, 37, 2 (8) Cod. 7, 37, 3 (9) sic T^a, constitutionis AB T^b (10) Cf. Dig. 24, 1; 39, 5, 6 Cod. 5, 3, 16; 8, 53, 56 (11) sic B, suspicionem T (12) hae] T^b, om. B (13) optinere] T, ponere B (14) oportet T^a (15) Cod. 8, 56, 4 (16) § 1 fin. ex Marciani

l. 9 inst. (Dig. 39, 6, 1) (17) Homeri versus Od. 17, 78—83 hic inserunt edd. (18) Cod. 8, 53, 35 § 5 (19) Cod. 8, 53, 36 (20) Cod. 8, 55, 10 (21) sic T^b, alienos B (22) sic T, fuerat B (23) Cod. 5, 3, 19 (24) Cod. 5, 3, 20 (25) sic BW^a, pessimum f. exemplo W^b, pessimum f. exemplum E, οὐκινοτορ ἦν τούτῳ παράδειγμα Θ (26) Cod. 7, 7, 1 (27) quia B

VIII¹

QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

²Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit et contra qui dominus non³ sit alienan-dae rei potestatem habeat, nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum.⁴ quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem sta-tum deduximus⁵, cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et aliena-nationes inhibebat, quae invita muliere fabant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque⁶ reme-dium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in pro-vinciali solo⁶ posita sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in 1 perniciem substantiae earum converteretur. ⁷Con-tra autem⁸ creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, 'alienare potest' sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienare⁹, qui 'ab initio contractus' pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur.¹⁰ sed ne creditores ius suum persequi impeditrentur neque debitores temere suarum rerum dominiun amittere videantur, nostra constitutione⁹ con-sultum est et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utriusque parti creditorum et debitorum satis abunde-2 que provisum est.¹¹ Nunc admonendi sumus neque pupillum 'neque pupillam' ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. ideoque si mutua pecu-niam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit acci-pientis. ideoque vindicare nummos possunt, sicubi extent: sed si nummi, 'quos mutuos dedit'¹², ab eo qui accepit bona fide consumpti sunt, condici pos-sunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. ideoque si de-bitor pupillo solvat, necessaria est¹² tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc eviden-tissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesareenses¹³ advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi quaestoris sacri palatii nostri promulgavimus¹⁴, qua dispositione est ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia judicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. quo subsecut, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequitur¹⁵ huiusmodi solutionem plenissima¹⁶ securitas. sin autem altera quam dispo-suimus solutio facta fuerit et pecuniam salvam ha-beat pupillus aut ex ea locupletior sit et adhuc ean-dem summan pecuniae petat, per exceptionem dol-mali summoveri poterit: quodsi aut male consumperit aut furto amiserit, nihil proderit debitori dol malum exceptio, sed nihil minus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pu-pillae solvere sine tute non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet¹⁷ nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

IX¹⁸

PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

¹⁹Adquiritur nobis²⁰ non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate habemus: item

per eos servos, in quibus usum fructum habemus: item per homines liberos et servos alienos quo-bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius 1 dispiciamus.¹⁹ Igitur liberi vestri 'utriusque sexus,' quos in potestate habetis, 'olim quidem, quidquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensis pecu-lis), hoc parentibus suis acquirebant sine ulla dis-tinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum acquisitum est, alii²¹ vel extraneo donare vel vendere vel quocumque modo voluerant applicare. quod nobis inhu-manum visum est et generali constitutione²² emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavi-mus²³. sanctum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patria ei obveniat, hoc secundum antiquam obser-vationem totum parenti adquirat (quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?); quod autem ex alia causa sibi filius familiis²⁴ adquisivit, huic usum fructum quidem patri adquirit, dominium autem apud eum rema-neat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens luctuosum ei pro-2 cedat. Hocque a nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberum²⁵ ex rebus quae acquisitionem effugint sibi partem tertiam re-tinere si voluerat licentiam ex anterioribus constitu-tionibus habebat quasi pro pretio quodammodo eman-cipationis et inhumanum quid²⁶ accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte defraudetur et, quod honoris ei ex emancipa-tione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideoque statui-mus, ut parens pro tertia bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed usus fructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa 3 fruetur pro tertia dimidia potitus.²⁷ Item vobis adquiritur, quod servi vestri ex traditione nanci-cuntur sive quid stipulerint vel ex²⁸ qualibet alia causa adquirunt. hoc enim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. ipse enim 'servus' qui in potestate alterius est nihil suum habere potest. sed si heres institutus sit, 'non alias' nisi iussu vestro hereditatem adire potest: et si iubentibus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet legatum per eos vobis adquiritur. non solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis adquiritur vobis, sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei posses-sionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde etiam per eos usucapio 'vel longi temporis possessio 4 vobis' accedit²⁹. De his autem servis, in quibus tantum usum fructum habetis, ita placuit, ut, quid-quit ex re vestra vel ex operibus³⁰ suis adquirant, id vobis adiciatur, quod vero extra eas causas perse-cutu sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. ita que si is servus heres institutus sit legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructario, sed domi-nino proprietatis adquiritur. idem placet et³¹ de eo, qui a vobis bona fide possidetur, sive in liber sit sive alienus servus: quod enim placuit de usufructua-rio³², idem 'placet' et de bonae fidei possessore. ita que quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus cau-sis per eum sibi adquirere potest: fructuario vero

(1) Cf. Gai. 2, 62..64. 80..85 (2) Gai. 2, 62. 63 (3) non om. B (4) Cod. 5, 13, 1 § 15 (5) sic B, utriusque T^a

(6) provinciali solo] T, provincia B (7) Gai. 2, 64

(8) sic BT^a, alienari T^b Gai. (9) Cod. 8, 33, 3

(10) Gai. 2, 80..82 (11) dedit] BT^b, minor d. T^a

(12) est] T^a, est debitori BT^b (13) Caesareenses BT

(14) Cod. 5, 37, 25 (15) sic P Cod., sequatur BT

(16) plenissimam B (17) Gai. 2, 84 (18) Cf. Gai.

2, 86..100 Dig. 41, 1 Cod. 4, 27 (19) Gai. 2, 86. 87 (Dig.

41, 1, 10) (20) vobis et similiter deinceps PE (21) alii]

P, id est filio alii B, filio alii E (22) Cod. 6, 61, 6

(23) sic B, servavimus PE (24) familias] PEθ,

filiale B (25) liberum] PE, 1. suum B, τὸν πατέρα Θ (26) sic B θ, quidem PE (27) Gai. 2, 87. 89. 91..93

(Dig. 41, 1, 10) (28) vel ex] Gai. Dig. cum θ, vel

ex donatione et legato ex B, vel ex don. leg. vel

ex T^a (29) vobis accedit] BT^b, vobis accedit T^a P,

procedit Gai. Dig. (30) operis Gai. Dig. θ (31) et]

BT^b θ, om. T^a Gai. Dig. (32) sic P Gai. Dig., fruc-

tuario BT

'usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quia scit servum alienum esse.' 'non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usum fructum habetis vel quos bona fide possidetis, vel per liberam personam, quae bona fide vobis servit, adquiritur vobis¹, sed etiam possessio': ² 'loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est si 'quam possessionem' ex re vestra vel ex 5 operibus suis 'adepti fuerint'. ³ Ex his itaque apparet per liberos homines, quos neque iuri vestro subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos, in quibus neque usum fructum habetis neque iustum possessionem, nulla ex causa vobis adquiri posse. et hoc est, quod dicitur per extraneam personam nihil adquiri posse': excepto eo, quod per liberam personam veluti per procuratorem placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis adquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem⁴ et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucacionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.

6 ⁵ 'Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulae res adquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso⁵ singulae res vobis adquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur', opportunius 'inferiori' loco referemus. videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis adquiruntur. si cui ergo heredae facti sitis sive cuius bonorum possessionem petieritis' 'vel si' ⁶ 'quem adrogaveritis vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint', eius res omnes ad vos transeunt. ac prius de hereditatibus dispicimus. quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent. et prius est, ut de his dispicimus, quae vobis ex testamento obveniunt. 'qua in re necessarium est initio' ⁷ de ordinandis testamentis expondere.'

X⁸

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mensis est.

1 'Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur⁹, altero, cum in proelium¹⁰ exituri essent, quod procinctum¹¹ dicebatur. accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem, agebatur quinque testibus et libripende civibus Romanis puberibus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc 2 'in usu esse desiit. Sed predicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio¹² desiderabatur¹³, sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant 3 'necessaria. Sed cum paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut uno eodemque¹⁴ tempore, quod

'ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripartitum esse videatur, ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia¹⁵ a¹⁶ iure civili descendant¹⁷, subscriptione autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto 4 praetoris. Sed his omnibus ex¹⁸ nostra constitutione¹⁹ propter testatorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur et 'omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.'

5 Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio²⁰ visum est. sed 6 et alieno quoque anulo licet signare. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est, sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testimoniis adhiberi. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero²¹ quam postea divi Severus et Antoninus rescriperunt subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si ut oportet factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit nec quisquam esset, qui ei status quaestionem moveat. 8 ²² Pater nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique²³ testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. ²⁴ In testibus autem non debet esse qui in potestate testatoris est, sed si filius familias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur 'nec is qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium.' 10 'Sed neque heres scriptus neque is qui in potestate eius est neque pater eius qui habet eum in potestate neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt testes adhiberi possunt', ²⁴ 'quia totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur' hodie inter heredem et testatorem agi, licet 'enim totum ius tale conturbatum fuerat et veteres, qui familiae emptorem et eos, qui per potestatem ei coadunati fuerant, testamentariis testimoniis repellebant, heredi et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id permittebant, hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes et, quod ab illis susum est, in legis necessitatim transferentes ad imitationem pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis personis, quae ei ut dictum est coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem 'nostro codici inseri permisimus. Legatariis autem et fideicommissariis, quia²⁵ non iuris²⁶ successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimoniis non denegamus, immo in quadam nostra constitutione²⁷ et hoc specialiter concessimus, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.'

(1) vobis om. T^a

(2) Gai. 2, 94. 95

(3) Cod. 7, 32, 1

(16) a om. BT

(4) Gai. 2, 97.100

(5) ipso] Gai. Θ, ipso iure libri

(17) descendat BT

(18) ex] TΘ, a B

(6) si] si cuius B

(7) sic BΘ, initium T

(19) Cod. 6,

23, 29

(8) Cf. Gai. 2, 101.108. 119 Dig. 28, 1 Cod. 6, 23

(9) sic TΘ, appellabant B

(20) sic BΘ, papiniano T

(21) Cod. 6, 23, 1

(10) sic T, proelio B

(11) sic TΘ, procinctu B

(22) § 8 = Ulp. l. sing. reg. 20, 6 (Dig. 22, 5, 17)

(23) utriusque B

(12) sic BT^bΘ, mancipatio T^a

(13) sic TΘ, desideratur B

(24) Gai. 2, 105. 106

(25) quia] BΘ, qui T

(14) eodemque] TΘ, eo quidem B

(26) sic T^bΘ, iure BT^t

(27) hanc constitutionem Codicis libri non servarunt

12 Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in chartis membranisve vel in alia materia fiat.
 13 ¹ Sed et unum testamentum pluribus codicibus confidere² quis potest, secundum optimentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quae 14 ³ humanis necessitatibus imminent. Sed haec quidem de testamentis, quae in scriptis conficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

XI³

DE MILITARI TESTAMENTO.

⁴ Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque ⁵ aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilo minus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio⁶ induxit. quoquo enim modo voluntas eius supra scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra expeditionem necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus⁷ degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem et si filii familias sunt propter militiam concedunt, iure tamen communi, ea⁸ observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamento mentis paganorum proxime exposuimus. ⁹ Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamentaria sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare beatum testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut voluntate suam testaretur, ita locutus est, ut declararet¹⁰, quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus et voluntas eius rata habenda est. ceterum si, ut plerunque sermonibus fieri solet, dixit alicui: 'ego te heredem facio' aut 'tibi bona mea relinquō', non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum magis interest quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficuler post mortem alienius militis testes existent¹¹, qui affirmarent se audisse dicentem aliquem 'relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc iudicia vera subvertantur.' Quin immo et mutus et surdus miles¹² testamentum facere possunt. Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt: post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium ciuium Romanorum iure facere debent. et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et 4 placet valere quasi militis. Sed et si quis¹³ ante

militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere 5 testamentum quasi ex nova militis voluntate. ¹⁴ Denique et si in adrogationem datus fuerit miles vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet nec videtur capitis diminutione irritum fieri.

6 Scindum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculiis tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi¹⁵ castrensis dederunt peculia, quorum¹⁶ quibusdam permisum erat etiam in potestate degentibus testari. quod nostra constitutio¹⁷ latius extendens permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communis: cuius constitutionis tenore perspecto¹⁸ licentia est nihil eorum quae ad praefatum ius pertinent ignorare.

XII¹⁸QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE¹⁹

²⁰ Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti²¹ faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint²²: exceptis his quos antea enumervimus et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierunt permisum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio²³ tantum militibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani, postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes²⁴ eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his, quia ex sacris constitutionibus et praecipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. praeter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense²⁵ habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit. Praeterea testamentum facere non possunt impuberis, quia nullum eorum animi iudicium est: item furiosi, quia²⁶ mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, 'certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente': nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte gestum postea furor interveniens peremisit. Item prodigis, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit, quam 'interdictio ei bonorum fiat'²⁷, ratum

(1) § 13 similis Dig. 28, 1, 24 (Flor. l. 10 inst.) (2) sic BC, perfidere T

(3) Cf. Gai. 2, 109..111 Dig. 29, 1; 37, 13 Cod. 6, 21 (4) Gai. 2, 109 (5) Cod. 6, 21, 17 (6) sic BΘ, edibus TC (7) ea] BTaC, 'eadem' T^b (8) § 1 ex Flor. l. 10 inst. (Dig. 29, 1, 24) (9) sic Dig. Θ, declarat libri (10) sic Dig., existent libri (11) sic BCΘ, muti et surdi milites T (12) quis] TC, quod B (13) § 5 similis Dig. 29, 1, 22 (Marcian. l. 4 inst.) (14) quasi] dedit. cum Θ, om. libri

(15) quorum] C^b, ex quorum B, et quorum TP, inc. C^a (16) Cod. 3, 28, 37 § 1^c. 1^f = 6, 22, 12 (17) prospecto BT

(18) Cf. Gai. 2, 111..114 Dig. 28, 1 Cod. 6, 22 (19) sic Θ et indd. VB, testamentum faceret C, facere testamentum BT

(20) pr. in. simile Dig. 28, 1, 6 pr. (Gai. l. 17 ad ed. prov.)

(21) sic BDig., testamentum T (22) possunt libri (23) initio] BΘ, ius initio T, initio ius C (24) sic Θ, parente B, parentem TC (25) qui B (26) bonorum fiat] C cum Θ, bonorum suorum fiat T, bonorum ma B^a, bonorum B^b

3 est. Item mutus et surdus 'non semper'¹ facere testamentum possunt. utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus intellegitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. saepe autem etiam litterati et eruditii homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio² etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere quae eis permisunt. ³sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio caso mutus aut surdus esse coepit, ratum nihilo minus eius remanet testamentum. Caecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem, quam lex⁴ divi Iustini patris mei introduxit. ⁵Eius, qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelii.

XIII⁶

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

'Non tamen, ut 'omnimo' valeat testamentum, sufficit haec observatio, quam supra exposuimus. 'sed' qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum hereditat vel 'exheredem' nominatim 'faciat': alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem ut, etsi vivo patre filius 'mortuus' sit, nemo ex eo testamento heres existere posset, quia scilicet ab initio non constituerit 'testamentum'. sed non ita de⁸ filiabus vel aliis per virilem sexum descendantibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaeve vel exhereditati exhereditave, testamentum quidem non infirmabatur, ins autem ad crescendi eis ad certam portionem⁹ praestabatur. sed nec nominatim eas personas exhereditare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere. ¹⁰Nominatim autem exhereditari quis videtur, sive ita exhereditetur 'Titius filius meus exheres esto', sive ita 'filius meus exheres esto' non adiecto proprio nomine, scilicet si alias filius non extet. ¹¹'postumi quoque liberi vel heredes institui debent vel exhereditari. et in eo par omnium condicio est, quod et in 'filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis sive feminini sexus sive masculini praeterito¹² valet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi sive postumae rumpitur et ea ratione totum infirmatur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus adhereditatem audeandam. sed feminini quidem sexus personae vel nominatim vel inter ceteros exhereditari solebant, dum tamen, si inter ceteros exhereditentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem praeteritae esse, masculos vero postumos, 'id est filium et deinceps' placuit non aliter recte exhereditari, 'nisi' nominatim exhereditentur, hoc scilicet modo: 'quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto'. ¹³Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptem in potestate habeat, quia filius gradu praecedet, is solus iura sui heredes habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt: sed si filius eius vivo eo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate

'eius, incipit nepos neptis in eius locum succedere et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exhereditare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita et nepotem neptem ex filio 'necessus est ei vel heredem instituere vel exhereditare, ne forte vivo eo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptis quasi adgnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia¹⁴ Vellaea provisum est, in qua simul exhereditationis modus 'ad similitudinem postumorum demonstratur'. ¹⁵Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exhereditare 'necessus est, quia non sunt sui heredes. sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exhereditari iubet, virilis sexus nominatim, feminini 'vero et' inter ceteros. quodsi 'neque heredes instituti fuerint neque ita ut diximus exhereditati¹⁶, promittit praetor eis contra tabulas 'testamenta bonorum possessionem.' Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quae sunt: itaque heredes instituuntur vel exhereditandi sunt secundum ea quae de naturalibus exposuimus: ¹⁷emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque 'quod ad edictum praetoris attinet inter liberos numerantur. qua ratione accidit, ut ex diverso quod 'ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur', ut eos neque heredes instituere neque exhereditare necesse sit: 'cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent.' Sed haec vetustas introducebat. nostra vero constitutio¹⁸ inter masculos et feminas in hoc 'nihil interesse existimans, quia utraque persona¹⁹ in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo²⁰ simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendantibus²¹ per virilem sexum personis non solum natis, sed etiam postumis introduxit²², ut 'omnes, sive sui sive emancipati sunt, et²³ nominatim exhereditantur et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmando et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. circa adoptivos autem certam induxit²⁴ divisionem, quae constitutioni nostrae²⁴, quam super 6 'adoptivis tulimus, continetur'. Sed si 'expeditione occupatus' miles testamentum faciat et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exhereditaverit, sed silentio praeterierit non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exhereditatione nominatim facta valere constitutionibus principum cautum est. Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exhereditare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exhereditatio patris. ²⁵neque enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptem ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exhereditare necesse est, sive de iure civili queramus, sive de dicto praetoris, quo²⁶ praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. 'sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post²⁷ vobis manifestum fiat²⁸.

(1) semper] *TCθ*, per se *B* (2) *Cod.* 6, 22, 10 (3) § 3 fin. ex *Dig.* 28, 1, 6 § 1 (*Gai.* 1, 17 ad ed. prov.) (4) *Cod.* 6, 22, 8 (5) § 5 in. ex *Dig.* 28, 1, 8 pr. (*Gai.* 1, c.)

(6) Cf. *Gai.* 2, 123..143 *Dig.* 28, 2, 3 *Cod.* 6, 28, 29 (7) *Gai.* 2, 115, 123 (8) de¹ *B*, et de *TC* (9) sic *TC*, eis certe portionis *B* (10) *Gai.* 2, 127 (11) *Gai.* 2, 130, 131 rest. (12) praeterito] *TC Gai.*, pr. postumo *B* (13) *Gai.* 2, 133, 134 rest. ex *Dig.* 28, 3, 13 (14) iulia *Cθ* (15) *Gai.* 2, 135 (16) sic C' E cum *Gai.* θ, instituantur neque i. u. d. exhereditentur

BTC (17) *Gai.* 2, 136, 137 (18) *Cod.* 6, 28, 4 (19) sic *CE*, utraequae personae *B*, in utramque personam *Tb*, inc. *Ta* (20) ideo] *B*, et i. *T* (21) sic *T*, descenditum *B* (22) introduxit *T* (23) et] *BC*, aut heredes instituantur aut *TbWE*, inc. *Ta*, ut tamen appareat afferuisse verba aut her. inst. (24) *Cod.* 8, 47, 10 (25) *Gai.* 3, 71 (26) quo] *BTb Gai.* 3, 71, quod *Ta* (27) post] *P*, om. *BTC* (28) 2, 18

XIV¹

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos tam proprios quam² alienos. proprios autem olim quidem secundum plurim sententias³ non aliter quam cum libertate recte instituere licet. hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione⁴ heredes eos instituere permissum est. quod non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Massurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert. proprius autem servus etiam intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, 'alio usum fructum habente'. ⁵est autem casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres institutus, ut constitutione divisorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: 'Servum adulterio maculatum non iure testamento manumisum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti habeatur.' alienus servus etiam est intellegitur, in quo usum fructum testator habet.

¹ ⁶Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa 'mancerit', fit ex testatore liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest, 'quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur'. 'quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse 'alienatus' neque liber neque heres esse potest, 'etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse etenim a libertatis datione videtur dominus qui eum alienavit'. 'alienus quoque servus heres institutus si in eadem causa duraverit, iussu domini⁷ adire hereditatem debet. si vero alienatus ab eo⁸ fuerit aut vivo testatore aut post mortem eius antequam 'adeat', debet iussu novi domini 'adire'. at si manumissus est 'vivo testatore, vel mortuo antequam adeat', suo arbitrio ² 'adire hereditatem potest'. Servus alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditatis servis est testamenti factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius, qui in utero est,

³ servus recte heres instituitur. Servus plurim, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem.

⁴ Et unum hominem et plures in infinitum⁹, quot quis¹⁰ velit, heredes facere licet. ¹¹Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur¹². habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: sextans¹³, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. non autem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt¹⁴, quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scriperit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario potest quis in quantascumque voluerit 'plurimas' uncias suam hereditatem dividere. Si plures instituantur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit¹⁵ testator eos ex

aquis partibus heredes esse: satis enim constat nullis partibus nominatis aequis ex partibus eos heredes esse. partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alias sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit: et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte concurrent. si vero totus as complectus sit, in partem dimidiad vocatur¹⁶ et ille vel illi omnes in alteram dimidiad. nec interest, primus an medius an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data ⁷ intellegitur quae vacat. Videamus, si pars aliqua vacet nec tamen quisquam sine parte heres institutus sit, quid juris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere et perinde haberri, ac si ex tertii partibus heredes scripti essent: et ex diverso si plus in portionibus sit¹⁷, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor ex tertii partibus heredes scripti sint, perinde habentur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus ⁸ fuisset. Et si plures unciae quam duodecim distributas sunt, is, qui sine parte institutus est, quod dipondio deest habebit: idemque erit, si dipondius expletus sit. quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurim unciarum.

⁹ Heres et pure et sub condicione institui potest, ex certo tempore aut ad certum tempus non potest, veluti 'post quinquennium quam moriar' vel 'ex kalendis illis' aut 'usque ad kalendas illas heres esto': diemque¹⁸ adiectum pro supervacuo haberi placet et ¹⁰ perinde esse, ac si pure heres institutus esset. Impossibilis condicio in institutionibus et legatis nec non in¹⁹ fideicommissis et libertatibus pro non scripto ¹¹ habetur²⁰. Si plures conditiones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta 'si illud et illud factum erit', omnibus parendum est: si separativ, veluti 'si illud aut illud factum erit', cuiilibet obtemperare satis est.

¹² Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt. veluti si fratris filios peregrini natos ignorans qui essent heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

XV²¹
DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

²²Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta 'si ille heres non erit, ille heres esto': et deinceps in quantum velit testator substituere potest et novissimo loco in subsidium ¹ vel servum necessarium heredem instituere. ²²Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurimum, vel singuli singulis²³, vel invicem ipsi qui ² heredes instituti sunt. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas videtur partes in substitutione dedisse, quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit²⁴. Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescriperunt ad utramque partem ⁴ substitutum admitti. Si servum alienum quis patrem familias arbitratus heredem scriperit et, si heres non esset, Maevius ei substituerit isque servus iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem admittitur. illa enim verba 'si heres non erit' in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit,

(1) Cf. Gai. 2, 185..190 Dig. 28, 5 Cod. 6, 24 (2) tam pr. quam tam pr. quamque T, pr. vel B, et tam pr. quam C
(3) Cod. 6, 27, 5 (4) pr. fin. ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 28, 5, 49 § 2) (5) institutio C^a Dig., hereditas inst. B, hereditatis inst. TC^b P (6) Gai. 2, 188. 189 (7) domini Gai., eius domini CP, domini eius BT (8) ab eo] TC Gai., om. B^c (9) infinito BTC^a (10) quot (quod C^a) quis] CT^b, quo quis B, ** Ta (11) § 5 in. simile Dig. 28, 5, 51 § 2 (Ulp. lib. 6 reg.) (12) sic TC Dig., continetur AB (13) sextans] AB Dig., sexunx vel sextans

Ta, secunx sextans C (14) sic T^b, efficerent AB, efficere C^a, efficiunt T^a (15) sic AB, noluerit T (16) sic ABC, vocantur T (17) sic A, si plus in p. sint B, si plures in p. sint (sit C) TC (18) sic BTC, denique A (19) nec non in] AC, vel BT (20) sic B, habebatur AT, habentur C^a

(21) Cf. Gai. 2, 174..178 Dig. 28, 6 Cod. 6, 26 (22) pr. § 1 ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 28, 6, 36) (23) singuli in singulis libri (24) Cod. 6, 26, 1

sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem efficerit: in eo vero, quem patrem familias esse arbitratur, illud significant¹: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea subiectus esse coepert, non adquisierit. ²idque Tiberius³ Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

XVI⁴ DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

⁵ Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita ut supra diximus substituere potest, id est ut, si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres, sed eo amplius ut et, si heredes ei extiterint et adhuc impuberis mortui fuerint, sit eis aliquis heres, veluti 'si quis dicat' hoc modo: 'Titius filius meus heres mihi est: si filius meus heres mihi non erit, sive heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit' '(id est pubes factus sit)', 'tunc Seius heres esto.' quo casu si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: 'si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus.' nam moribus⁶ institutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes⁷ eis faciant. 'Qua ratione excitati etiam constitutionem⁸ in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes vel proneptores cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, et si puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quea postquam⁹ 2 pupillus adoleverit infirmatur. Igitur in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata¹⁰ duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum¹¹ duarum causarum, id est duarum hereditatum.' Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subceretur¹²: ¹³'vulgarem quidem substitutionem palam facere' et in primis testamenti partibus debet, 'illam autem substitutionem, per quam et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit substitutus vocatur, separatim in inferioribus 'partibus' scribere 'eamque partem' proprio lino propriaque cera consignare¹⁴ et in 'priore parte' testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impuberis appearantur.' illud palam est non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in isdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis 4 hoc pupillo periculosum sit. ¹⁵'Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut et¹⁶ si heredes eis extiterint et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint, sed etiam exhereditatis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatis aut donationibus propinquorum atque amicorum quisitum fuerit, id omne ad substitutum pertineat. quaecumque diximus de substitutione impuberum liberos vel heredum institutorum vel exheredatorum,¹⁷ eadem etiam de postumis intellegimus.' Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars est sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testamento non valeat, ne filii quidem valebit. ¹⁸Vel

singuis autem liberis vel qui eorum novissimus impubes morietur substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos 7 custodiri velit. Substituitur autem impuberi¹⁹ aut nominativi, veluti 'Titius', aut generaliter 'quisquis'²⁰ 'mihi'²¹ heres erit': quibus verbis vocantur ex substitutione impuberis filio mortuo, qui et²² scripti sunt heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes 8 facti sunt. Masculo igitur usque ad quattuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserit, substitutio evanescit.²³ Extraneo vero vel filio puberi heredi²⁴ instituto ita substituere nemo potest, ut, si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permisum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus.²⁵

XVII²⁶ QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec 1 rumpatur irritumve fiat. Rumpitur autem testamenntum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. ²⁷'si quis 'enim' post factum testamentum adoptaverit sibi filium 'per imperatorem' eum, qui sui iuris est, aut per praetorem 'secundum nostram constitutionem' eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatio²⁸ tione sui heredis. ²⁹Posteriore quoque testamento, 'quod iure 'perfectum' est, superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an 'aliquo casu' existere potuerit³⁰. ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore aut post mortem eius antequam hereditatem adiret decesserit, aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit, 'in his' casibus pater familias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet ruptum a posteriori et posterius aequae nullas vires habet, cum ex eo 3 'nemo heres extiterit'. ³¹Sed si quis priore testamento iure 'perfecto' posterius aequae iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescriperunt. cuius constitutionis inseri verba 'iussimus'³², cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. 'Imperatores Severus et Antoninus Coccoe Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi dati aut suppleta quarta ex lege Faecidia hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba secundo testamento, quibus ut valeret prius testamentum expressum est, dubitari non oportet.' 'et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur'. ³³Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti 'cum is qui fecerit testamentum capite deminutus sit. quae quibus modis accidit, primo libro rettulimus³⁴'. 5 ³⁵'Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpuntur irrita fiant et quae statim ab initio non iure fiunt irrita sunt: et³⁶ ea, quae iure facta sunt³⁷, postea³⁸ propter capitis demissionem irrita fiunt, possimus nihil minus rupta dicere. sed quia sane commodius erat singulas cau-

(1) significat libri (2) cf. Dig. 28, 5, 42 (3) sic B Dig., titus TC, II^{os} (al. 'Aratorios') Θ
(4) Cf. Gai. 2, 179..184 Dig. 28, 6 Cod. 6, 26 (5) Gai. 2, 179, 180 (6) moribus] T^aΘ, a maioribus B (7) Cod. 6, 26, 9 (8) Gai. 2, 180 (9) sic P, subiectetur B, subiectur E (10) Gai. 2, 181 (11) sic P cum Gaio, signare BE (12) Gai. 2, 182, 183 (13) et om. dett. cum Gaio (14) § 6 ex Flor. l. 10 inst. (Dig. 28, 6, 37) (15) sic PEΘ, impuberibus B

(16) quisquis] B, ut quisquis PE (17) mihi] B, patri PE (18) et] BPΘ, ei E (19) Gai. 2, 184 (20) sic T^b Gai. Θ, pubere herede BT^a (21) 2, 23 (22) Cf. Gai. 2, 138..151 Dig. 28, 3 (23) Gai. 2, 138 (24) Gai. 2, 144 (25) sic Gai., poterit BT (26) § 3 ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 36, 1, 30) (27) inseri verba iussimus] B, verba inserimus T (28) Gai. 2, 145, 146 (29) sint: sed et scr. (30) sunt del. (31) postea] T, om. B, deficit Gai. Veron. (32) 1, 16

sas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi 6 (5) 'vel irrita fieri. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta 'propter capitum diminutionem' irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem 'agnoscere', si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum 7 (6) 'tabulas bonorum possessionem petere. Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut et, si quis post factum prius testamentum posterius facere coepit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei paenituit, id³ non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae⁴ fuerint. nam imperfectum testa- 8 (7) mentum sine dubio nullum est. Eadem oratione expressis non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum neque ex nuda voce heredis nomen admissurum neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripsierunt: 'licet enim' inquit legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus.

XVIII⁵ DE INOFFICIOSO TESTAMENTO

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel exheredant vel omittunt, inductum est, ut de inofficiose testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos aut inique praeteritos, 'hoc colore, quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere fui- 1 riosus est, nullum est testamentum. Non tantum autem liberis permisum est parentum testamentum inofficium accusare, verum etiam⁷ parentibus liberorum. 'soror autem et frater turpibus personis scri- ptis heredibus ex sacris constitutionibus⁸ praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres et sorores cognati nullo modo aut agere pos- 2 'sunt aut agentes vincere'. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae constitutionis⁹ divisionem¹⁰ adoptati ita demum de inofficiose testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficiose agere non possunt. postumi quoque, qui nullo alio iure venire 3 possunt, de inofficiose agere possunt. 'Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio¹⁰ 'ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantamcumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficiose querala quiescente id quod eis deest usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit 4 'adiectum boni viri arbitrari debere eam repleri'. Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum accepit, cum nihil erat 5 ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus possit nomine suo de inofficiose patris testamento agere. Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil re-

lictum fuerit, de inofficiose egerit et superatus est, ipse quod sibi in eodem testamento legatum relicum 6 est non amittit. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficiose testamento agere non possit: sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo casibus, quorum nostra 'constitutio mentionem facit, vel aliis modis qui con- 7 stitutionibus continentur'. Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit sive plures, quibus agere de inofficiose testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.

XIX¹¹

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

'Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et 1 'necessarii aut extranei. Necessarii heres est servus heres institutus: ideo sic appellatus¹³, quia, sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius¹⁴ heres fit. unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris¹⁵ a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos dividantur. 'pro hoc tamem incommode illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur: et quamvis 'non sufficient¹⁶ bona defuncti creditoribus', item ex ea causa 'rea eius, quas sibi adquisierit, non 2 'veneunt. Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius filia nepos neptisque ex filio et deinceps ceteri 'liberi', qui modo in potestate morientis fuerint, sed ut nepos neptisque sui heredes sint, non sufficiunt eum eam in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suis heres esse aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisque in locum patris sui succedit. sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque patre quadammodo domini existimantur. unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. sed his praetor permittit voluntibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis 'quam ipsorum' bona similiter a creditoribus possideantur.

3 'Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus et post testamentum factum ab eo manumissus eodem 4 'numero habetur.' In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur sive hi qui in potestate eorum sunt. et id duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heridis eo vel maxime tempore inspicendum est, quo¹⁹ adquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris

(1) Gai. 2, 147 (2) Gai. 2, 151 (3) sic scripti sec. Θ, penitui ** set id T^a, penituit se id T^b, id om. B (4) sic BΘ, factae T

(5) Cf. Dig. 5, 2 Cod. 3, 28 (6) pr. fin. ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 5, 2, 2) (7) etiam et BT (8) Cod. 3, 28, 27 (9) Cod. 8, 47, 10 (10) Cod. 3, 28, 30

(11) Cf. Gai. 2, 152.173 Dig. 29, 2 Cod. 6, 30.31 (12) Gai. 2, 152.155 (13) sic dett. Gai. Θ, appellatur BT (14) necess. tuetur Θ, om. Gai. (15) sufficiunt BT, (16) Gai. 2, 156.158 (17) Gai. 2, 161 (18) § 4 in. ex Flor. l. 10 inst. (Dig. 28, 5, 50 § 1) (19) quod BT^a

heredi non nocet, quia ut diximus tria tempora inspici debent¹. testamenti autem factio[n]em non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testamentum. ²et ideo et³ furiosus et mutus et postumus et infans et filius familias et servus alienus testamenti factio[n]em habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt. ⁴Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda. sed sive is, cui abstinenti potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis⁵, sive 'extraneus', cui de adeunda hereditate liberare licet, adierit, postea relinquenda hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti quinque: nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem suscep[er]it, praetor succurrit. ⁶Sciendum tamen est divum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post ad tam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat⁷, emersisset. 'sed hoc divisor quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestit: divus autem Gordianus postea in militibus (6) tantummodo hoc extendit: sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit⁸, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri, in⁹ quantum valere bona hereditatis contingit¹⁰: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omessa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini additionis supponere 7 'maluerint. Item extraneus¹¹ heres 'testamento' institutus aut ab intestato 'ad legitimam hereditatem' vocatus potest aut pro herede gerendo vel etiam 'nuda voluntate suscipienda hereditatis heres fieri.' pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locando et quoquo modo si voluntatem suam declarat vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestato obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. ¹²sicut autem nuda voluntate 'extraneus' heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. eum, qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit quod agitur.

XX 11 DE LEGATIS.

¹²Post haec videamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur. sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari.

¹ Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto re licta. 'Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vindicationem, per damnationem, si[n]nendi modo, per praeceptionem: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus divorum principum¹³ sollemnitas

'huiusmodi verborum penitus sublata est. nostra autem constitutio¹⁴, quam cum magna fecimus lucubratione, 'constitutorum voluntates validiores esse cupientes et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disponunt, ut omnibus legatis una sit natura et, qui buscumque verbis aliquid derelictum sit, licet legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: 'cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius testore perfectissime accipere possibile est. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus¹⁵ omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum et, si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum canubulis permixte de his exponendo studiosis adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita facile possint permixtionem eorum eruditii supterioribus auribus accipere.'

⁴ Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare vel, si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si talis res sit, cuius non est commercium, nec aestimatio eius debetur, sicuti si¹⁶ campum Martium vel basilicas vel tempora vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius momenti legatum est, quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non et¹⁷ si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam, non legasset. et ita divus Pius rescripsit. ¹⁸et verius est¹⁹ ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem legare²⁰ defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc expressit, non debet heres eam luere. Si res aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrative, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est duas lucrativeas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrende non posse. hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeat, interest, utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia²¹ habet eam ex causa lucrative, si aestimationem, agere potest²² Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, 'recte legatur', veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. Si eadem res duabus legata sit sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctum autem legatur veluti si quis dicat 'Titio et Seio hominem Stichum do lego': disiunctum ita 'Titio hominem

(1) sic B, inspici deberent T, inspicimus Dig. Θ (2) § 4 fin, similis Dig. 28, 1, 16 pr. (Pomp. l. sing. reg.) (3) et] BΘ, om. T (4) Gai. 2, 162. 163 (5) sic Gai., hereditatis libri (6) Cod. 6, 30, 22 (7) in] PEΘ, om. B (8) sic PEΘ, contingit B (9) Gai. 2, 167 (10) Gai. 2, 168. 169

(11) Cf. Gai. 2, 191..223. 229.245 Dig. 30.32 Cod. 6, 37. 43 (12) Gai. 2, 191 (13) Cod. 6, 37, 21 (14) Cod. 6, 43, 1 (15) Cod. 6, 43, 2 (16) si om. BT (17) et] B, om. T (18) § 4 fin. ex Marcianni l. 6 inst. (Dig. 22, 3, 21) (19) est] T cum Θ, esse B (20) sic B Dig., legasse T, (21) quia] T, qui B (22) Gai. 2, 203

'Stichum do lego, Seio Stichum do lego'. sed et si ex-
presserit 'eundem hominem Stichum', aequo dis-
9 iunctim legatum intellegitur. Si cui fundus alien-
nus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto²
usu fructu et usus fructus ad eum pervenerit et
postea ex testamento agat, recte eum agere 'et fun-
dum petere' Julianus³ ait, 'quia usus fructus in peti-
tione servitutis locum optinet⁴: sed officio iudicis con-
tineri, 'ut deducto usu fructu iubeat aestimationem
10 praestari⁵. Sed si rem legataria quis ei legaverit,
inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius,
amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit
11 eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. Si
quis rem suam quasi alienam legaverit, valet lega-
tum: nam plus valet, quod in veritate est, quam
quod in opinione. sed et si legataria putavit, valere
constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere.
12 Si rem suam legaverit testator posteaque eam
alienaverit, Celsus existimat, si non adimandi animo
vendidit, nihil minus deberi, idque divi Severus et
Antoninus rescriperunt. idem rescriperunt⁶ eum,
qui post testamentum factum praedia quae legata
erant pignori dedit, ademisse legatum non videri et
ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia
a creditore luantur. si vero quis partem rei legatae
alienaverit, pars quae non est alienata omnimodo
debetur, pars autem alienata ita debetur, si non adi-
13 mendi animo alienata sit. Si quis debitor suo
liberationem legaverit, legatum utile est et neque ab
ipso debitore neque ab herede eius potest heres pe-
tere nec ab alio qui heredis loco est: sed et potest
a debito conveniri, ut liberet eum. potest autem
14 quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. Ex
contrario si debitor creditori suo quod debet lega-
verit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato
quam in debito, quia nihil amplius habet per lega-
tum. quodsi in diem vel sub condicione debitum ei
pure legaverit, utile est legatum propter represe-
tationem: quodsi vivo testatore dies venerit aut con-
dicio extiterit, Papinianus scripsit⁷ utile esse nihil
minus legatum, quia semel constitut. 'quod et verum
est: non enim placuit sententia existimantium' extin-
tinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit,
15 a qua incipere non potest. Sed si uxori mar-
itus dotem legaverit, valet legatum, quia plenus est
legatum quam 'de dote' actio. sed si quam non ac-
cepert dotem legaverit, divi Severus et Antoninus
rescriperunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile
esse legatum: si vero certa pecunia⁸ vel certum cor-
pus aut instrumentum dotis in praelegando demon-
16 strata sunt, valere legatum. Si res legata sine
facto heredis perierit, legataria decedit. et si servus
alienus legatus sine facto hereditis manumissus fuerit,
non tenetur heres. si vero heredis servus legatus
fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum Julianus
scripsit, 'nec interest⁹, scirerit an ignoraverit a se
legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is
cui donatus¹⁰ est eum manumiserit, tenetur heres,
17 quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. Si
quis ancillas cum suis natis legaverit, etiam si ancillae
mortuiae fuerint, partus legato cedunt. idem est, si
ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, ut, licet
mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant¹²,
sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo
servo vel manumisso vel alienato et peculii legatum
extinguitur. idem est, si fundus instructus vel cum
instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et
18 instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus
fuerit posteaque ad unam ovem pervenerit, quod su-
perfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam

eas oves, quae post testamentum factum gregi adi-
ciuntur, legato cedere Julianus ait: esse¹³ enim gre-
gis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti ae-
dium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus:
19 aedibus denique legatis columnas et marmora,
quae post testamentum factum adiecta sunt, legato
cedere. Si peculium legatum fuerit, sine dubio
quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore,
legatario lucro vel damno est. quodsi post mortem
testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit,
Julianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium le-
gatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem
adquisitum est, legatario cedere, quia die huius le-
gati adita¹⁴ hereditate cedit: sed si extraneo pecu-
lium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex
rebus peculiaribus auctum fuerit peculium¹⁵. pecu-
lium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debe-
tur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non
adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescrip-
serunt. idem rescriperunt²² peculio legato non videri
id relictum, ut petitionem habeat pecuniae, quam in
rationes dominicas impedit. idem rescriperunt pecu-
lium videri legatum, cum rationibus redditis liber
21 esse iussus est et ex eo reliquias inferre. Tam
autem corporales res quam incorporales legari pos-
sunt. et ideo et¹⁶ quod defuncto debetur, potest ali-
cui legari, ut actiones suas heres legatario praestet,
nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu
legatum extinguitur. sed et tale legatum valet: 'dam-
nas¹⁷ esto heres domum illius reficere' vel 'illum
22 'aere alieno liberare'. Si generaliter servus vel
alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testa-
tor dixerit. Optionis legatum, 'id est ubi testa-
tor ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium
iusserset, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse
legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non
transmittebat. sed ex constitutione nostra¹⁸ et hoc
in meliorem statum reformatum est et data est licen-
tia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius
hoc non fecit. et diligenter tractatu habito et hoc
in nostra constitutione additum est, ut, sive plures
legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissen-
tiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures
heredes, et inter se circa optandum dissentiant alio
aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum
(quod plerique prudentium contra benivolentiam in-
troducebant), fortunam esse huius optionis indicem
et sorte esse hoc dirimendum, ut, ad quem sors per-
veniat, illius sententia in optione praecellat.'

24 Legari autem illis solis potest, cum quibus
25 testamenti factio est. Incertis vero personis ne-
que legata neque fideicomissa 'olim' relinqui 'con-
cessum erat': nam nec miles quidem incertae perso-
nae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescrip-
tit. 'incerta autem persona videbatur, quam in-
certa opinione animo suo testator subiciebat, velut
'si quis ita dicat': 'quicumque filio meo in matrimo-
'nium filiam suam collocaverit²⁰, ei heres meus illum
'fundum dato': illud quoque, quod his relinquebatur,
'qui post testamentum scriptum primi consules de-
signati erunt, aequo incertae personae legari vide-
batur: et denique multae aliae huiusmodi species
sunt. libertas quoque non videbatur posse incertae
personae dari, quia 'placebat' nominatim servos libe-
rari. tutor quoque certus dari debebat²¹. sub certa
vero demonstratione, 'id est ex certis personis in-
certae personae', recte legabatur, veluti 'ex cognatis
'meis qui nunc sunt 'si quis filiam meam uxorem
duxerit', ei heres mens 'illam rem' dato'. incertis
autem personis legata vel fideicomissa relicta et

(1) et Θ, om. libri (2) detractio B, deducto Θ (3) Dig. 30, 82 § 2
(4) ^{cō}Iustinianorum esse vidit Longo (5) ^{cō}Iust. (Faber col-
lata l. 82 § 2 cit.) (6) Cod. 6, 37, 3 (7) Dig. 35, 2, 5 (Pap. l. 5
resp.) (8) sic PE, certam pecuniam B (9) § 16 fin. ex Mar-
ciani l. 6 inst. (Dig. 30, 112 § 1) (10) sic WθDig., interesse
BPE (11) sic EθDig. Θ, donatum BEa, donatur P (12) ut
... cedant] scripsi: ... cedant (om. ut) B, et... cedunt PE
(13) esse] BEa, est PEb (14) adita] BPe, ab ad PθE (15) pe-

culum] PE, om. B (16) et] B, om. PE (17) damnatus B
(18) Cod. 6, 43, 3 (19) Gai. 2, 238..240? (20) collocaverit] Gai., de-
derit id est collocaverit libri (21) tutor q. c. d. debebat] Wa
Gai., om. BPE Wb cum Θ, qui tamen consulto ea omisso vi-
detur suae expositioni non congrua (ἀλλὰ ταῦτα πάντα
καὶ τὸ παλαιόν) neque hoc quidem loco apte retenta a
compilatoribus (22) cf. Dig. 33, 8, 6 § 4

per errorem soluta repeti non posse sacris constitutionibus cautum erat¹. Postumo quoque alieno inutiliter legabatur: est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatoris futurus non est: ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extra*27* neus erat postumus avo.³ Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta, cum in nostro codice constitutio³ posita est, per quam et huic parti medevimus⁴ non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsis constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debeat, quia certo iudicio debet quis pro tutela *28* sua posteritati cavere. Postumus autem alienus heres instituti et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius sit, quae iure nostra⁵ uxor esse non potest.⁶ Si quid⁶ in nomine cognomine praenomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihil minus valet legatum: idem in heredibus servatur et recte: nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quilibet alio modo *30* intellegantur, nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula falsa demonstratione legatum non peremi. veluti si quis ita legaverit 'Stichum servum meum vernam do lego': licet enim non verna, sed emptus sit, de servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter si ita demonstraverit 'Stichum servum, quem a Seio emi', sitque ab alio emptus, *31* utile legatum est, si de servo constat. Longe magis legato⁷ falsa causa non nocet. veluti cum ita quis dixerit: 'Titio, quia⁸ absente me negotia mea curavit, Stichum do lego', vel ita: 'Titio, quia patrocinio eius capitali criminis liberatus sum, Stichum do lego': licet enim neque negotia testatoris umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: 'Titio, si negotia mea curaverit, fundum do lego'. *32* An servo heredis recte legamus, quaeritur. et constat pure inutiliter legari nec quicquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore *33* dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso herede instituto servo quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur. nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit dies legati cedere intelligitur, cum hereditas a legato separata sit et possit per eum servum alias heres effici, si prius, quam iussu domini audeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum: quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit lega*34* tum. ⁹Ante heredis institutionem inutiliter ante legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat.¹⁰ sed quia incivile esse putavimus ordinem quidem scripturae sequi (quod et ipsi antiquitatem vituperandum fuerat visum), spem autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem¹⁰ et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo magis liber*35* tem, cuius usus favorabilior est.¹¹ Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat: 'cum heres

'meus mortuus erit, do lego': item 'pridie quam heres aut legatarius morietur': 'sed simili modo et hoc correximus'¹² firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissum*36* rum inveniatur.¹³ Poenae quoque nomine inutiliter legabatur et adimebatur vel transferebatur. poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis is¹⁴ aliquid faciat non faciat: veluti 'si quis ita scripserit: 'heres meus si filiam suam in matrimonium Titio colloca*verit' (vel ex diverso 'si non collocauerit'), 'dato de-*

'cem aureos Seio', aut si ita scripserit 'heres meus si seruum Stichum alienaverit' (vel ex diverso 'si non alienaverit'), 'Titio decem aureos dato'. et in tantum haec regula observabatur, ut 'per quam pluribus' principalibus constitutionibus significetur nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae¹⁵ militum voluntates in ordinandis testamentis valde observabantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: 'Titius heres esto: si Titius filiam suam Seio in matrimonium collocaverit, Seius quoque heres esto': nihil enim interera, qua ratione Titius coerceatur, utrum legati datione an coercendi adiectione. at huiusmodi scrupulositas nobis non placuit et generaliter ea quae relinquentur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios¹⁶ translata, nihil distare a certis legatis constitutis¹⁷ vel in dando vel in admendo vel in transferendo: exceptis his videlicet, 'quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere secta temporum meorum non patitur.'

XXI¹⁸

DE ADEMPTIONE LEGATORUM ET TRANS-LATIONE.

Ademption legatorum, sive eodem testamento adimanter sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademption, veluti si, quod ita quis legaverit 'do lego', ita adimatur 'non do non lego', sive non contrariis, *1* id est alias quibuscumque verbis. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit: 'hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do lego', sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

XXII¹⁹

DE LEGE FALCIDIA.

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legislati impositus est. cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: 'uti legassit sua rei, ita ius esto'): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerunque intestati²⁰ moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latea sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime latea est lex Falcidia, qua cavitur, ne plus legare liceat, quam dodrante totorum bonorum, id est ut, sive unns heres institutus esset sive plures, *1* apud eum eosve pars quarta remaneret. Et cum quae situm esset, duobus heredibus institutis, veluti

(1) erat] BE, est P cum Θ (2) Gai. 2, 240, 241 (3) Cod. 6, 45, 1 (4) sic BE, medebimur PE^a (5) nostra] E, nostro BP (6) quid] BPE^a, quis E^b Θ (7) sic PE Θ, legatum B (8) quia] W^a Θ, qui BPEW^a (9) Gai. 2, 229, 230 (10) Cod. 6, 23, 24 (11) Gai. 2, 232

(12) Cod. 8, 37, 11 (13) § 36 in. similis Gai. 2, 235 (14) is] B, heres Gai., om. PE (15) alias dett. cum Θ (16) sic W^a cum Θ, alio BEW^b (17) Cod. 6, 41, 1 (18) Cf. Dig. 34, 4 (19) Cf. Gai. 2, 224, 228 Dig. 35, 2 Cod. 6, 50 (20) sic EΘ, intestato BP

Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatum ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relecta sint legata, aut quea partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuant, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relecta sunt, retinere liceret: placuit retinere licere, ut quartam partem suaes partis salvam habeat¹: ²etenim in singulis heredibus ratio 2 legis Falcidiae ponenda est. ³Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is, qui centum 'aureorum' patrimonium habebat, centum 'aureos' legaverit, nihil legatarii prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex parte ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum 'aureis' legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverit bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque 'aureorum' substantia vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur⁴. nec ea rea damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatarii, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede 3 in portione pacisci. Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item fumeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. ⁵itaque si fingamus quadrungentos 'aureos' legatos esse et patrimonii quantitatatem, ex qua legata erogari oportet, quadrungentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

XXIII⁶

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

⁷Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de hereditatibus 'fideicommissariis' videamus.

1. Scendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquare, si relinquabant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personam motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et popularer erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabat.

2. ⁸In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo

heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit: 'Lucius Titius heres esto', poterit adicere: 'rogo te, Luci Titi, ut cum primum possis hereditatem meam adire, eam Gaio Seio reddas restitutas'. potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: 'et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere fideicommissum vel ex die certo.'

3. ⁹Restituta autem hereditate is quidem qui restituit nihilo minus heres permanet: is vero qui recipit hereditatem aliquando heredis aliquando legatarii loco habebatur. ¹⁰Et in Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus ¹¹senatus consultum factum est, quo cautum est, ut, si ¹²hereditas ex fideicommissa causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competenter, ei et in eum darentur, 'cui ex fideicommissu restituta esset' ¹³ hereditas. post quod senatus consultum praetor utiles actiones ei et in eum qui receperit hereditatem quasi heredi et in ⁵heredem dare coepit. Sed quia heredes scripti, 'cum aut totam hereditatem aut paene totam plenumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Angusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus ¹⁴ senatus censuit ¹⁵, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde licet quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. post quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso receperit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur. quae species legati partitio vocabatur, quia 'cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eadem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso receperit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. Ergo si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatus consulto restituebatur hereditas et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: 'in heredem quidem iure civili, in eum vero qui recipiebat hereditatem ex senatus consulto Trebelliano tamquam in heredem. at ¹⁶ si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatus consulto, 'et heres,' qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat. sed ¹⁷ quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur tamquam inter partiarium legatarium et heredem: si vero totam hereditatem restituerit, ¹⁸emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat hereditatem perindeque ei et in eum qui recipit hereditatem actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatus consulto: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restitut secunditas datur et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur qui recipit hereditatem', 'utroque senatus consulto in hac specie concurrente. Sed quia stipulationes ex senatus consulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquati displayerunt et quibusdam

(1) placuit ret. lic. ut...habeat] *scripti: plac. ret. lic. om. B*, placuit ut...habeat et pl. posse ret. CPE (2) § 1 fin. similis Dig. 35, 2, 77 (3) § 2 similis Dig. 35, 2, 73 pr. (Gai. l. 18 ad ed. prov.) (4) sic Dig., dentur libri (5) cf. Dig. 35, 2, 73 § 5 (Gai. l. c.) (6) Cf. Gai. 2, 246. 259 Dig. 36, 1 Cod. 6, 49 (7) Gai. 2, 246. 247 (8) Gai.

2, 248. 250. 251 (9) Gai. 2, 251 (10) Gai. 2, 253..258 (11) anno p. Chr. 56? (12) si] si cui Gai. 6 (13) sic Gai., est libri (14) anno incerto (15) sic Gai. PE, constituit B (16) at TPGai. Θ, ac B, aut T^b, inter alia om. T^a (17) sed] TPGai., sed si B (18) sic libri cum Θ, ad exemplum ins. Gai.

'casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus consulti placuit explosu senatus consulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatus consulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatus consulti fuerat, ut, quando recusat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire¹ actiones, et hoc transponimus ad senatus consultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restituiri sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente.'

⁸ ²Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam eam³ partem aut partis partem restituere rogatur: nam et hoc casu' eadem observari praecepimus, quae in totius hereditatis restituzione diximus.'

⁹ Si quis una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatus consulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re restitutio hereditatis, in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur et res quae remanent apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum manet quasi ex legato ei adquisita, altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restitutio, scinduntur actiones et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aequo in solidum transferuntur actiones et⁴ secum deliberare debet is, cui restitutio hereditatis, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribus rebus deductis praeceptis restituere hereditatem rogatus sit, sed et⁵ si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iurius est quae diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

¹⁰ Praeterea intestatus⁶ quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partem eius aut rem aliquam, veluti fundum hominem pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata nisi ex testamento non valeant. Eum quoque, cui aliquid restitutio, potest rogare, ut id rursus alii totum aut pro parte⁷ vel etiam aliud aliquid restitutio. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide herendum pendent et tam nomen quam substantiam acceperunt et ideo divus Augustus ad

'necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos eundem principem superare contendentes ex facto, quod Trebonianus vir excelsus quaestor sacri palatii suggestit, constitutionem⁸ fecimus, per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervererit, tunc sive pater heredis sive alias quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restituerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusurandum ei detulerit, cum prius ipse de calunnia iuraverit, necesse eum habere vel iusurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissum vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari⁹ censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relicturn sit, quod si is, a quo relicturn dicitur, confiteatur quidem aliquid a se relicturn esse, sed ad legis suptilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.'

XXIV¹⁰

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

¹¹ Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum hominem vestem argentum pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis¹ a legatario legari non possit. ¹¹ Potest autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius et fideicommissarius¹² non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei 'relicta' sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquatur, necesse est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et praestare² aut aestimationem eius solvere. ¹¹ Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum¹³ rogetur manumittere vel legatarius vel fideicommissarius.¹⁴ nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit. itaque¹⁵ alienus servus redimi et manumitti debet: quod si dominus eum non vendat,¹⁶ si modo nihil ex iudicio eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas.¹⁷ qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius qui manumittit: at is, qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris fit libertus, qui etiam orcinus appellatur. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur. directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult.¹⁸ Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habeantur: peto, rogo, volo, mando, fidei tuae committo. quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.'

(1) transirent Huschke (2) Gai. 2, 259 (3) eam] T^b P^b E Gai. ****tem Pa, om. Bθ, inc. T^a (4) et] sed B (5) sed et] T^b C, sed B, et T^a (6) sic B, intestato TC (7) sic BC, aut partem T^b G (8) Cod. 6, 42, 32 (9) sic CP, observare BT

(10) Cf. Gai. 2, 260.267 Cod. 6, 42 (11) Gai. 2, 260.265 (12) heres eum BTC, eum heres P, vel heres Gai. (13) itaque libri cum θ, itaque et dett. cum Gaio (14) sequentia ex Cod. 7, 4, 6 addita sunt (15) Gai. 2, 266 (16) Gai. 2, 249

XXV¹
DE CODICILLIS

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicomissa cooperunt, codicillos introduxit, nam cum decederet in Africa², scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petuit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui auctoritatem eius secuti fideicomissa praestabant et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaevisse, an possit hoc recipi nec absconsa a iuris ratione codicillorum usus esset: et³ Trebatium suassisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent⁴, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. post quae tempora cum et Labeo codicilos

fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

1 Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et⁵ intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. sed cum ante testamento factum codicilli facti erant, Papinianus⁶ ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmetur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum, qui postea testamentum fecerat, a voluntate quam² codicillis expresserat non recessisse. Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exhereditatio scribi directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur.⁷ nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque³ substituere directo potest. Codicilos autem etiam plures quis facere potest: 'et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant.'

LIBER TERTIUS.

I⁸
DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO
DEFERUNTUR

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit aut non iure fecit⁹ aut id quod fecerat ruptum irrumve factum est aut¹⁰ nemo ex eo heres extitit.

1 ¹¹ Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. 2 Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus¹², qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filia, nepos neptive ex filio, pronepos pro-neptive ex nepote filio nato, prognatus prognatave. 'nec interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi.' 2a Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui 'ex legitimis quidem matrimonio non sunt progeniti, curii tamen civitatum dati secundum divalium constitutionem, quae super his positae sunt, tenorem suorum iura nanciscuntur: nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutio[n]es'¹³, per quas iussimus, 'si quis mulierem in suo contubernali copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialis instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his¹⁴ qui postea nati sunt occasionem legitimis nominis praestiterunt: quod optinere censimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint.'¹⁵ Ita demum tamen nepos neptive et pronepos proneptive suorum heredium numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius

'sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate futuri forent, sui heredes sunt.' 3 Sui autem etiam ignorantibus flunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causa ignorantibus adquiritur nobis, ex his causis et furiosis adquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus adquiritur suis heredibus hereditas: nec curatoris consensu adquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui: ius enim postliminii hoc facit. Per contrarium evenit ut, licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater indicatus fuerit reus perduellionis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit. sed potest dici ipso iure esse suum heredem, sed desinere. 17 Cum filius filiave et ex altero filio nepos neptive extant, pariter ad hereditatem vocantur nec qui gradu proximior est ulteriore extulit: aequum enim esse videtur nepotes neptives in patris sui locum succedere. pari ratione et si nepos neptis que sit ex filio et ex nepote pronepos proneptis, simul vocantur. et quia placuit nepotes neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat et ex altero filio duo plures nepotes alteram dimidiam. item si ex duobus filiis nepotes extant et ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel ad quattuor 7 'altera dimidia.' Cum autem queritur, an quis

(1) Cf. Dig. 29, 7 Cod. 6, 36 (2) sic B cum Θ, qui codicillos mortis tempore in Africa factos fingit, africam T (3) esset et] esset B, est et TC (4) crebuissernt scr., cf. Θ οννεγέτης Ἰσαάν (similiter Huschke) (5) sed et] Θ, sed libri (6) Dig. 29, 7, 5 (Pap. l. 7 resp.) (7) § 2 fin. 3 ex Marcianni l. 7 inst. (Dig. 29, 7, 6 pr. § 1)

(8) Cf. Gai. 3, 1.8 Dig. 38, 16 Cod. 6, 55 (9) facit B, testamentum fecit T¹⁰ C¹¹, aut si BC¹² (10) aut] T¹³ C¹⁴, aut si BC¹⁵ (11) Gai. 3, 1. 2 (12) 2, 19, 2 (13) Cod. 5, 27, 10. 11 (14) si quis...fuerint ex Cod. 5, 27, 11 (15) qui et his] B¹⁶ Cod., quia et his T (16) Gai. 3, 2. 4 (17) Gai. 3, 7, 8

suus heres existere potest: eo tempore quaerendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse: quod accidit et¹ destituto testamento. hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet, quia quo tempore certum est intestatum decessisse patrem familias, solus inventus nepos. et hoc certum est. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius posteaque deserto avi testamento suus heres efficitur. plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi testamento suus heres avo non existit, quia nullo iure cognitionis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de suis heredibus.

9 Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est, id est solus suus heres est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admittitur², evenit, ut suis heres pro parte heres fiat. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dedebunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso³ essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter quod ad adoptivum patrem pertinet extraneorum loco esse incipient. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aequae extraneorum loco fiunt et quantum ad naturalis parentis bona pertinet nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinenter, utrum ad liberos eius an ad adgnatos. Minus ergo iuris habent adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur⁴. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non postest nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt.

12 Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parentis moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia

13 desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tam sumus eos, qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque adgnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, 14 deinde proximos cognatos. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione⁵ acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amitterebant et adoptione facile per emancipationem soluta ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito more corrigentes constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permanisset nec penitus adoptio fuerit⁶ subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque in officiis querella instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere utpote nullo naturali vinculo copulatum. neque si ex Afiniano⁷ senatus consulto ex tribus maribus fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum suscepit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam⁸ concurrente pristina iura tali adoptioni⁹ servavimus, quemadmodum si pater familias sese dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefata constitutionis tenore possunt colligi:

15 Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos nepotes vel neptes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem et iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternaee successionem. divi autem principes¹⁰ non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque¹¹, qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt: sed ut aliquid amplius sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniantur, portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem¹² acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur, hisque, licet¹³ soli sint, adeuntibus adgnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes¹⁴ vel pronepotes et neptes in locum patris sui ad¹⁵ successionem avi¹⁶ vocat: ita et principalis disposilio¹⁷ in locum matris suae vel aviae eos cum iam

(1) et] *T^r* *P cum Θ*, ex *B*, **** (vel et?) ex *T^r* (2) sic *B*, in parte admittatur *T* (3) ipso] *P*, ipso patre *BT* (4) adiuvantur] *BG*, adhibentur *T* (5) *Cod. 8*, 47 (48), 10 (6) sic *T*, fuerat *B* (7) afabiniano] *B Cod. Θ* (τὸ Ἀφινίων δέρμα), afabiniano *W*, papiniano *E*, sabiniiano *TC* (8) sic *B*, hac persona *TC* (9) sic *P cum Θ*, adoptione

BTC (10) *Cod. 6*, 55, 9 (11) sic *C*, utriusque *BT* (12) sic *TC*, tercia parte *B* (13) hisque licet] *C*, his qui licet *B*, his quilibet si add. man. 2? *T^r*, hisque scilicet *T^r* (14) nepotem vel nepotes *BT*, nepotes vel neptem *C* (15) ad] *P*, et *B*, et ad *T* (16) avi] *B*, avi sui *T* (17) *Cod. 6*, 55, 9

16 'designatae partis tertiae deminutio vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter adgnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis' auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem constitutione² promulgata toti iuri eius derogatum est: et sanximus talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstibus adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores his habeantur, qui recto iure descendunt. quam constitutionem nostram optimere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus: ita tamen ut³, quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita sed in stirpes dividi hereditatem, similiiter non inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes⁴ et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portio nem sine illa deminutio consequatur, ut, si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quattuor alteram dimidiam hereditatis habeant.'

II⁶

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres 'vel eorum, quos inter suos heredes praetor vel constitutiones vocant', extat 'et' successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum hereditas pertinet. Sunt autem adgnati, ut primo quoque libro⁸ tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognitione iuncti, quasi a patre cognati. Itaque eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. item patruus fratribus filio et invicem is illi adgnatus est. eodem numero sunt fratres patrules, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus.' hi quoque, qui post mortem patris nascuntur, nanciscuntur consanguinitatis iura.¹⁰ non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem, sed his, qui tunc proximo gradu sunt, cum certa esse 2 cooperit aliquem intestatum decessisse.' Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales et eos quos pater eorum adoptavit (nec dubium est, quin proprie consanguinei appellantur): item si quis ex ceteris adgnatis tuis¹¹, veluti frater aut patruus aut denique is qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, adgnatos inter suos¹² esse 3 non dubitatur. Ceterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultra citroque capitur. quod ad feminas vero ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant: masculi vero ad earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur. qua de causa fratri tui aut patrui tui filiae vel amitiae tuae hereditas ad te pertinet¹³. tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur¹⁴ ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluenter sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelliri, praetor eas ad bonorum possessionem¹⁵ admittit¹⁶ ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita scilicet admitt-

tuntur, si neque adgnatus illus nec proximior cognatus interveneriat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa simili modo omnes adgnatos sive masculos sive feminas cuiuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat: media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, suptilitate quadam excitatata praefatam differentiam inducebat et penitus eas a successione adgnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes sive quod deest adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et cognitionis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possessionem eas adiuabant et policebantur his bonorum possessionem, quae unde cognati^{3b} appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes laudamus quidem praetores suea humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente et adgnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nullis penitus nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes nostra constitutione¹⁷ sanximus omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitime ab intestato vocari secundum gradus sui praerogativam nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura sicuti germanae non habent.⁴ Hoc etiam addendum nostrae constitutione existimatimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognitionis in legitimam successionem, ut non 'solum fratri filius et filia secundum quod iam definivimus ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant et mortuo eo, qui patruus quidem est fratri sui filii¹⁸, avunculus autem sororis sua suboli¹⁹, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt (his etenim personis praecedentibus et successionem admittentibus ceteri gradus remanent penitus semoti): videlicet hereditate 5 'non ad²⁰ stirpes, sed in capita dividenda.'

Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duo decim tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater defuncti et alterius fratribus filius aut patruus, frater potior habetur. et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet, tamen dubium non est, quin et, si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprius proximus ex pluribus gradibus intellegitur et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is cuius de hereditate queritur. quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse cooperit nullum ex testamento heredem extatur: tum enim proprie quisque intellegitur intestatus²¹ decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximiorum mortuorum proximus esse incipiat, qui moriente testatore non

(1) non extat (2) Cod. 6, 55, 12 (3) ut del. Huschke (4) omnes nepotes et neptes] W^θ, nepotes vel inter nepotes et neptes BT (5) alterius] T, et B

(6) Cf. Gai. 3, 9..16. 23..30 Dig. 38, 7. 16 Cod. 6, 15. 55 (7) et] T, ut B (8) 1, 15, 1 (9) Gai. 3, 10 (10) Gai. 3, 11 (11) tuis] B, om. T (12) adgnatos (agnatus B) inter suos] BTPW^b, agnatus suus W^a, ἀδγνατιῶν μεταξὺ

ἡμῶν συσταται Θ, secundum quem aut adgnatos vos aut adgnationem inter vos scr. (13) sic T, pertinebat B cum Θ (14) sic T, videbantur B (15) sic P, possessiones BT^a? (16) sic T, admittebat B (17) Cod. 6, 58, 14, ubi § 3 fin. et § 4 ad verbum redunt (18) filii BT (19) soboles BT^b (20) ad] TE, in B (21) sic B^θ, intestato T

7 erat proximus. Placebat autem in eo genere perciendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut antequam aedat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquabant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cipientes nostra constitutione¹ sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggesterent protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatio a praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclsum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit et, quod in onere optinebat, non erat in lucro permisum.²

8 Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione³ omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parentis manumisisset.

III⁴

DE SENATUS CONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultra citroque hereditatis capienda ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognitorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde cognati accommodata vocabant.⁵ Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt.⁶ et primus quidem divus Claudius matri ad solacium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristis successione matris, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est,⁷ iussu eius aedat, cuius iuri subiecta est. Praferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae snuae mortuiae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae sua. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguinea tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequalibus partibus fratri et sorori. Sed nos constitutione⁸, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subvenientium esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit, immrito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixaerent vel quater, sed eum tantum vel eam, qui

quaevae morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis⁹ visum est recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimis sint sive non, ad capias hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem soleae sorores cognatae vel adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dividiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstita et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suea suboli consulere: scituras eis, quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberis morientium successione merito repellentur.¹⁰ Licet autem vulgo quae sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatus consulto admitti.

IV¹¹

DE SENATUS CONSULTO ORFITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur¹², senatus consulto Orfitiano effectum est, quod latum est¹³ Orfito et Rufo consulibus¹⁴, divi Marci temporibus, et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecta sunt: et praeferruntur et consanguineis et adgnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatus consulto nepotes ad aviae successionem legitimam iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus¹⁵ emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.¹⁶

2 Scindum autem est huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orfitiano deferuntur, capitum deminutione non perem propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitum deminutione non perent, sed illae soleae quae ex lege duodecim tabularum 3 deferuntur. Novissime scindum est etiam illos liberos, qui vulgo quae sit filius, ad matris hereditatem ex hoc senatus consulto admitti.

4 Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus aedant, reliquis qui adierint ad crescit illorum portio et, licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

V¹⁷

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praeceptor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatus consulta quam nostra erexit constitutio¹⁸) proximos cognatos praeceptor 1 vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis,

(1) Cod. 6, 4 § 20 (2) Cod. 8, 48, 6 (3) Cf. Gai. 3, 24. 33 Dig. 38, 17 Cod. 6, 56 (4) Gai. 3, 24. 25 (5) de tristis] P, det iusti B, ex tristi T (6) quive] T, sive B (7) Cod. 8, 58, 2 (8) sic P, pepererit BT (9) Cod. 6, 56, 7 (10) Cf. Dig. 38, 17 Cod. 6, 57 (11) ut lib. ...admit-

tantur] B, lib. ...admittuntur T (12) anno p. Chr. 178 (13) effectum...consulibus] Russardus cum Θ, quod orphito et rufo cons. eff. est quod latum est BT (14) Cod. 6, 55, 9 (15) § 4 ex Marciani l. 5 inst. (Dig. 38, 16, 9) (16) Cf. Gai. 3, 21. 24. 27..31 Dig. 38, 8 Cod. 6, 15 (17) 3, 2, 4

'non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana¹ cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsis constitutionis verbis colligere, alii vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis diminutionem passi non sunt, tamen eos anteponit et 2 (1) 'procul dubio cognatis.' Hos etiam, qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine praetor ad 3 (2) successionem vocat.² 'Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum here- 4 (3) 'ditatem hoc eodem gradu vocantur.' Vulgo quae sit nullum habere adgnatum manifestum est, cum adgnatio a patre, cognatio sit a matre, hi autem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est adgnationis: tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis³. itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati 5 (4) vocantur. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto quo praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve⁴.

VI⁵

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. qua in re imprimitis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam a⁶ latere dicitur. superior cognatio est parentium, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve eorumque, qui ex his progenierantur, et convenienter patrui amitiae avunculi materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, 1 quae ex transverso numeratur, a secundo. ⁷ Primo 2 gradu est supra pater mater, infra filius filia. Secundo supra avus avia, infra nepos neptis, ex transverso frater soror. Tertio supra proavus proavia, infra pronepos neoneptis, ex transverso fratris sororisque filius filia et convenienter patruus amita avunculus materterae. patruus est patris frater, qui Graece πάτρως vocatur: avunculus est matris frater, qui apud Graecos proprię μήτρως appellatur: et promiscue θετος dicuntur. amita est patris soror, materterae vero matris soror: utraque θετα vel apud quos- 4 dam τηθειαι appellatur. Quarto gradu supra abavus abavia, infra abnepos abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos neptis et convenienter patruus magnus amita magna (id est avi frater et soror), item avunculus magnus materterae magna (id est aviae frater et soror), consobrinus consobrina (id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenierantur). sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenierantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duabus fratribus progenierantur, proprio fratre patruelis vocari (si autem ex duabus fratribus filiae nascantur, sorores patruelis appellantur): at eos, qui ex fratre et

soreore propagantur, amitinos proprie dici (amitiae filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos). 5 Quinto supra atavus atavia, infra adnepos adneptis, ex transverso fratris sororisque pronepos proxenepis et convenienter propatruus proamita (id est proavi frater et soror), proayunculus promaterterea (id est proaviae frater et soror), item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrinae, amitini amitinae filius filia, proprior⁸ sobrinus⁹ sobrina (hi sunt patrui magni amitiae magnae avunculi 6 magni materterae magnae filius filia). ¹⁰ Sexto gradu sunt supra tritavus tritavia, infra trinepos trineptis, ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis et convenienter abpatruus abamita (id est abavi frater et soror) abavunculus abmaterterea (id est abaviae frater et soror), ¹¹item sobrini sobrinaeque¹² (id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel 7 consobrini vel amitinis progernerantur). Hactenus ostendisse sufficiet, quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intelligere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiicit, ut longe facilius sit respondere, quanto quisque gradu sit, quam propria cognationis 8 appellatione quemquam denotare. Adgnationis quo 9 que gradus eodem modo numerantur. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et inspectione adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adisci¹³.

10 ¹⁴ Illud certum est ad serviles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessionis promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. 'sed nostra constitutione¹⁵, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum 'atque nube plenum et undique confusum fuerat) et 'hoc humanitate suggestente concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit sive ex libera sive servilis condicione muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo haberet liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus et hi, qui ex servili ventre natu sunt, libertatem meruerunt, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitutem eos habuerunt¹⁶ et postea 'ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successione vel patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in 'suorum parentium successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa 'lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute natu et postea manumissi sunt, sive una cum aliis. qui post libertatem parentium concepti sunt sive ex eadem matre vel eodem patre sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptiis procreati sunt.'

11 · Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus apparent non semper eos, qui parem gradum cognationis optinent, pariter vocari coequ amplius nec eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparent pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quo-

(1) in Cod. repet. paelect. recepta non est: cf. ad Cod. 5, 70, 5

(2) Gai. 3, 31 (3) sic BΘ, cognati sunt T (4) natave libri

(5) Cf. Dig. 38, 10 (6) a] BT, ex AT^r (7) § 1.5

similes Dig. 38, 10, 1 § 3.7 (Gai. l. 8 ad ed. prov.) (8) sic

libri & et in Dig. F¹, proprior Dig. F² (9) sic BT^r, so-

brino A Dig. (10) § 6 similis Dig. 38, 10, 3 pr. (Gai. l. c.)

(11) sic libri cum Θ: item patruus magni amitiae magna

avunculi magni materterae magnae nepos neptis, item

fratris patruelis sororis patruelis consobrini consobrinae

amitini amitinae nepos neptis, propatruus proamitae pro-

avunculi promaterterae filius filia ins. Dig. (12) sic BT cum Dig., consobrini consobrinaeque A cum Paulo 4, 11, 6 et Θ

(13) stemma cognitionum libri boni omittunt, dett. alii alia proferunt. id quod ex A¹ edidit Conrat Geschichte der Quellen des Röm. Rechts I p. 634, ab A olim afuisse videtur testibus libris optimis A^aA^b

(14) rubricam h. l. dett. inserunt de servili cognitione

(15) Cod. 6, 4, 4 § 10. 11 (16) eos habuerunt] abierunt Mommens

que tradidimus, primum gradum cognitionis optineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest, in potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu 12 propagatus est. Amotis quoque suis heredibus quosque inter suos heredes vocari diximus¹, adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, ‘plerumque’ potior habetur quam proximior cognatus: nam patru nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cognitionis optinet, aut pariter vocari eos qui cognati sint, quotiens neque suorum heredum iure ‘quiique inter suos heredes sunt’ neque adgnationis iure aliquis praeferriri debeat secundum ea quae² tradidimus, ‘exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui etsi capite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ultioris gradus adgnatis.

VII³

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM

‘Nunc de libertorum bonis videamus. olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querella: si vero adoptivus filius esset⁴, aperte iniquum erat 1 ‘nihil iurius patrono superesse. Qua de causa postea praetoris edicto haec iurius iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiā bonorum snorum relinquaret: et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero⁵ intestatus moriebatur suo herede relieto filio adoptivo, dabatur aequē patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto ‘solebant’ ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant: nam 2 ‘exhereditati nullo modo repellebant patronum.⁶ Postea legi Papiae adiuncta sunt iura patronorum, ‘qui’ locupletiores libertos ‘habebant’. cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertiorum centum milium patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono debebatur, itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine illo filio filiave⁷ ‘decessisset’: cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si 3 ‘tres reliquerat, repellebatur patronus.’ Sed nostra constitutio⁸, quam pro omnium notione Graeca lingua ‘compendioso tractatu habitu composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis⁹ sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam interpretatio sumus, ut pro mille sestertii unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint nullo liberorum relieto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. cum vero

maiores centenarii sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos ‘patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterirent, ‘cum nullos liberos haberent vel habentes eos exhereaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiose eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiā, ut ante, ‘sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, ‘si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec liberis liberti libertae ex ea parte legata vel fideicomissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret: multis alii casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuriis dispositionem perspexit: ut tam patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem patroni vel patronae vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successionem et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his qui ex transverso latere veniunt servando. paene enim consontia iura ingenuitatis et libertinitatis in successione fecimus. Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt, ‘cum nec sunt alii liberti simul et dediticii et Latinis sublatibus, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui¹⁰ licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumissores detinebant. postea vero senatus consulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exhereditati facti extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorantie patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutione¹¹ propter huiusmodi condicione vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatus consultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabil modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

VIII¹²

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

In summa quod ad bona libertorum admonendi sumus senatum censuisse, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret¹³ parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est, et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant, sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is cui adsignatus est decesserit nullis 1 liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotide, sed etiam filiae 2 neptive adsignare permittitur. Datur autem haec

(1) 3, 1, 2^a (2) ea quae] B, id quod iam T
 (3) Cf. Gai. 3, 39..76 Dig. 38, 2 Cod. 6, 4. 13 (4) Gai.
 3, 39..42 (5) esset] T Gai., fuisset B (6) si vero
 T Gai. Θ, sive B (7) sic scripsi cum Gaio et Θ,

testatus ins. B, intestatus ins. T (8) Cod. 6, 4, 4
 (9) centenarii BT (10) qui] T, quia B (11) Cod.
 7, 6, 1
 (12) Cf. Dig. 38, 4 (13) sic T, licere B

adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare ei¹ libertum libertamque liceat. unde quaeratur, si eum cui adsignaverit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit evanescere, 3 quod et Iuliano et alii plerisque visum est. Nec interest, testamento quis adsignet an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permititur facere ex ipso senatus consulto, quod Claudiani temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus².

IX³

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. nec solum in testatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur: 'sed et hic a⁴ nostra constitutione⁵ hodie recte heres insti- 1 'tetur, quasi et iure civili non incognitus.' Aliquammodo tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suis heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat: 'sed et' remota quoque bonorum possessione ad eos 2 'hereditas pertinet iure civili.' Quos autem praetor 'solus' vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt (nam praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatus consultum et constitutiones principales): sed cum eis praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituantur et vocantur bonorum possessores. adhuc autem et alios complures gradus praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis 'sine successore moriatur'. nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum praetor ex bono et aequo 3 'dilatavit'. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem haec. prima, quae praeteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus praetor pollicetur ideoque vocatur secundum tabulas. et cum de testamentis prius locutas est, ad intestatos transitum fecit. et primo loco suis heredibus et his, qui ex edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum possessionem quae vocatur unde liberi: secundo legitimis heredibus: tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem personae haec: pater mater, avus avia tam paterni quam materni, item filius filia, nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater soror sive consanguinei sive uterini): quarto cognatis proximis: quinto tum quam⁶ ex familia: sexto patrono et patronae liberisque eorum et parentibus: septimo viro et uxori: octavo cognatis 4 manumissori. 'Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio. nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisisimus utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimimi 5 bonorum possessiones. Quae autem in praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam proposito et compendioso sermone supervacuum ostendimus: cum enim praefata bono-

'rum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio⁷, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eiusdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum possessione in gradum eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quintam fecimus, 6 (5) quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea septimo loco fuerat bonorum possessio, tum quam¹⁰ ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram¹¹, quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones possumus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficiunt¹² eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimeti et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabilis errore duarum istarum bono- 7 (6) rum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione quae erat unde cognati manumissoris propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae 8 (7) permaneant suo vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt. novissime enim promittitur edicto his etiam bonorum possessio, quibus ut detur lege vel senatus consulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt neque eis quae ex testamento sunt praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit scilicet his, qui ex legibus senatus consultis constitutionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab intestato veniunt.'

9 (8) Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuerit et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differantur, sed haberent quos convenienter, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mittantur et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni 9 (9) certum tempus praefinitum. liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni¹³ spatium, ceteris¹⁴ centum 10 (5) dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis ad crescere: vel si nemo sit, deinceps ceteris proinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui praecedebat ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quoque tempus bonorum possessioni praefinitum excederit expectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda 11 (6) autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. 'Sed bene anteriores principes et huic 12 (7) 'causae providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed, quocumque modo si admittentis eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum beneficium.'

X¹⁵

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

16 'Est et alterius generis per universitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum neque

(1) ei om. T (2) inter a. p. Chr. 41—47

(3) Cf. Gai. 3, 25.38 Dig. 37, 1.13 Cod. 6, 9.20 (4) scr. e

(5) Cod. 6, 48, 1 (6) Gai. 3, 33^b? 34 (7) Gai. 3,

32.33 (8) tum quam] Θ, tum qua B, qua T (9) Cod.

8, 55, 6 (10) tum quam] Θ, tum qua B, qua T

(11) Cod. 6, 4, 4 (12) sic B, sufficit T (13) sic B,

annuum T (14) autem ins. T

(15) Cf. Gai. 3, 82.84 (16) Gai. 3, 82

'praetoris edito, sed eo iure, quod consensu receperit ¹ tum est, introducta est. 'Ecce enim eum pater familias sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt adrogatori ante quem pleno iure' adquirebantur. exceptis his quae per capitum deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes' et ius adgnationis. usus etenim et usus fructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitum deminutionem minima ² eos tolli nostra prohibuit constitutio². Nunc autem nos eandem acquisitionem, quae per adrogationem fiebat, coartavimus³ ad similitudinem naturalium parentum: nihil enim aliud nisi tantummodo usus fructus tam naturalibus patribus quam adoptivis per filios familias adquiritur in his rebus quae extrinsecus filii obveniunt, dominio eis integro servato: mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad adrogatorem transit⁴, nisi supersint aliae personae, quae ex nostra constitutione⁵ patrem in his quae adquiri non possunt antecedunt. Sed ex diverso 'pro eo', quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur et, si noluerit eum defendere, permititur creditoribus per competentes nostros magistratus' bona, quae eorum 'cum usu fructu' futura fuissent, si se alieno iuri non subieciissent', 'possidere et legitimo modo ea disponere.'

XI

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. nam si hi, qui libertatem accepunt a domino in testamento, ex quo non adiutur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa, audiuntur. et ita rescripto divi Marci ad Polum Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: 'Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente in ea causa bona esse cooperunt, ut veniri debeant: is cuius⁶ de ea re notio est aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solidi quod cuique debetur solvendo. et hi quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset: hi autem, quos heres rogatus est manumittere, a te libertatem consequantur: ita ut si non⁷ alia condicione velis bona tibi addici, quam ut⁸ etiam qui directo libertatem accepterunt tui liberti fiant, nam huic etiam voluntati tuae, si ii de quorum statu agitur consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. et ne huius rescriptio nostrarum emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit: et hi qui rebus nostris attendunt scient commodo pecuniario praferendam libertatis causam et ita bona cogenda, ut libertas his salva sit, qui eam adipisci potuerunt, si hereditas ex testamento adita esset. Hoc rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. certe si fuerint ex haec causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solidi creditoribus cavit. In primis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. quid ergo¹⁰ si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debet¹¹ locum habere. certe si testatus decedat et codicillis dederit libertatem, competere eam

4 nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat: ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio: si certum esse cooperit 5 neminem extare, tunc erit constitutioni locus. Si is, qui in integrum restitu potest, abstinuit se ab hereditate, an, quamvis¹³ potest in integrum restitu potest admitti constitutio et additio bonorum fieri? quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitus? utique non erit dicendum revocari libertates, quae¹⁴ 6 semel competierunt. Haec constitutio libertatum tuendarum causa introducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non facit sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant 7 verba constitutionis. 'Sed cum multas divisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio¹⁵, in quam multae species collatae¹⁶ sunt, quibus ius huiusmodi successio plenissimum est effectum: quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.'

XII¹⁷

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUS CONSULTO CLAUDIANO.

Erant ante predictam successionem olim et aliae per universitatem successiones, qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usus¹⁸ est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere et prout eis utile visum fuerit ea disponere, quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit. Erat et ex senatus consulto Claudio miserabilis per universitatem adquisitum, cum libera mulier servili amore baccata ipsam libertatem per senatus consultum amittet et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes et a nostra civitate dereli et non inseri nostris digestis concessimus^{19a}.

XIII¹⁹

DE OBLIGATIONIBUS.

Nunc transeamus ad obligationes: obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura. Omnia autem obligationum summa divisio in duo genera diducitur: namque aut civiles sunt aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutas aut certe iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae 2 etiam honorariae vocantur²¹. Sequens divisio in quattuor species diducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio. prius est, ut de his quae ex contractu sunt dispiciamus. harum aequae quattuor species sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

XIV²²

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio veluti mutui datione²⁴. mutui autem obligatio in his rebus consistit, quae

(1) Gai. 3, 88 (2) Cod. 3, 33, 16 (3) Cod. 6, 61, 6
 (4) pertransit T (5) Cod. 6, 59, 11 (6) Gai. 3, 84
 (7) cui T (8) si non nisi B (9) quam ut del. Mommsen (10) si quis..habere ex Dig. 40, 5, 2 (Ulp. l. 60 ad ed.) (11) debet T (12) § 4 fin. § 5 ex Dig. 40, 5, 4 pr. § 1. 2 (Ulp. l. 60 ad ed.) (13) quamvis] libri cum Θ, quamdiu Dig. (14) quae] Dig. Θ, quia libri (15) Cod. 7, 2, 15 (16) collectae T (17) Cf. Gai. 3, 77.81 (18) usa] W^b, nisa BT, uisa W^a (18a) Cod. 7, 24 (19) Cf. Gai. 3, 88, 89 Dig. 44, 7 Cod. 4, 10 (20) Gai. 3, 88 (21) dicuntur T (22) Cf. Gai. 3, 90. 91 (23) pr. in. ex Gaii l. 2 rer. cott. (Dig. 44, 7, 1 § 2) (24) datione] Dig., obligatione BT h*

pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata aere argento auro. ¹ 'quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in ² 'hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem res, sed aliae eiusdem naturae' et qualitas redditantur, unde etiam mutuum appellatum sit ³ 'quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat.' ⁴ 'ex eo contractu nascitur actio quae vocatur condicatio.'

¹ ⁵'Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur': 'daturque agenti contra eum propter repetitionem condicicia actio.' nam proinde ei ⁶ condici potest 'si paret eum dare oportere' ac si mutuum accepisset: unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorrem datum est, non tenetur indebiti condicione non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat magis distrahere voluit negotium quam contrahere.' ⁷ Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur 'et tenetur commodati actione.' sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio ruina naufragio aut latronum hostiumve incurso, nihil minus obligatus permanet, at is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo aliis diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius ⁸ culpa is casus intervenierit: alioquin si id quod tibi commodatum est peregre ferre tecum malueris et vel incurso hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videatur: gratuitum enim debet esse commodatum. ⁹ Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur 'et ¹⁰ actione depositi', qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque negligentiae, non tenetur: itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amisi, quia, qui negligenti amico rem custodiendam tradit ¹¹, sua facilitati id ¹² imputare debet.

⁴ ⁷Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur 'actione pigneratice' sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuitu casu rem amiserit, securum esse nec impediри creditum petere.

XV¹²

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

¹³ Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsu ¹⁴, cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae profiscuntur actiones, tam condicatio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens.

¹ In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondes? spendeo, promittis? promitto, fidepromittis? fide-

promitto, fideiubes? fideiubeo, dabis? dabo, facies? faciam. utrum autem Latina an Graeca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantum intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruerit ad interrogatum respondere: quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana ¹⁵ constitutio lata est, quae sollemnitate verborum subtla sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.'

² Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condicione fit. pure veluti 'quinq[ue] aureos dare spondes?' idque confessim peti potest. in diem, cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit: veluti 'decem aureos primis kalendis Martiis dare spondes?' id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus ¹⁶ dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam ¹⁷ prae-³ tereat. At si ita stipuleris 'decem aureos annuos quoad vivam dare spondes?', et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione sub-⁴ movebitur. Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differt obligatio, ut, si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti 'si Titius consul factus fuerit, quinque aureos dare spondes?' si quis ita stipuletur 'si in Capitolum non ascendero, dare spondes?' perinde erit, ac si stipulatus esset cum morietur dari sibi. ex conditional stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio existat, mors nobis contigerit. Loca etiam inseri stipulatione solent, veluti 'Carthagine dare spondes?' quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur 'hodie Carthagine dare spondes?' inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti 'si Titius consul fuit' vel 'si Maevius vivit, dare spondes?' nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

⁵ Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si ¹⁸ stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adici poena debet: 'si ita factum non erit, tum poenae nomine decem aureos dare spondes?' sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adicienda: 'si adversus ea factum erit sive quid ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?'

XVI¹⁹

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. stipulandi ita, si post omnium interrogacionem promissor respondeat 'spondeo'. ut puta cum

(1) Gai. 3, 90 (2) in] TGai., ob B (3) est Gai. (4) ex] Bθ, et ex T (5) Gai. 3, 91 (6) eil Gai., ei ab eo BT (7) § 2..4 in] ex Gaii l. 2 rer. cott. (Dig. 44, 7, 1 § 3..6) (8) huius] T, h. ipsius B (9) et] Tθ, om. B (10) tradit] B, committit Dig., ***it•t tradidit T^a (11) id] E, ad B, om. T^a

(12) Cf. Gai. 3, 92, 93 Dig. 45, 1 Cod. 8, 37 (13) pr. in] ex Gaii l. 2 rer. cott. (Dig. 44, 7, 1 § 7) (14) responsu] Dig. F¹, responso AB, responce T et in Dig. F²? (15) Cod. 8, 37, 10 (16) totus] A, totus is T, totus ille B (17) sic A, is ins. BT (18) si om. libri (19) Cf. Dig. 45, 2 Cod. 8, 40

duobus separatis stipulantibus ita promissor respondeat 'utrique vestrum dare spondeo': nam si prius Titio spondaerit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt: 'Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem 'quinque aureos dare spondes?' respondeant¹ singuli 1 separatis 'spondeo'. Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium peremit obligatio 2 tatem et omnes liberat. ²Ex duobus reis promittendi alias pure, alias in diem vel sub condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

XVII³

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed⁴ hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditati ac per hoc 1 etiam heredi postea facto adquiritur. ⁵Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter servus stipuletur, domino adquirit idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causa 2 sis adquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continentur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere licet: ipse enim tantum prohiberi non debet, 3 non etiam dominus eius. Servus communis stipulando unicuius dominorum pro portione dominii adquirit, nisi si unius eorum iussu aut nominativi cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res quam dari stipulatus est unius domini sit.

XVIII

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

⁶Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam iudiciales. ⁷Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiuntur: veluti de dolo cautio vel de perseguendo servo qui in fuga 2 est restituendove pretio. ⁸Praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulations sic exaudiiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliae: nam et haec ab iurisdictione veniunt. ⁹Conventionales sunt, quae ex conventione utriusque partis concipiuntur, 'hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium.' quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim 4 rerum contrahendarum. ¹⁰Communes sunt stipulations veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum index, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.

XIX¹¹

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. 1 At¹² si quis rem, quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti

Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit 2 stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuit, vel rem suam dari¹³ quis stipuletur. nec in pendentis erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipulator potest et res stipulatoris esse desinere potest, sed protinus inutilis est. item contra licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa¹⁴, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio. ac ne¹⁵ statim ab initio talis stipulatio valebit 'Lucium Titum cum servus 'erit dare spondes?' et similia: quia natura sui dominio nostro exempta in obligationem deduci nullo modo possunt. Si quis alium datum facturumve quid spondaerit, non obligabitur, veluti si spondeat Titum quinque aureos daturum, quodsi effecturum se, ut Titius daret, spondaerit, obligatur. Si quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti¹⁶ si quis ita stipuletur 'mihi aut Seio dare spondes?'), ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quod si quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem dari¹⁷ 'aureos' stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debetur quod in stipulatione deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed 'placet' non plus quam partem dimidiad ei adquiri. ei qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sis, tibi adquisiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur 'in his rebus quae 5 tibi adquiri possunt.'¹⁸ Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quae interrogatus erit non responderit, veluti si decem 'aureos' a te dari¹⁹ stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: 'aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas, vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas: 'praesenti die spondeo.' nam si hoc solum respondeas 'promitto', breviter videris in eandem diem aut condicionem spondisse: nec enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator excepterit. ²⁰Item inutilis est²¹ stipulatio, si ab eo stipuleris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli: filii 7 vero familias aliis obligari possunt. ²²Mutum netis stipulari neque promittere posse palam est. quod et in surdo receptum est, quia et is qui stipulatur verba promittens et is qui promittit verba stipulantis audire debet.²³ Unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non exaudit. ²⁴Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit quid agit. ²⁵Pupillus omne negotium recte gerit: ut tamen, siecibi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeat tutor, veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris 10 auctoritate potest. ²⁶Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum est, qui iam aliquem intellectum habent: nam infans et qui infantis proximus est non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in proximis infantis propter utilitatem eorum benignior

(1) respondeant] *BP*, et r. *T*, si r. *E*: ut interroget stipulator vel simile quid inter fiunt et Maevi a compilatoribus male deletum censem Mommesen (2) § 2 ex *Flor.* l. 8 inst. (*Dig.* 45, 2, 7)

(3) Cf. *Gai.* 3, 114. 167 *Dig.* 45, 3 (4) sed] *T*, sed et *B*

(5) § 1 in. ex *Flor.* l. 8 inst. (*Dig.* 45, 3, 15)

(6) pr... § 4 ex *Dig.* 45, 1, 5 pr. (*Pomp.* l. 26 ad *Sab.*)

(7) Cf. *Gai.* 3, 97. 109 *Cod.* 8, 38 (8) at] *AT* *θ*, itaque *B*

(9) dare libri (10) qua causa] *T* a?, qua alii causa *A* ante emend. *A* *b*, aliqua causa *A* *A* ex emend., causa *B* (11) ne]

AT, nec *B* (12) veluti] *T* *θ*, om. *AB* (13) dare libri

(14) *Gai.* 3, 102 (15) dari] *BGai.*, dari sibi *AT* (16) *Gai.* 3, 104

(17) est] *BT*, erit *A* (18) *Gai.* 3, 105 (19) § 7 fin. ex *Gai.*

l. 2 rer. cott. (*Dig.* 44, 7, 1 § 15) (20) *Gai.* 3, 106. 107. 109

'iuris interpretatio facta est,' ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. sed qui in pareptis potestate est impubes, nec auctore quidem patre obligatur.
 11 Si impossibilis condicio obligationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur¹, cui natura impedimento est, quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: 'si digito caelum attiger, dare spondes?' at si ita stipuletur, 'si digito caelum non attiger, dare spondes?' pure facta obligatio
 12 intellegitur ideoque statim petere potest. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. 'sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus et non praesente esse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio² propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses³ advocatos scripsimus, per quam disposuimus tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbarerit in ipso toto die quo conficiebatur instrumentum sese vel adver-
 13 'sarium suum in aliis locis esse.' Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post eius mortem a quo stipulabatur. ac ne is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videatur. sed et si quis ita stipuletur, 'pridie quam moriar' vel 'pridie quam morieris dari?' inutilis erat stipulatio. 'sed cum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis⁵ etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam morietur stipulator sive promissor stipulatio concepta
 14 'est, valeat stipulatio.' Item si quis ita stipulatus erat: 'si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes?' inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. 'sed cum Leo inclitae recordationis in dotibus eandem stipulationem quae praepostera nuncupatur non esse reiciendum existimat, nobis⁶ placuit et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi con-
 15 'ceptio stipulationis.' Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat 'cum moriar, dare spondeo' des? vel 'cum morieris', 'et apud veteres' utilis erat
 16 'et nunc valet.' Item post mortem alterius recte 17 stipulamus. 'Si scriptum fuerit in instrumento promisso aliquem, perinde habetur, atque si inter-
 18 rogatione praecedente responsum sit. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat 'dare spondeo', propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se sponderit, obligatio in his pro quibus sponderit contrahitur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas re-
 19 spondere debemus. 'Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest: inventae sunt enim huiusmodi obligations ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat quod sua interest: ceterum si⁹ alii detur, nihil interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum esset¹⁰, committetur¹¹ poenae stipulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid inter-
 20 sit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipulationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit, 'sed si addiderit de poena 'nisi dederis, tot aureos dare spondes?' tunc committitur stipulatio.¹² Sed

et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, 'placuit' stipulationem valere. 'nam si' is, qui pupilli tutelam administrare cooperat, cessit administratione contutori suo et stipulatus est rem pupilli salvam fore, 'quoniam' interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male rea gesserit, 'tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatus vires habebit. et si creditori suo quo sua interest, ne forte vel poena committatur vel praedia distrahanter quae pignori data erant, 'valet stipulatio.' Versa vice qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non 22 teneatur, nisi poenam ipse promiserit.¹³ Item nemo rem suam futuram in eum casum quo¹⁴ sua fit utiliter stipulatur. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari cre-
 24 dideris. Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

25 Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicione decesserit, postea existente condicione heres eius agere potest. id est et a promissoris parte.¹⁵ Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praec-
 27 teritis anni vel mensis non recte petet¹⁶. Si fundum dari¹⁷ stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praetererit, quo traditio fieri possit.

XX¹⁸ DE FIDEIUSSORIBUS.

¹⁹ Pro eo qui promittit solent alii obligari qui fideiussores appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cantum sit.²⁰ In omnibus autem obligationibus 'adsumi possunt,' id est sive re sive verbis sive litteris sive consensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum 'civilis an naturalis sit obligatio, cui adiciatur fideiussor, adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi 'naturaliter' debeatur.²¹ Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredit obligeatur relinquere. Fideiussor et praecedere obligationem et sequi potest.²² Si plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. itaque liberum est creditori a quo velit solidum petere. sed ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sint 'litis contestatae tempore' partes petere. Ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, 'hoc' ceteros 'onerat. sed et si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit,²³ solvendo non sit: 'et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvari' ex epistula divi Hadriani 'et' desiderare, ut pro parte in se detur actio.²⁴ Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeat, quam debet is pro quo obligantur: nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis nec plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex diverso, ut minus debeat, obligari possunt.²⁵ itaque si reus decem 'aureos' promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest.²⁶ non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus

(1) habetur] AB, appellatur T (2) Cod. 8, 37, 14
 (3) caesarienses libri (4) dari] BT, dabis A (5) Cod. 8, 37, 11 (6) Cod. 6, 23, 25 (7) § 17 similis Paulo 5, 7, 2 (8) § 19 in. ex Dig. 45, 1, 38 § 17 (Ulp. l. 49 ad Sab.)
 (9) si] ut Dig. (10) sic AB, est TDig. (11) sic ATDig., committeretur B (12) § 20 ex Dig. 45, 1, 38 § 20. 23 (Ulp. l.c.) (13) § 22 similis Dig. 45, 1, 87 (Paul. l. 75 ad ed.) (14) quo]

A, quod BT, qua Dig. (15) § 26 ex Dig. 45, 1, 42 (Pomp. l. 27 ad Sab.) (16) sic TθDig., petit AB (17) dare libri (18) Cf. Gai. 3, 115. 127 Dig. 46, 1 Cod. 8, 40 (19) Gai. 3, 115. 117 (20) Gai. 3, 119^a (21) § 2 similis Dig. 46, 1, 4 § 1 (Ulp. l. 45 ad Sab.) (22) Gai. 3, 121. 122 (23) sic TE Gai., fideiussor accessit B (24) Gai. 3, 126 (25) Cf. Gai. 3, 113 (26) Gai. 3, 113

'et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare,
6 minus est post tempus dare. 'Si quid autem
fideiussor' pro reo solverit, eius recuperandi causa
7 habet cum eo mandati iudicium.' ²Graece fidei-
iussor 'plerumque' ita accipitur: τὴν ἐμὴ πλοτει νεκένων,
λύων, θέλων sive βούλουσαν: sed et si γρψε dixerit,
8 pro eo erit, ac si dixerit λύων. In stipulationibus
fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut,
quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam
actum: ideoque constat, 'si quis se scripserit fideiussi-
sse', videri omnia sollemnia acta.

XXI^a

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus
fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu.
plane si quis debere se scripserit, quod numeratum
ei non est, de pecunia minime numerata post mul-
tum temporis exceptionem opponere non potest: hoc
enim saepissime constitutum est. sic fit, ut et hodie,
dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea
nascitur conditio, cessante scilicet verborum obli-
gatione. multum autem tempus in hac exceptione
antea quidem ex principalibus constitutionibus usque
ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diu-
tius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per
constitutionem nostram⁷ tempus coartatum est, ut
ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime ex-
tendatur.

XXII

DE CONSENSU OBLIGATIONE.

⁸Consensu fiunt obligationes in emptionibus ven-
ditionibus, locationibus conductionibus, societatibus,
1 mandatis. ⁹Ideo autem istis modis consensu dici-
tur obligatio contrahi, quia neque 'scriptura neque
praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quicquam
necessum est, ut substantiam capiat obligatio,' sed suf-
2 ficit eos qui negotium gerunt consentire. ¹⁰Unde
inter absentes quoque talia negotia contrahuntur,
3 veluti per epistolam aut per nuntium. Item in
his contractibus alter alteri obligatur 'in id', quod
alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet,
cum alioquin in verborum obligationibus aliis stipu-
letur, aliis promittat.

XXIII^a

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

¹⁰Emptio et venditio contrahitur, 'simulatque' de
'pretio convenerit, quamvis nondum pretium nume-
ratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod
arrae nomine datur, argumentum est emptionis et
venditionis contractae.' sed haec quidem de emptioni-
bus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt,
'optimere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi
venditionibus innovatum est. in his autem quae scrip-
tura conficiuntur non aliter perfectam esse emptioni-
bem et venditionem constitutimus'¹¹, nisi et instru-
menta emptionis fuerint conscripta vel manu propria
'contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contra-
hente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt,
nisi et completiones accepérunt et fuerint partibus
'absoluta. donec enim aliquid ex his deest, et paenitentiae locus est et potest emptor vel vendor sine
'poena recedere ab emptione. ita tamen impune re-
cedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine ali-
quid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scrip-
tis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui re-
cusat adimplere contractum, si quidem emptor est,

perdit quod dedit, si vero vendor, duplum resti-
tuere compellitur, licet nihil super arris expressum
1 'est.' Pretium autem constitui oportet: nam nulla
(1) emptio sine pretio esse potest. sed et ¹²'certum
'pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos con-
venerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit
'empta': 'inter veteres satis abundeque hoc dubita-
batur, sive constat venditio sive non. sed nostra de-
cisio¹³ ita hoc constituit, ut, quoq[ue] sic composita
'sunt venditio 'quantum ille aestimaverit', sub hac condi-
tione startet contractus, ut, si quidem ipse qui no-
minatus est pretium definierit, omnimodo secundum
eius aestimationem et pretium persolvatur et res tra-
datur, ut¹⁴ venditio ad effectum perducatur, emptore
quidem ex empto actione¹⁵ venditore autem ex ven-
dito agente. si autem ille qui nominatus est vel
noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro
nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto.
'quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est
absurdum et in locationibus et conductionibus tra-
2 'here.' ¹⁶Item pretium in numerata pecunia con-
sistere debet. nam in ceteris rebus ac pretium esse
possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei
'pretium esse possit, valde quarebatur. Sabinus et
Cassius etiam in alia re putant posse pretium con-
sistere: unde illud est, quod vulgo 'dicebatur' per
permutationem rerum emptionem et venditionem con-
trahi eamque speciem emptionis venditionisque ve-
tustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco
poeta Homero, qui aliqua parte 'exercitum Achivo-
rum vinum sibi comparasse' ait 'permutatis quibus-
dam rebus, his verbis'.¹⁷

Ἐνθεν δοῦλοι σπέρχονται καρηκομόντες Ἀχαιοί,
δῆλοι μὲν χαλκώ. δῆλοι δ' αἰθμῶνι σιδήρω,
δῆλοι δὲ φύοις. δῆλοι δ' αὐτῆσι θάσοι,
δῆλοι δὲ ἀνθραπόδοσοι.¹⁸

Diversae scholae auctores 'contra' sentiebant aliud
que esse existimabant permutationem rerum, aliud
emptionem et venditionem. alioquin non posse rem
expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse
et quae pretii nomine data esse: 'nam' utramque
'videri et venisse et pretii nomine datam esse' ratione
non pati. sed Proculi sententia dicentis per-
mutationem propriam esse speciem contractus a ven-
ditione separatam merito praevaluat, cum et ipsa
'aliis' Homericis versibus¹⁹ adiuvatur et validioribus
rationibus argumentatur. quod et anteriores divi prin-
cipes admiserunt et in nostris digestis latius signi-
3 'ficatur'.²⁰ Cum autem emptio et venditio con-
tracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio
convenerit, 'cum sine scriptura res agitur'), periculum
rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi
adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo
mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit,
aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio con-
sumpta fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel
aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione
aqua aut arboribus turbine deiectis longe minor aut
deterior esse cooperit: emptoris damnum est, cui ne-
cessum est, licet rem non fuerit nactus, pretium sol-
vere. quidquid enim sine dolo et culpa vendoris
accidit, in eo vendor securus est. sed et si post
emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad
emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius
3a esse debet, cuius periculum est. Quod si fugerit
homo qui venit aut subreptus fuerit, ita ut neque
dolus neque culpa vendoris interveniat, animadver-
tendum erit, an custodiā eius usque ad traditionem
vendor suscepit. sane enim, si suscepit, ad
ipsius periculum is casus pertinet: si non suscepit,

(1) Gai. 3, 127 (2) § 7 ex Dig. 46, 1, 8 pr. (Ulp. l. 47 ad Sab.) (3) id est fide mea iubeo dico volo (4) § 8 fin. ex Dig. 45, 1, 30 (Ulp. l. 47 ad Sab.) (5) sic T. Dig., fideiussorem esse B (6) Cf. Gai. 3, 128..138 Cod. 4, 30 (7) Cod. 4, 30, 14 (8) Gai. 3, 135..137 (Dig. 44, 7, 2) (9) Cf. Dig. 18, 1..19, 1 Cod. 4, 38.49 (10) Gai. 3, 139

(11) Cod. 4, 21, 17 (12) Gai. 3, 140 (13) Cod. 4, 38, 15 (14) ut] T. Th. et B (15) actionem BT (16) Gai. 3, 141 (17) II. 7, 472 seqq. (18) id est: inde vinum comparabant comantes Achivi, alii aere, alii splendido ferro, alii pelli- bus, alii ipsis bobus, alii mancipiis (19) alia] TC, ex aliis B (20) II. 6, 235. cf. Dig. 18, 1, 1 § 1 (21) Dig. 19, 4

securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegimus. utique tamen vindicationem rei et conditionem exhibere debet emptori, quia sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. idem est etiam de furti et de damni iniuria actione. Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. sub condicione veluti 'si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.' Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum basilicam, frustra quis sciens emit, quas tamen si pro privatis vel profanis deceptus a venditore emerit, habebit actionem exempto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest deceptum eum non esse. idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

XXIV¹

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

²Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni isdemque iuris regulis consistunt. nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenierit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. 'et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti.'

1 Et quae supra diximus³, si alieno arbitrio pretium permisum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. ⁴'qua de causa si fulloni polienda curandave aut sarcinatori sarcinda vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos conveniret,' non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine praescriptis verbis actio datur.⁵

2 Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam utendam sive fruendam accepere. ⁶'et' placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus.'⁷ veluti si, cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum bos perire: neque locati vel conducti neque commodi competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est.⁸ Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. ut ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quandiu pensio sive redditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius, cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quo modo alienaverit, auferre liceat. sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana⁹ lata est, quae emphyteusos contractui¹⁰ propriam statuit naturam neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optimere, ac si naturalis¹¹ esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur?¹² Item quaeritur, si cum aurifice Titio¹³ convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et acciperet verbi gratia 'aureos' decem, utrum emptio et

venditio an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius¹⁴ ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operaem autem locationem et conductionem. sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. 'quodsi' suum aurum Titius dederit 'mercede pro opera constituta,' 'dubium non est, quin locatio et conductio sit.'

5 Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis heres eius eodem iure in conductionem succedit.

XXV¹⁵

DE SOCIETATE.

¹⁶'Societatem coire solemus aut totorum bonorum,' quam Graeci specialiter *κοινωπραξτας* appellant, 'aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque,' aut olei vini frumenti emendi vendendique. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. quod si expressae fuerint partes¹⁷, haec servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duas partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertiam.¹⁸ De illa sane conventione quae sit, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duas partes pertineant, damni tertia, ad Seium duas partes damni, lucri tertia, an rata debet haberis conventionis? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate¹⁹, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam optinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno non teneatur, quod et ipsum Servius conuenienter sibi existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta solum quod superest intellegatur lucri esse. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod praetermissum est eandem partem servari.²⁰ Magis autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relicitus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaciat, cogitum hoc lucrum communicare; si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet: ei vero, cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit certam personam sibi eligit.²¹ sed et si consensu plurium societas coita sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi si in coeunda societate aliter

(1) Cf. Gai. 3, 142..147 Dig. 19, 2 Cod. 4, 65 (2) pr. ex Gaii l. 2 rer. cott. (Dig. 19, 2, 2) (3) 3, 23, 1 (4) Gai. 3, 143 (5) et] TΘ, om. B (6) § 2 fin. ex Dig. 19, 5, 17 § 3 (Ulp. l. 28 ad ed.) (7) Gai. 3, 145 (8) Cod. 4, 66, 1 (9) sic BΘ, contractus T (10) natura talis Ferrettus ad Θ (11) Gai. 3, 147

(12) sic B, mihi Gai., titius T (13) cassius] BGai., et c. TΘ (14) Cf. Gai. 3, 148..154 Dig. 17, 2 Cod. 4, 37 (15) Gai. 3, 148 (16) partes om. B (17) cf. Gai. 3, 149 (18) sic PE, societatem B (19) Gai. 3, 151. 152 (20) § 5 fin. 6. 7 similes Dig. 17, 2, 65 § 9. 10. 12 (Paul. l. 32 ad ed.)

6 convenerit. ¹Item si alicuius rei contracta societas sit et finis negotio impositus est, finitur societas.
 7 ¹Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in eius locum alius succedit, pro mortuo habebatur. ²Item si quis ex sociis mole debiti praegravatus bonis suis cesserit et ideo propter publica aut propter privata debita substantia eius veneat, solvitur societas. sed hoc casu si adhuc consentiant in 9 societatem, nova videtur incipere societas. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae atque negligentiae nomine, quae sit est: praevaluuit tamen etiam culpae nomine teneri eum. ³Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium⁴, qualiter suis rebus adhibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi adsumit⁵, de se queri debet⁶.

XXVI⁷

DE MANDATO.

⁸Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum et ob id⁹ nulla ex eo obligatio 'nec mandati inter vos actio' nascitur. ¹⁰Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. ¹¹Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa mandet tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi delegeat in id quod tibi debuerat. ¹²Aliena autem¹⁰ causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. ¹³Tua et aliena, veluti si 'de communibus suis et Titii negotiis gerendis' tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. ¹⁴Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes. quodsi ut¹¹ sine usuris crederes¹², aliena tantum gratia intercedit mandatum. ¹⁵Tua gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces, quam feneres, vel ex diverso ut¹³ feneres potius, quam in emptiones praediorum colloces. cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio 'mandati'¹⁴ obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabatur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. ¹⁵Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam credas, quamvis non expediat tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quae sit, an mandati teneatur qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed optimis Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non alter Titio credidisse, quam si tibi mandatum esset. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto aut¹⁶ damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

(1) cf. p. 40 not. 20 (2) cf. Gai. 3, 154 (3) § 9 fin. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 17, 2, 72) (4) socium] T?θ, socio B, om. Dig. (5) sic B^b T, adscivit B^a, adquirit Dig. (6) sic Dig., hoc est sibi imputare debet addunt libri (7) Cf. Gai. 3, 155..162 Dig. 17, 1 Cod. 4, 35 (8) pr... § 6 in. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 17, 1, 2) (9) ob id] TDig., ideo B (10) tantum Dig. θ (11) ut] Dig. θ, om. libri (12) sic Dig. BC^a, credideris TC^b (13) ut] B Dig. θ,

8 Is qui exequitur mandatum non debet excedere fines mandati. ut ecce si quis usque ad centum 'aureos' mandaverit tibi, ut fundum emeres vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes neque in ampliorem pecuniam 'fideiubere', alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum 'aureos' cum eo agere velis, inutiliter te acturum: ¹⁷diversae scholae auctores recte te¹⁸ usque ad centum 'aureos' acturum existimant: 'quae sententia sane benignior est.' ¹⁹quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, 'quoniam' qui mandat, ut sibi centum 'aureorum' fundus emeretur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris si posset emeretur.

9 ²⁰Recte quoque mandatum 'contractum', si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. ¹⁰ ²¹Item si adhuc integro mandato mors alterutrius²¹ interveniat, id est vel eius qui mandaverit, vel eius²² 'qui mandatum suscepit, solvitur mandatum. sed utilitatis causa receptum est, si²³ mortuo eo, qui tibi mandaverit, tu ignorans eum decessisse exsecutus fueras mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferat. et huic simile est, quod placuit, si debito manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissen¹¹ sent, quam cui solvere deberent.¹ Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consumandum aut quam primum renunciandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integrum causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihil minus mandati actio locum habet, nisi si²⁴ iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.

12 Mandatum et in diem differri et sub condicione fieri potest. In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta incipit locatio et conductio esse et ut generaliter dixerimus: quibus casibus sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta deridis²⁵ aut sarcinatori sarcinda nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

XXVII

DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. ²⁶Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ulti citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum qui gesit directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se optulerit: ex qua causa ii quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti nulli demandata negotiorum suorum administratione peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod

ut pecunias tuas T^aC (14) mandati] libri cum θ, om. Dig. (15) cf. Gai. 3, 156 (16) aut] BC, aut de T (17) ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 17, 1, 4) (18) te] et B, ** T, te post aureos collocat C (19) Gai. 3, 161 (20) Gai. 3, 159, 160 (21) sic T, alterius BC^a, alterius utrius P, alterutrius alicuius Gai. (22) illius T (23) si] BT^a, ut si T^b C Gai. (24) si] B, ita T (25) dederis] B, quis dederit TC (26) cf. Dig. 44, 7, 5 pr. (Gai l. 3 rer. cott.)

quis impendisset nullam habiturus esset actionem. sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam¹ compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. ²Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actions: non tantum enim pupillus cum tute habet tutelae actionem, sed et³ ex contrario tutor cum pupillo habet contraria tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obligatio verit. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividendo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, ant quod socius eius⁴ in eam rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo familiae circuscundae iudicio ex his causis obligatus est. ⁵Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intellegitur (neque enim cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest⁶): et tamen, quia ex maleficio non est obligatus heres, quasi ex contractu debere intellegitur. ⁷Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiore rationem sequamur, magis ut supra diximus ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videatur, ut distrahat potius negotium quam contrahat. sed tamen proinde is qui accepit obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo conditione tenetur. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic⁸ namque definiverunt veteres: ex quibus causis infinitando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato. quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per damnationem cuiuscumque fuerant legata: nostra autem constitutio⁹ cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulxit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis¹⁰ praebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae si indebita solvantur, non repetuntur.

XXVIII¹¹

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

¹² Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi

'sumus adquiri vobis non solum per vosmet ipsos, 'sed etiam per eas 'quoque' personas, quae in vestra 'potestate sunt,' veluti per servos vestros et filios.¹³ 'ut tamen, quod per servos quidem¹⁴ vobis adquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit acquisitum, 'hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis 'et usus fructus, quam¹⁵ nostra discrevit constitutio.¹⁶ 'ut, quod ab actione commodum¹⁷ perveniat, huius 'usum fructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente 'secundum novellas nostrae constitutionis divisionem.'

¹⁸Item¹⁸ per liberos homines et alienos servos, quos bona fide possidentis, adquiritur vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operis suis vel ex re vestra adquirant.¹⁹ Per eum quoque servum, in quo usum fructum 'vel usum' habetis, similiter ex duabus istis causis vobis adquiritur.²⁰ Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est, excepto eo, quod uni nominativi stipulando aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit, veluti cum ita stipuletur: 'Titio domino meo dare sponsas?' 'sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem²⁰ res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra²¹ dictum est.'

XXIX²²

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

²³Tollitur autem 'omnis' obligatio solutione eius quod debetur, 'vel' si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet an alius pro eo: liberatur enim et²⁴ alio solvente, sive sciente debitore sive ignorantie vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam ii qui pro eo intervererunt liberantur. idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus. ²⁵Item per acceptilationem tollitur obligatio, est autem acceptilatio imaginaria solutio, quod enim ex verborum obligatione 'Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: 'quod ego tibi promisi habesne acceptum?' et Titius respondet 'habeo': ²⁶sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: ²⁷τί τις λαβὼν δὴ αὐτὰ τόσα; ξένον λαβὼν. ²⁸quo genere ut diximus tantum eae obligationes solvuntur, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse aliiis verbis dissolvi: sed²⁹ id, quod ex alia causa debetur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi.³⁰sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. Est prodicta stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum educatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: ³¹quidquid te mihi ex quacumque causa dare facere oportet oportebit praesens in diem³² quarumque rerum mihi tecum actio quaeque abs te petitio vel aduersus te persecutio est erit quodque³³ tu meum habes tenes possides possideres³⁴ dolove malo fecisti, quo minus possideas:

(1) de (?) exactissima q. diligentia T (2) § 2 ex Gai l. 3 rer. cott. (Dig. 44, 7, 5 § 1) (3) eti. Dig. Θ, om. libri (4) eius dett. cum Θ, solus T^b, eius solus BT^b (5) ad § 5. 6 cf. Dig. 44, 7, 5 § 2. 3 (Gai. l. 2 rer. cott.) (6) sic T (ubi tamen dici potest incerta sunt) P, legatarium pr. gess. d. posse B (7) et tamen] sed T (8) sic] T, om. B (9) Cod. 1, 3, 45, 7? (10) legatarius] C^b E, legatis C^a, l. hoc B, hoc l. T

(11) Cf. Gai. 3, 163..167 Cod. 4, 27 (12) Gai. 3, 163 (13) filios] C^b Θ, filios vestros BT^b? (14) quidem] TC^a, om. BC^b (15) quam] B^b Θ, quae T, quem C^b, inc. C^a (16) Cod. 6, 61, 6 (17) commodum] B^b Θ, quoquo modo TC

(18) Gai. 3, 164. 165 (19) Gai. 3, 167 (20) Cod. 4, 27, 2 (21) 3, 17, 3

(22) Cf. Gai. 3, 168..181 Dig. 46, 2. 4 Cod. 8, 41. 43 (23) Gai. 3, 168 (24) eti. TC^b, om. B (25) Gai. 3, 169 (26) sed.., λαβὼν ex Dig. 46, 4, 8 § 4 (Ulp. l. 48 ad Sab.) (27) id est: habesne acceptos tot denarios? habeo (28) Gai. 3, 170 (29) sed] Gai. Θ, sed et libri (30) cf. Gai. 3, 172 (31) cf. Dig. 46, 4, 18 § 1 (32) diemve] Ta Dig. Θ, diem vel sub condicionem BT^b, diesve (vel sub condicione add. C^b) oportebit oportetere C (33) sic libri cum Θ, quodve Dig. (34) possideresve] sic libri cum Θ, recte om. Dig.

'quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, sponpondit Numerius Negidius.' item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: 'quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem sponpondi, id omne habesne acceptum?' respondit Aulus Agerius: 'habeo' acceptumque tuli.' ²Praeterea novatione tollitur obligatio, veluti si id, quod tu Seio debebas, a Titio dari stipulatus sit, nam interventu novae personae nova nascitur obligatio et prima tollitur translated in posteriore, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur³. veluti si id, quod Titio tu debebas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, ac si postea a nullo⁴ stipulatus fuisset, sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut 'fideiussor' adiciatur aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio adiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam

novationem, si condicio extiterit: alioquin si defecit, durat prior obligatio.⁵ Sed cum hoc quidem inter veteres constabat tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur⁶ hoc fieri et quasdam de hoc presumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processus constitutio⁷, quae apertissime definit tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum 'aureorum', deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

LIBER QUARTUS.

I⁷

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR⁸.

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. ⁹sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

¹⁰Furtum est contractatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel etiam usus eius possessio, quod lege naturali prohibitum est admittere. ¹¹Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui φάρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπό τούς φέρεται¹² φάρας dixerint. ¹³Furtorum autem genera duo sunt, manifestum et nec manifestum. nam 'conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera furtorum, sicut inferiorius apparet.'

¹⁴manifestus fur non est, quem Graeci την αὐτογάρωφ appellant: nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui in domo¹⁵ furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur deprehensus sit: immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in privato vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret, quo perferre ac deponere rem destinasset. ¹⁶sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. ¹⁷nec manifestum fur-

tum quid sit, ex his quae diximus intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. Conceptum furtum dicuntur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit: nam in eum¹⁸ propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti oblatum furtum dicuntur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblatu sit eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dederit conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum qui optulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. sed haec actiones, id est concepti et oblati et furti prohibiti nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod¹⁹ omnes, qui scientes rem furtivam suscepserint et celaverint, furti nec manifesti festi obnoxii sunt.²⁰ Poena manifesti furti quadruplici est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.

²¹Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendo causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contractat. itaque sive creditor pignore sive is apud quem res deposita est ea re utatur sive is qui rem utendam accepit in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam invitaturus et id peregre secum tulerit, aut si quis

(1) acceptum ins. dett.: Εχω λαβων η και ληφθεν απηγναμεν (quasi esset habeo acceptum acceptumve tuli) Θ
(2) Gai. 3, 176. 177. 179 (3) sic Gai., tollitur BT?
(4) a nullo] Gai., nullus libri (5) videtur B, videatur T^a, inc. T^a (6) Cod. 8, 41 (42), 8 (7) Cf. Gai. 3, 182. 208 Dig. 47, 2 Cod. 6, 2 (8) sic APΘ, et de furto add. B (9) cf. Dig. 44, 7, 4 (Gai. l. 3 rer. cott.) (10) § 1 ex Dig. 47, 2, 1 § 3

(Paul. l. 39 ad ed.) (11) § 2 ex Dig. 47, 2, 1 pr. (Paul. l. 39 ad ed.) (12) id est: a ferendo (13) Gai. 3, 183; similia Dig. 47, 2, 2 (Gai. l. 13 ad ed.) (14) manif...appellant ex Dig. 47, 2, 3 pr. (Ulp. l. 41 ad Sab.) (15) in domo W, domo A, domi BC, inc. T^a (16) sed ... fur = Dig. 47, 2, 5 § 1 (17) Gai. 3, 185. 188 (18) eo TO^a (19) quin libri (20) § 5 similis Gai. 3, 189. 190 (21) Gai. 3, 195. 196

'equum gestandi causa commodatum sibi longius ali-
'quo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in
7 'aciem equum perduxisset'. ²Placuit tamen eos,
'qui rebus commodatis alter uterentur, quam uten-
'das acceperint, ita furtum committere, si se intelle-
'gent id invito domino facere eumque si intellexisset
non permisurum, ac si permisurum credant, extra
'crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum
8 'sine affectu furandi non committitur. ²Sed et ³ si
'credat aliquis invito domino se rem commodatam
'sibi ⁴contrectare, domino autem volente id fiat, dici-
'tur furtum non fieri, unde illud quae situm est, cum
Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res
domino subriperet et ad eum perferret, et servus id
ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in
ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam
res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti
iudicio teneatur Titius, an neutro? ⁵et cum nobis
super hac dubitatione suggestum est et antiquorum
prudentium super hoc altercationes perspeximus, qui
busdam neque furti neque servi corrupti actionem
praestantibus, quibusdam furtitum modo: nos huius-
modi calliditatem obviem euntes per nostram decisio-
nem ⁶sanximus non solum furti actionem, sed etiam
servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus
deterior a sollicitatore minime factus est et ideo non
concurrent regulae, que servi corrupti actionem
introducent, tamen consilium corruptoris ad perni-
ciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poe-
nalis actio imposta, tamquam re ipsa fuisset servus
corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium
servum, qui possit corrumphi, tale facinus a quibus-
9 'dam perpetretur.' ⁶Interdum etiam liberorum
hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostro-
rum, qui in potestate nostra sit, subreptus fuerit.
10 ⁶Aliquando autem etiam suae rei quisque furtum
committit, veluti si debitor rem quam creditori pigno-
ris causa dedit subtraxerit.

11 ⁸Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non
fecerit: qualis est, cuius ope et consilio furtum factum
est, in quo numero est, qui tibi numeros excusset,
ut alius eos raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem
tuam exciperet, vel oves aut boves tuas fugaverit,
ut alius eas exciperet: et hoc veteres scripserunt de
eo, qui panno rubro fugavit armentum. sed si quid
eorum per lasciviam et non data opera, ut furtum
admitteretur, factum est, in factum actio dari de-
beat: at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo
furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum ad-
mitti videtur, qui scalas forte fenestrarum supponit aut
ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum
faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas
ut fenestrarum supponerentur commodaverit, sciens cuius
(12) gratia commodaverit, certe qui nullam operam
ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium
dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non
12 (13) tenetur furti. Hi, qui in parentium vel do-
minorum potestate sunt, si rem eis subripiant, fur-
tum quidem illis faciunt et res in furtivam causam
cadit nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in
domini potestatem revertatur, sed furti actio non
nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos
(14) actio nasci: si vero ope consilio alterius fur-
tum factum fuerit, quia utique furtum committitur,
convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope
consilio eius furtum factum esse.

13 (15) ⁹Furti autem actio ei competit, cuius in-
terest rem salvam esse, licet dominus non sit: ita-
que nec domino alter competit, quam si eius inter-
14 (16) sit rem non perire. ⁹Unde constat credito-
rem de pignore subrepto furti agere posse, etiamsi
idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori
potius incumbere quam in personam agere: adeo

'quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subri-
puerit, nihil minus creditori competit actio furti.
15 (17) ⁹Item si fullo polienda curandave aut sarci-
nator sarcinanda vestimenta mercede certa acceperit
eaque furtio amiserit, ipse furti habet actionem, non
dominus, quis domini nihil interest eam rem non
perire, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore
rem suam persequi potest.' sed et bona fidei emp-
tori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non
sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et
creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti
competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si
domino rei aestimationem solvere possint: ¹⁰nam si
solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus
consequi non possit, ipsi domino furti actio compe-
tit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse.
idem est et si in parte solvendo sint fullo aut sarcinato.
16 (18) ¹¹Quae de fullone et sarcinatore diximus,
eadem et ad eum cui commodata res est transferenda
veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem
accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui
commodum utendi percipit, similiter necesse habet
custodiam praestare.' sed nostra providentia etiam ¹²
hoc in decisionibus nostris emendavit, ¹³ut in domini
sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum
qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive
furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra
earum electa dominum non posse ex paenitentia ad
alteram venire actionem, sed si quidem furem ele-
gerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari.
sin autem commodati veniat adversus eum qui rem
utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere
posse adversus furem furti actionem, eum autem, qui
pro re commodata convenitur, posse adversus furem
furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens
rem esse subreptam adversus eum cui res commo-
data fuit pervenit: sin autem nescius et dubitan rem
non esse apud eum commodati actionem instituit,
postea autem re comperta voluit remittere quidem
commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc
licentia ei concedatur et adversus furem venire nullo
obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus
movit adversus eum qui rem utendam accepit com-
modati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est:
tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti
actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re
sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissi-
mum est, etiam si ab initio dominus actionem instituit
commodati ignarus rem esse subreptam, postea autem
hoc ei cogniti adversus furem transivit, omnimodo
liberari eum qui rem commodatam accepit, quem-
cumque causae exitum dominus adversus furem ha-
buerit: eadem definitione optinente, sive in partem
sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam
17 (19) 'acepit.' ¹⁴Sed is, apud quem res deposita
est, custodiam non praestat, sed tantum in eo ob-
noxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de
causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae
eius ¹⁵ nomine depositi non tenetur nec ob id eius
interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed
18 (20) 'furti actio domino competit.' ¹⁴In summa
sciendum est quae situm esse, an impubes rem alienam
amovendo furtum faciat. et placet, quia fur-
tum ex affectu consistit, ita demum obligari eo cri-
mine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id
19 (21) 'intellegat se delinquere.' Furti actio sive
dupli sive quadrupli tantum ad poenae persecutionem
pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus
habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo
potest auferre. sed vindicatio quidem adversus pos-
sessorum est, sive fur ipse possidet sive alius qui-
libet: condicatio autem adversus ipsum furem here-
demve eius, licet non possideat, competit.

(1) sic AB^bC^bGai., produxisset TC^a, perduxerit BA^a (2) Gai.
3, 197. 198 (3) et] AT^bC^bGai., om. BT^a (4) commo-
datam sibi om. Gai. (5) Cod. 6, 2, 20 (6) Gai. 3, 199. 200
(7) sit] AB, st C^a, sunt T^bC^bGai., inc. Ta (8) Gai.

3, 202 (9) Gai. 3, 203. 205 (10) Gai. 3, 205 (11) Gai.
3, 206 (12) etiam om. T (13) § 16 fin. ex Cod. 6, 2,
22 § 1. 2 (14) Gai. 3, 207. 208 (15) eius] A Gai., eius
rei BP

II¹VI² BONORUM RAPTORUM.

³ Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est 'eum improbum furem esse'): sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum et est intra annum quadrupli, post annum simpli, quae actio utilis est, 'etiamsi quis unam rem licet minimam rapuerit.' quadrupli autem non totum poena est, et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim levioris esse conditionis eum qui vi rapit, quam qui clam amovet. 1 Quia tamen ita competit haec actio, si solo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus suam rem esse et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoriibus, absolvitur debet. cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. 'sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptiores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus⁴ pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: 'sed si quis⁵ contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutio- nem⁶ etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optimere censuerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa 2 'omni rapina homines abstineant.'⁷ In hac actione non utique exspectatur rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodity locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possidere, sive usum fructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex isdem causis omnes habere hanc actionem.

III⁸

DE LEGE AQUILIA.

⁸ Damni iniuria actione constituitur per legem Aquiliam, cuius primo capite cautum est, ut si quis hominem alienum alienamve quadrupedem quac pecudum numero sit iniuria occiderit, quanti ea res in 'eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damnum.¹ Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea tantum quae pecudum numero est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi muli asini boves oves caprae. de suis quoque idem placuit: nam et suas pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerius in Odyssea¹⁰ ait, 'sicut Aelius Marcius in suis institutionibus¹¹ refert':

δῆσσα τὸν γε σύνοσοι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται πάρα Κόραχος πέτρη, ἐπὶ τε κρήνῃ Ἀρεθουσῃ¹².

2 Injuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occidit. itaque qui latronem occidit, non tene-

tur, utique si aliter periculum effugere non potest. 3 Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam aliquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac 4 lege tenetur. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum traicerit, distinguitur. nam si id a milite quidem¹³ in campo eoque, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur: si alius tale quid admisit, culpae reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus 5 est, id admisit. Item si putator ex arbore dejecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est: si praeclamavit neque ille curavit caverere, extra culpam est putator. aequo extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia 6 eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id mortuus fuerit servus, 7 culpae reus est. Imperitia quoque culpae adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei 8 medicamentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mullo. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aequo culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non 9 potuerit. His autem verbis legis 'quanti id'¹⁴ in 'eo anno plurimi fuerit' illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset, si ultra damnum numquam 10 lis aestimaretur. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit non solum perempti corporis aestimationem habendam esse secundum ea quae diximus, sed eo amplius quidquid praeterea perempto eo corpore damni¹⁵ vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoediis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati 11 sunt qui supersunt. Liberum est autem ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliæ damnum persequi et capitalis criminis cum reum facere.

12 Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est.

13 ¹⁶ Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem quae pecudum numero est vulneraverit, sive eam quadrupedem quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quae anima parent damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere:

(1) Cf. Dig. 47, 8 Cod. 9, 33 (2) vi] A, de vi B utr. l.
(3) Gai. 3, 209 (4) Dig. 4, 2, 13. 48, 7, 7 Cod. 3, 39, 4, 8, 4, 7, 10
(5) quis] AW, quid B, quidem E (6) restitutionem] A, rest. eius BW (7) § 2 ex Dig. 47, 8, 2 § 22.23 (Ulp. l. 56 aded.)
(8) Cf. Gai. 3, 210.219 Dig. 9, 2 Cod. 3, 35 (9) Gai.

3, 210 (10) Od. 13, 407 sq. (11) Dig. 32, 65, 4 (12) id est: invenies eum apud suas sedentem. hae vero pascuntur ad Coracis clivum et apud fontem Arethusam (13) quidem det., qui libri (14) id] APΘ, om. B (15) damni] P, d. quid ABC (16) Gai. 3, 217

'ruptum enim intellegitur, quod quoquo¹ modo corrup-tum est. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur': denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit, quo naturalis bonitas vini vel olei cor-14 rumperetur, ex hac parte legis eum teneri. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occidere fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. ²hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus tringita proximis res fuerit, 'obligatur' is qui damnum 15 dederit. ²Ac ne plurimi quidem verbum adicitur. sed Sabino 'recte' placuit perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, 'contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est'.
 16 ²Ceterum placuit ita demum ex hac lege actionem esse, si quis 'praecipue' corpore suo damnum dederit. ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut 'praecipitaretur'³, aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus erit', utilis in eum actio datur. 'sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit' ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. 'sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri': ⁴veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

IV⁵

DE INIURIIS.

⁶Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit: specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci *θρονος* appellant, alias culpa, quam Graeci *ἀδικηα* dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur, alias iniurias et iniustitia, quam Graeci *ἀδίκτων* vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur. ⁷Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris⁶ possessa fuerint ab eo, qui intellegebat 'nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut 'carmen scripsit' composuerit ediderit dolore male fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matrem familias aut praetextatum praetextatum adsectatus fuerit', sive cuius pudicitia attemptata esse dicetur: 'et denique alias pluribus modis' admitti iniuriam mani-2 festum est. ⁸Patitur autem quis iniuriam non solum per semet ipsum, sed etiam per liberos suos quos in potestate habet: item per uxorem suam, id enim magis praevaluat. 'itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine.' contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus

(1) quod quoquo] *A¹C^b*, quod quo *A^aA^b*, quo *B^a*, quo-quo *B^bC^aP* (2) *Gai.* 3, 218. 219 (3) aut pecus in... praecip.] *BCP*, om. *A Gai.* (4) cf. *Dig.* 4, 3, 7 § 7

(5) Cf. *Gai.* 3, 220..225 *Dig.* 47, 10 *Cod.* 9, 35 (6) pr. simile Coll. l. *Mos.* 2, 5 (*Paul.* l. sing. et tit. de iniuriis) (7) *Gai.* 3, 220. 221 (8) debitoria] *Gai.*, deb. qui nihil de-

aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in 3 potestate est, iniuriarum agere potest. ⁹Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen isdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita 'cum quid atrocios commissum fuerit et ¹⁰quod aperte ad contumeliam domini' respicit. 'veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actione proponitur: at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percussiterit', 'nulla in eum actione domino 4 competit.¹¹ Si communis servo iniuria facta sit, aequum est non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum 5 persona, quia ipsis fit iniuria. Quodsi usus fructus in servo Titii est, proprietas Maevii est, magis Maevio 6 iniuria fieri intellegitur. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actione dabatur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actione. ¹¹idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actione, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

7 ¹²Poenam autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os¹³ vero fractum¹⁴ nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. sed postea praetores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti condemnet, quanti iniuriarum passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit.¹⁵ sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in mediis actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constitutatur. Sed et lex Cornelius de iniuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit, quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domum suam vi introitum esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis sive hospitio receptus sit. ¹⁶Atrox iniuria aestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu praetoris iniuria facta sit: vel ex persona, veluti si magistratus iniuriarum passus fuerit, vel si senator ab humili iniuria facta sit,¹⁷ aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis: alter enim senatoris et parentis patronique, alter enim extranei et humili personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit¹⁸. ¹⁹parvi autem refert, utrum patri familias an filio familias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox 10 aestimabitur. In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo interrogatur: 'hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio²⁰ introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui 11 ex ipsa manifestius appetit'. ²¹Non solum autem iniuriarum tenetur qui fecit iniuriarum, hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur, qui dolo

beret libri (9) *Gai.* 3, 222 (10) et] *A¹B¹P¹*, om. *A^aA^b* *Gai.* (11) § 6 fin. similis *Dig.* 47, 10, 15 § 48 (*Ulp.* l. 57 ad ed.) (12) *Gai.* 3, 223. 224 (13) os] *P Gai.*, ossum *ABC* (14) *Gai.* 3, 225 (15) sic *A^a*, percussit *BC* (16) § 9 fin. similis *Dig.* 47, 10, 9 § 2 (*Ulp.* l. 57 ad ed.) (17) *Cod.* 9, 35, 11 (18) § 11. 12 ex *Dig.* 47, 10, 11 pr. § 1 (*Ulp.* l. 57 ad ed.)

fecit vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur. Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo, si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex paenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

V¹

DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

²Si iudex item suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex contractu obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni 1 indicant videbitur, poenam sustinebit². Item is, ex cuius cenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere: quo casu poena decem 'aureorum' constituta est. de eo vero quod deiectum effusumve est dupli quanti damnum datum sit constituta est actio. ob hominem vero liberum occisum quinquaginta 'aureorum' poena constituitur: si vero vivet nocitumque ei³ esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: ⁴iudex enim computare debet mercedes medicis⁵ praestitas ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob 2 id quod inutilis factus est. ⁶Si filius familias seorsum a patre habitaverit et quid ex cenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. quod et in filio familias 3 indice observandum est, qui item suam fecerit. Item exercitor navis aut cauponae aut stabuli deolo⁷ aut furto, quod in nave aut in caupona aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicius eorum, quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem casibus in factum actio competit, quae hereditum datur, adversus heredem autem non competit.

VI⁸

DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. ⁹actio autem nihil aliud est, quam ius consequendi iudicio quod sibi debetur.

1 Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quaue re¹⁰ quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam. namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio, quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit adversarium ei¹¹ dare aut¹² dare facere oportere et aliis quibusdam modis: aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. quo casu proditae actiones in rem sunt. veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet,

et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius 2 suam esse intendat, in rem actio est. Aequi si agat ius sibi esse fundo forte vel aedibus utendi fruendi vel per fundum vicini eundi agendi vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendive vel proiciendi aliquid vel immittendi in vicini aedes. contra quoque de usu fructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actiones, ut quis intendat ius non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi aquam ducendi, item altius tollendi prospiciendi proiciendi immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is¹³ agit qui non possidet: ei vero qui possidet non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. sane uno casu qui possidet nihil minus actoris partes optinet, 'sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit'. 3 Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. aliae autem sunt, quas praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere¹⁴. ecce plerumque ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usu cepisse, quod usu non cepit, vel ex diverso possessor¹⁵ diceret adversarium suum usu non cepisse quod 4 usu cepit. Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu possessionem amisit, nullam habet directam in rem actionem ad eam rem consequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usu cepisse et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto posita est. Rursus ex diverso si quis, cum rei publicae causa abesset vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset usu cepit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere, id est ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus actionis et aliis quibusdam¹⁶ simili aequitate motus praetor accommodat, 'sicut ex latiore digestorum seu 6 pandectarum volumine intellegere licet'. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradidit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessus permittitur 'ipsis creditoribus' rescissa traditione eam rem petere, id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse¹⁷. 7 Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur: quasi Serviana autem qua¹⁸ creditores pignora hypothecasve consequuntur. inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis differentia est: nam pignoris appellatione eam proprie contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam, quae sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae

(1) Cf. Dig. 9, 3; 4, 9; 47, 5 (2) pr. § 1 in. ex Gai l. 3 rer. cott. (Dig. 44, 7, 5 § 4, 5; 50, 13, 6) (3) ei] P, om. BC (4) § 1 fin. similis Dig. 9, 3, 7 (Gai. l. 6 ad ed. prov.) (5) medicis om. B (6) § 2, 3 ex Gaio l. l. (Dig. 44, 7, 5 § 5, 6) (7) dolo] libri cum θ, damno Dig. (8) Cf. Gai. 4, 1..74 (9) pr. fin. similis Dig. 44, 7, 51

(Cels. l. 3 dig.) (10) quaque re] CPa, qua B (11) ei] scr. sibi (12) dare aut] BC, om. Eθ (13) is om. B (14) ¹⁵Iustinianis tribuit Ferrini (15) possessor del. Bachovius, cf. θ (16) quibusdam et aliis libri (17) ¹⁸(§ 6) Iustinianis tribuit Lenel (18) qua del.

8 appellatione contineri dicimus. In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet praetor. veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur recepticia: sed ex nostra constitutione¹, cum et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. item praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias et² ex qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. De pecunia autem constituta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel pro alio solutros se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita, nam alioquin si stipulantur promiserint, iure civili tenentur. Actiones³ autem de peculio ideo adversus patrem dominum comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum servorum ipso iure non teneantur, aequum tamen esset peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos. Item si quis postulante adversario iuraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. 12 Poenales quoque actiones 'bene'⁴ multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum, qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias innumerabiles. Praejudiciales actiones in rem esse evidenter, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber vel an libertus sit, vel de partu agnoscendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsis 14 praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Sic itaque discretis actionibus certum est non posse 'actorem rem suam ita ab aliquo petere' si pareat eum 'dare oportere': nec enim quod actoris est id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur, quod ita datur, ut eius fiat, nec res quae iam actoris est 'magis' eius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, 'effectum' est, ut extra poenam dupli aut quadruplici rei recipienda nomine fures etiam hac actione teneantur 'si pareat eos dare oportere', quamvis sit adversus eos etiam haec 'in rem' actio, per quam rem suam 15 'quis esse petit. Appellamus autem in rem quidem actiones vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare facere oportere intenditur, condiciones. condicere 'enim' est denuntiare prisca lingua: nunc 'vero abusive' dicimus conditionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.'

16 Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei consequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae consequendae, quaedam mixtae sunt. 17 Rei consequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. earum vero actionum, quae in personam sunt, hae quidem quae ex contractu nascentur fere omnes rei consequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod tumultus incendi ruinae naufragii causa depositum sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso apud quem depositum sit aut cum herede eius ex dolo ipsius agitur: quo casu mixta est actio.

18 Ex maleficis vero proditae actiones aliae tantum poenae consequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei consequendae et ob id mixtae sunt. poenam tantum persecutur quis actione furti: sive enim manifesti agatur quadrupli sive nec

manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persecutur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam con- 19 dictio est rei. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo⁶ rei persecutio continetur, poena autem tripli est: sed et legis Aquiliae actio de damno mixta est, non solum si adversus infinitantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit: tanti⁷ enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi⁸ fuerit, secundum iam traditam divisionem. 'item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur: tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam quae relicta est dare compelluntur et aliud tantum pro poena, et ideo in duplum eius fit condemnatio.'

20 Quaedam actiones mixtam causam optinere vindentur tam in rem quam in personam. qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de dividenda hereditate: item communi dividundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune⁹ est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae inter eos agitur qui confines agros habent. in quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare et, si unius pars praevarvari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

21 Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt vel in duplum vel in triplum vel in quadruplum: ulterius autem nulla actio extenditur. In simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto vendito, locato conducto, mandato 23 et denique ex aliis compluribus causis. In duplum agimus veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus: item servi corrupti, quae competit in eum, cuius hortatu consilio servus alienus fugerit aut contumax adversus dominum factus est aut luxuriose vice coeperit aut denique quolibet modo deterior factus sit (in qua actione etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aestimatio deducitur): item ex legato, 'quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quae supra diximus'¹⁰. Tripli vero, 'cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exegerint: tunc enim quod¹¹ propter eorum causam damnum passus fuerit reus, id tripliciter ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. 'quod nostra constitutio¹² induxit, quae in nostro codice fulget, ex qua¹³ dubio procul est ex lege condictiam¹⁴ emanare'. Quadrupli veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret: 'item ex lege condicicia a nostra constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens his exsecutoribus litium, qui contra nostrae constitutiones normam a rei quicquam exegerint'. Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi, infinitatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur: 'sed illa, quae de his competit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum infinitatione duplicatur¹⁵, sed et si distulerit relieti solutionem, usque quo iussu magistratum nostrorum convenia-

(1) Cod. 4, 18, 2 (2) et] P, om. BE (3) την δε de peculio διωγμην Θ (4) bene] W^a, pene B, praetor bene PEW^b (5) Gai. 4, 4. 5. 18 (6) quadruplum BPE (7) tantum libri (8) plurimi] pl. et magni pretii libri

(9) commune] PE, ex quacumque causa comm. B cum Θ (10) § 19 (11) quod id quod libri (12) Cod. 3, 10, 2 (13) ex qua] BW cum Θ, quam PE (14) condicicia libri (15) Cod. 3, 2, 5 (16) sic P, duplicantur BE^a

tur, in confidentem vero et antequam iussu magistrorum
 27 tuum conveniatur solventem simpli redditur. Item
 actio de eo, quod metus causa factum sit, a ceteris,
 de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius
 natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsum
 rem actori restitutus, absolvatur. quod in ceteris casis
 non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplo
 condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.
 28 Actionum autem quaedam bonae fidei sunt,
 quaedam stricti iuris. ¹bonae fidei sunt hae: ex
 empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum,
 mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati,
 pignoraticia, familiae erciscundae, communi dividundo,
 praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et
 ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis peti-
 tio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive
 inter bonae fidei iudicia connumeranda sit sive non,
 nostra tamen constitutio ² aperte eam esse bonae fidei
 29 dispositus. Fuerat antea et rei uxoriae actio ex
 bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorum esse ex stipulatu actionem invenientes omne ius, quod res uxoria ante habebat, cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem, quae de dotibus exigendis proponitur, transculimus ³, merito rei uxoriae actione sublata ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonae fidei sit, sed et tacitam ei dedimus hypothecam: praeferriri autem alias creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiat, cuius solius providentia hoc induximus.
 30 In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restituist debeat. ⁴in quo et illud continetur, ut, si quid invicem actorem praestare oporteat, eo compensatio in reliquo ⁵ is cum quo actum est condemnari debeat. sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. ⁶sed nostra constitutio ⁶ eas compensationes, quae iure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso iure minuantur sive in rem sive personales sive alias quascumque, excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi satius impium esse credimus, ne sub praetextu compensationis depositarum rerum quis ex 31 actione defraudetur. Praeterea quasdam actiones arbitrarias id est ex arbitrio iudicis pendentes appellamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur actori satisficiat, veluti rem restitut vel exhibeat vel solvat vel ex noxiali causa servum dedit, condemnari debeat. sed istae actiones tam in rem quam in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur: in personam veluti quibus de eo agitur, quod aut metus causa aut dolo malo factum est, item qua ⁷ id, quod certo loco promissum est, petitur. ad exhibendum quoque actione ex arbitrio iudicis pendet, in his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici ex bono et aequo secundum cuiusque rei de qua actum est naturam aestimare, quemadmodum actori satisficeri oporteat.
 32 Curare autem debet index, ut omnimodo, quantum possibile ei sit, certae pecuniae ⁸vel rei⁹ sententiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.
 33 ¹⁰Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertinet, causa cedebat, id est rem ¹¹amitterebat, nec ¹²facile in integrum a praetore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. hic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur ¹³, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitus erat. sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque

annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam alii legitata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse videbatur petitor quam dodrantem, atque ideo lege 33a Falcidia legata minuebantur. ¹⁴Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. re: veluti si quis pro decem ¹⁵aureis qui ei debebantur viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, totam eam vel maiorem ex parte suam esse intenderit. 33b Tempore: veluti si quis ante diem ¹⁶vel ante conditionem petierit. qua ratione enim qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur, eadem ratione qui prae mature petit plus petere vide 33c tur. ¹⁷Loco plus petitur, veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus fuerit: verbi gratia ¹⁸si is, qui ita stipulatus fuerit Ephesi dare spondes?, Romae pure intendat dari sibi oportere. ideo autem plus petere intellegitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, admittit ei pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitrary actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret. quae utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino oleo frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub isdem usuris fenerantur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia 33d utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est is qui causa plus petit: ut ecce si quis ita a te stipulatus sit hominem Stichum aut decem ¹⁹aureos dare spondes?, deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum aut decem ²⁰tantum. ideo autem plus petere intellegitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intedit, eripit electionem adversarium et eo modo suam quidem meliorem conditionem facit, adversarii vero sui deteriorem. quae causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum aut ²¹aureos decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret, quo ²²stipulatus est. praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyram petat: plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. quin etiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihil minus plus petere intellegitur, quia saepe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod maioris 33e pretii est. Sed haec quidem antea in usu fuerant: postea autem lex Zenoniana et nostra ²³rem coartavit. et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet, Zenonis divae memoriae loquitur constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne, si quid forte damnum ex hac causa acciderit ei ²⁴, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, 34 puniatur. Si minus in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intendit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiadim suam esse petierit, sine periculo agit: in reliquum enim nihilo minus index adversarium in eodem iudicio condemnat ²⁵ ex constitutione divae memoriae Zenonis. ²⁶Si quis aliud pro alio intenderit,

(1) Gai. 4, 62 (2) Cod. 3, 31, 12 § 3 (3) Cod. 5, 13, 1
 (4) conf. Gai. 4, 61 (5) sic P, reliquo BE (6) Cod. 4, 31, 14
 (7) qua] B, cum PE (8) Gai. 4, 53 (9) succurrebat B
 (10) Gai. 4, 53^a, 53^b (11) Gai. 4, 53^c (12) decem] BP, d.
 aureos E (13) quo] B, quo sibi P, quod sibi E (14) Cod.

3, 10, 1. 2 (14) damnum...ei E^a, damnum ut in spor-
 tulis...ei BE^b, damnum...ei in sportulis P: καὶ τι-
 κτεύθεν ηγέλα συμβῇ τῷ ἀναγομένῳ. οἶος σπορτού-
 λος πλεύσων δόσις Θ (15) condemnat] PE^c, ei
 condemnat B (16) Gai. 4, 55

'nihil eum periclitari' placet, sed in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigeri ei permittimus,' veluti si is, qui hominem Stichum petere debet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.¹ 36 Sunt praeterea quadam actiones, quibus non solidum quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce si in peculium filii servire agamus: nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine 37 proponemus. Item si 'de dote' iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrent facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio¹ concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, 'sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere liceat'. Sed² si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conveniatur. 39 Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debatur: namque ex bono et aequo, ³'habita ratione eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est 40 'condemnaret'⁴, sicut iam dictum est⁵. Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: 'inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.'

VII⁶QUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST
NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

⁷'Quia tamen superius⁸ mentionem habuimus de actione, quae⁹ in peculium filiorum familias servorumque agitur: opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus.' et quia, sive cum servis negotium gestum sit sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separamus ostendemus¹⁰.

¹ "Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit fidem domini sequi videtur. Eadem ratione praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis¹² praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus erit contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem cottidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur institoris vocantur. ^{2a} Iotas tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi ant

(1) retentio¹ *P*, quasi retentio *BE* (2) sed] *BPΘ*, sed et *E* (3) *Gai.* 4, 61 (4) sic *BPE*, condemnare vel condemnat dett. (5) § 30

(6) Cf. *Gai.* 4, 69..74 *Dig.* 14. 15 *Cod.* 4, 25.26 (7) *Gai.* 4, 69 (8) 4, 6, 36 (9) qua *Gai.* (10) ostendemus] dett. cum *Θ*,

taberna aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu inter-3 veniebat. Introduxit et aliam actionem praetor, quae tributoria vocatur. namque si servus in peculiali mercede sciente domino negotietur et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem ac-4 commodat, quae tributoria appellatur. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem domini versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare 4a debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius¹³ solverit aut aedificia ruen-¹⁴ta fulserit aut familiae frumentum emerit vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mer-4b catus erit. Itaque si ex decem ut puta 'aureis', quos servus tuus a Tito mutuos accepit, creditori tuo quinque 'aureos' solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumperit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem 'aurei' in rem tuam versi fuerint, totos decem 'aureos' Titum consequi posse. licet enim una est actio, qua de peculio deque eo q70 in rem domini versum sit agitur, tamen duas habet condenationes. itaque iudex, apud quem de¹⁴ ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur aut 4c non totum. ¹⁵Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quidquid servus domino quive eius in¹⁶ potestate sit debet, et quod superest, id solidum peculium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid¹⁷ vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur.

5 Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit 'stultissimus', si omissa actione, qua 'facillime' solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium et tantum habere, ut solidum 5a sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aequo de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur non deducitur sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur et in id quod reliquum est creditorum dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quod negotiatitur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipliis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso 6 agere debet¹⁸. Quae diximus de servo et domino,

ostendimus *B*, ostendamus *PE* (11) § 1. 2 similes *Gai* 4, 70. 71 (12) sic *B* et *Gai.* 4, 71, navi *PE* (13) eius *B*, eam *P^aE*, eius eam *P^b* (14) de del. (dett.) (15) § 4c et 5 similes *Gai* 4, 73. 74 (16) eius in] *P^b*, in eius *Gai.*, in *B^aE* (17) quis *BP* (18) certe...debet] *PEΘ*, om. *B*

eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte, patre avoce cuius in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatus consultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei qui crediderit denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperit, quam adversus patrem ayumve, sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentium insidiabantur.

Illud in summa admonendi sumus id, quod iussu patris dominive contractum fuerit quodque in rem eius versus fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iusu contractum intelligitur.

VIII¹ DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

²Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint aut bona rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones prodiae sunt, quibus domino damnato permittitur aut litis aestimationem sufferre aut hominem³ noxae dedere.¹ Noxa autem est corpus quod nocuit, id est servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum damnum rapina iniuria. Summa autem ratione permissum est noxae deditio defungi: ⁴namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.³ Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus servum actori noxae dedendo liberatur. nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum ei cui deditus est resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris invito domino manumittetur. ⁵Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia; edicto praetoris veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum.⁶Omnis autem noxalis actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiham commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio: si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse, aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxialis esse incipit: nam si liber homo noxiham commiserit et is servus tuus esse coeperit (quod casibus quibusdam effici primo libro tradidimus⁷) incipit tecum esse noxalis actio, quae ante directa fuisset. ⁸Si servus domino noxiham commiserit, actio nulla nascitur: namque inter dominum et eum qui in eius potestate est nulla obligatio nasci potest. ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. unde si alienus servus noxiham tibi commiserit et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit: ideoque licet exerit de tua potestate, agere non potes,⁹ quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest. Sed veteres quidem haec et in filiis familias masculis et feminis admiserunt. nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit

'et ab usu communi haec penitus recessit: quis enim patitur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut paene per corpus pater magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum ipsos filios familias pro suis delictis posse conveniri.'

IX⁷

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICITUR.

Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem⁸ lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est): puta si equus calcitrosus calce percussit aut boe cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his, quae contra naturam moventur, locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat. Denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec quod ad noxalem¹⁰ actionem pertinet.

1 Ceterum sciendum est aedilicio edicto prohiberi nos canem verrem aprum ursum leonem ibi habere, qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocuit homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit:¹¹ numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

X¹²

DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

¹³Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio tutorio curatorio, cum olim in usu fuisse alterius nomine agere 'non posse' nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia permisum est furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommunitatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licet, coepérunt homines per procuratores litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregrinatio itemque aliae multae¹⁴ cause saepe impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint. Procurator neque certis verbis neque praesente adversario, immo plerumque ignorante eo constituitur: cuicunque enim permisere rem tuam agere aut defendere, is procurator intellegitur.¹⁵ Tutores et curatores quemadmodum constituuntur, primo libro expositum est.

XI¹⁶

DE SATISDATIONIBUS.

'Satisficationum modus alias antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est.'

'Olim enim'¹⁷ si in rem agebatur, satisfare 'possessor compellebat', ut, si victus nec rem ipsam restitueret nec litis aestimationem¹⁸, potestas esset petitoris aut cum eo agendi aut cum 'fideiussoribus' eius. quae satisfatio appellatur indicatum solvi: unde autem sic appellatur, facile est intellegere: namque sti-

(1) Cf. Gai. 4, 75..79 Dig. 9, 4 Cod. 3, 41 (2) Gai. 4, 75

(3) hominem] P⁷, hunc hominem ABE, om. Gai. (4) Gai.

4, 75 (5) Gai. 4, 76..78 (6) 1, 3, 4, 1, 16, 1

(7) Cf. Dig. 9, 1 (9) sic dett., quid libri boni (9) pr.

fin. similis Dig. 9, 1, 1 § 10. 3 (Ulp. l. 18 ad ed.) (10) no-

xalem] PE, nox. hanc AB

(11) § 1 fin. similis Dig. 50, 17, 130 (Ulp. l. l.)

(12) Cf. Gai. 4, 82..87 Dig. 3, 3 Cod. 2, 13 (13) Gai.

4, 82 (14) multae] dett. cum Θ, m. iustae (m. et iustae B)

libri (15) Gai. 4, 85

(16) Cf. Gai. 4, 88..102 Dig. 2, 8 Cod. 2, 57 (17) Gai.

4, 89 (18) eius ins. libri

pulatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. ¹ 'multo magis is', qui in rem actione conveniebatur, 'satisfare' cogebatur, 'si alieno nomine iudicium accipiebat. ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisfare non 'cogebatur'. procurator 'vero si in rem agebat, satisfare iubebatur ratam rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiat. tutores et curatores eodem modo quo et procuratores satisfare 'debere verba edicti faciebant, sed aliquando his 'agentibus' satisfatio remittebatur. ² Haec ita erant, si in rem agebatur, sin vero in personam, ab actoris quidem parte eadem 'optinebant', quae diximus in actione qua in rem agitur. ab eius vero parte cum quo agitur si quidem alieno nomine aliquis intervenerit, omnimodo satisfaret³, quia nemo defensor in aliena re sine satisfactione idoneus esse creditur. quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisfare non cogebatur. ² Sed haec hodie aliter observantur. sive enim quis in rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satisfactionem propter litis aestimationem⁴ dare compellitur, sed pro sua tantum persona, quod iudicio permaneat⁵ usque ad terminum litis, vel committitur sua promissio cum iure iurando, quam iuratoriam cautionem vocant, vel nudam promissionem vel satisfactionem pro qualitate personae ³ sua dare compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuat est vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisfactionem procurator dare compellitur: eodem observando et si tutor vel curator vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem regere ceperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisfactionis sollemnes stipulationes firmare vel extra iudicium satisfactionem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus iudicatum solvi satisfactionis clausulis. ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cau- tela vel satisfactione propter personam ipsius expoundinga, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur⁶, vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quea condemnationi continentur, nisi fuerit pro vocatum. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit et alias velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut satisfactionem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, alienae rei sine satisfactione defensor idoneus intellegitur. Quae omnia apertus et perfectissime a cottidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte celebrabantur, optimere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum, id est hanc regiam urbem, eiusque observantiam sequi⁷.

XII⁷DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS
ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES
TRANSEUNT.

⁸Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusve consulto sive ex sacris con-

'stitutionibus' proficiscuntur, perpetuo solere⁹ 'antiquitus competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus certos fines dederunt': 'eas vero, quae ex propria 'praetoris' iurisdictione pendent, plerumque intra annum' 'vivere (nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium)'. 'ali quando tamen et in perpetuum extenduntur', 'id est usque ad finem constitutionibus introductum': 'quales sunt hae, quas bonorum possessori ceterisque qui heredis loco sunt accommodat. furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsis praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur': 'absurdum enim esse existimat anno eam terminari'. Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competitunt aut a praetore dantur, et in heredem aequem competit aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex maleficiis poenales actiones in heredem non competit, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competit nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inveniatur. ali quando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, 'cum testator dolose versatus sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et hec redibus dantur et contra heredes transeunt'. ¹⁰ Superest ut 'admoveamus', quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, 'licet' iudicii accipiendi tempore in ea cause fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod 'ante' vulgo dicebatur omnia iudicia absolvatoria esse.

XIII¹¹
DE EXCEPTIONIBUS.

¹² Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. comparatae sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, 'ut', licet ipsa persecutio¹³ qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur.¹⁴ Verbi gratia si metu coactus aut dolo inductus aut errore lapsus stipulanti Titio promisi, quod non debueras promittere, palam est iure civili te obligatum esse et actio, qua intenditur dare oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam actionem. Idem iuris est, ¹⁴ si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit neque numeravit. nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatu¹⁵ tenearis: sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet exceptione 'pecuniae non numeratae' te defendi debere, 'cuibus tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est'¹⁶, constitutione nostra¹⁷ coartavimus.¹⁸ Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilo minus obligatus manet, quia pacto convenio obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit 'si paret eum dare oportere'. sed quia iniquum est contra pactionem eum damnari,¹⁹ debitor per exceptionem pacti conventi. Aequo si debitor deferente creditore iuraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periori quaeri, defenditur per exceptionem iuris iurandi. in his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aequo necessariae sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessore iuraverit eam rem suam esse et nihilo minus eandem rem petitio vindicet: licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen possessorem con-

⁽¹⁾ Gai. 4, 90. 96. 98..102⁽²⁾ satisfari debet Gai.⁽³⁾ sic B^a, pro litis aestimatione (extim. P) PE ⁽⁴⁾ permanet BP^aE ⁽⁵⁾ invenitur BP^a, inveniatur Pb, veniret E ⁽⁶⁾ consequi B⁽⁷⁾ Cf. Gai. 4, 110..114 ⁽⁸⁾ Gai. 4, 110..113 ⁽⁹⁾ here-

dem] Gai. Θ, heredem rei libri

(10) § 2 ex Gai. 4, 114

(11) Cf. Gai. 4, 115..125 Dig. 44, 1 Cod. 8, 35 (12) Gai.

4, 115. 116 (13) persecutio] PE, actio B (14) Gai.

4, 116^a (15) sic W Gai., stipulatione BPE (16) 3, 21

(17) Cod. 4, 30, 14

5 demnari. ¹Item si iudicio tecum actum fuerit sive in rem sive in personam, nihil minus obligatio durat et ideo ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuvari. Haec exempli causa rettulisse sufficiet. alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum ⁷ seu pandectarum libris intelli potest. Quarum quaedam ² ex legibus vel ex his, quea legis vicem optinent, vel ex ipsis praetoris iurisdictione sub ⁸ (7) stantiam capiunt. Appellant autem exceptiones aliae perpetuae et peremptoriae, aliae temporales ⁹ (8) rales et dilatoriae. Perpetuae et peremptoriae sunt, quae semper agentibus obstant et semper rem de qua agitur peremunt: qualis est exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur ¹⁰ tur. Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium, nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. ergo hi, quibus intra tempus agere volentibus obicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin, si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quicquam consequerentur propter exceptionem nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amitterebant. hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis item inferre ausus est, Zenoniana constitutione ³ subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et industias, quas, si ⁴ ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat, in duplum habeant hi, qui tales iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter item suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium ¹¹ (10) doceantur observare. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. eas vero exceptions, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudicis frequentari nullo perspectimus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

XIV

DE REPLICATIONIBUS.

⁶Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta videatur, inique noeat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quae per eam replicatur atque resolvitur vis ⁷ exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori licet: si agat creditor et excipiat debitorem, ut ita demum condemnetur, si non convenire, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio, convenit enim ita: namque nihil minus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt. sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabatur ex posteriore pacto convento. ⁸Rursus interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noeat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio voca-

tur. ⁹Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noeat, rursus allegatione alia opus est, qua actori adiuvetur, ³ quae dicitur triplicatio. ¹⁰Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus varietas negotiorum introducit: quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere. ⁴ Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit proinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiat, defenditur per exceptionem nisi ⁸ bonis cesserit: sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alias pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatis lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi.

XV⁹

DE INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de interdictis seu actionibus, quae pro his exercentur. erant autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. ¹⁰quod tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. restitutoria sunt, quibus restituvi aliquid iubet, veluti cum ¹¹ bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberis ¹², qui in potestate eius sunt. sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen optimunt omnia interdicta appellari, quia inter 2 duos dicuntur. ¹³Sequens divisio interdictorum haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quae ³ dam recipiandae. ¹⁴Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur quorum bonorum, eiusque via et portestas haec est, ut, quod ex his bonis quisque, quorum possessione aliquid data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam vel etiam totam hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. interdictum quoque, quod appellatur Salvinum, adipiscendae possessionis causa comparatum est eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas pro mercedibus fundi pignori futuras

(1) § 5 ex Gai 4, 106 (2) Gai 4, 118 (3) Cod. 3, 10, 1
(4) si om. libri, suppl. Mommsen (5) cf. Cod. 2, 12, 7
(6) Gai. 4, 126..129 (7) vis] Gai Θ, ius PE, inc. B

(8) nisi] B, si PE, et οὐ Θ (9) Cf. Gai. 4, 138..170
Dig. 43, 1 Cod. 8, 1 (10) Gai. 4, 139 (11) cum om. edd.
cum Θ (12) sic E, eius ins. BP (13) Gai. 4, 143. 144. 147

4 'pepigisset. ¹Retinenda possessionis causa compara sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat.' namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitorum² actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam³, cum obscura sint utriusque iura, contra petitorum judicari solet. Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione. 'quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam' uti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precastio nanctus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerit aut clam abripuerit alienam possessionem aut precastio rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret: ⁴'utrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precastio ab adversario possidebat. hodie tamen alter observatur: nam utriusque interdicti potestas quantum ad possessionem pertinet exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precastio ab adversario 5 litis contestationis tempore detinet.'

⁵ Possidere autem videtur quisque non solum, si ipse possidet, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerit quis aut quibus 'commodaverit', ipse possidere videatur: et hoc est, quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut, quamvis neque ipse sit in possessione neque eius nomine alius, tamen si non relinquenda possessionis animo, sed postea revertens inde discesserit, retinere possessionem videtur. adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposimus⁶. nec ulla dubitatio est, quin animo solo possessionem adipisci nemo potest.

⁶ Reciperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel aedium 'vi deiectus fuerit: nam ei proponit interdictum unde vi, per quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem', licet is ab eo qui vi deiecit vi vel clam vel precastio possidebat. sed ex sacris constitutionibus, ut supra diximus⁷, si quis rem per vim occipaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privata, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica: sed de vi⁸ privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica'. ⁹armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed etfustes et lapides. ¹⁰Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplia. simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est, qui desiderat aut exhiberi aut restituiri, reus is, a quo desideratur, ut restituat aut exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplia. simplicia sunt, veluti cum prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius ali-

'quid fieri (nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus, qui aliquid facere conatur): duplia sunt veluti uti possidetis interdictum et utrubi. ideo autem duplia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem sustinet.'

8 De ordine et veteri exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non est necesse redi interdictum, sed perinde indicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa interdicti redditia fuisset.'

XVI¹⁰

DE POENA TEMERE LITIGANTUM.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: 'quod et nobis studio est'. idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus ageretur ¹¹modo pecuniaria poena, modo iurisurandi religione, modo metu infamiae coeretur. Ecce enim iusurandum omnibus qui conveniuntur ex nostra constitutione¹² defertur: nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans se bona instantia uti ad contradicendum pervenit'. ¹³at adversus infitantes ex quibusdam causis dupli 'vel tripli' actio constituitur, veluti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agitur. statim autem ab initio pluris quam simpli est actio veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et alius quibusdam, sive quis negat sive fateatur, pluris quam simpli est actio. item actoris quoque calunnia coercetur: 'nam etiam actor pro calunnia iurare cogitur ex nostra constitutione. utriusque etiam partis advocati iusurandum subeunt, quod alia nostra constitutione¹⁴ comprehensum est. haec autem omnia pro veteris calunniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit, quia in partem decimam litis actorem multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est et praefatum iusurandum et ut improbus litigator etiam damnum et impensis litis 2 'inferre adversario suo cogatur'. ¹⁵Ex quibusdam iudicis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum', de dolo, item 'tutelae, mandati, depositi', directis non contrariae actionibus, item pro socio, quae ab utraque parte directa est et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur. 'sed furti quidem aut vi bonorum raptorum aut iniuriarum' aut de dolo 'non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, et recte: plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex contractu debitor sit.'

3 Omnia autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiuntur, qua praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est, qui ius dicturus sit. qua parte praetor parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id¹⁶ ab ipso praetore postulaverint et impetraverint: et si quis aliter vocaverit, in eum poemam 'solidorum quinquaginta' constituit.

XVII

DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. et quidem in primis illud obserware debet iudex, ne aliter dicet, quam legibus aut constitutionibus aut mori-

(1) Gai. 4, 148 (2) petitori B, petitoris P, petituris E
(3) propterea quod scr. (4) cf. Gai. 4, 150 (5) Gai.
4, 153, 154 (6) 2, 9, 4 (7) 4, 2, 1 (8) de vi] θ, si B,
vi P^bE, om. Pa (9) Gai. 4, 155..160

(10) Cf. Gai. 4, 171..183 (11) cf. Gai. 4, 171 (12) Cod.
2, 58, 2 pr. (a. 534?) (13) Gai. 4, 171, 173, 174 (14) Cod.
3, 1, 14 § 1 (15) Gai. 4, 182 (16) id] PE, om. B

1 bus¹ proditum est. Et ideo si noxali iudicio adictus est, observare debet, ut, 'si condemnandus videbitur dominus, ita beat condemnare: 'Publum "Maevium Lucio Titio decem aureis condemnem aut 2 "noxam dedere.' Et si in rem actum sit, sive contra potitorem indicavit, absolvere debet possessorem, sive contra possessorem, inbere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. 'sed si in praesenti neget se possessor restituere posse et sine frustatione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione 'caveat cum fideiuſſore, si intra tempus quod ei datum est non restituisseſ.' et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, in utraque actione eadem ratio paene fit², si praedofuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio 'consumptorum neque non perceptorum': post inchoatam autem petitionem etiam illorum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt vel per 3 cepti consumpti sunt. Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est, sed opus est, ut etiam causam rei debeat exhibere, id est ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset: ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilo minus condemnatur. praetera fructum medi temporis, id est eius, quod³ post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem iudicatum intercessit, rationem habere debet index. quod si neget is, cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi causa petat idque sine frustatione postulare videatur, dari ei debet, ut tamen caveat se restituturum: quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat neque postea exhibitum se caveat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam 4 esse. Si familiae erescundae iudicio actum sit, singulas res singulis hereditibus adiudicare debet et, si in alterius persona praegrayare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est⁴, condemnare. eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem hereditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes 5 subsequuntur. Eadem interveniunt et si communii dividendo de pluribus rebus actum fuerit. quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet et, si unius pars praegrayare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est: quod si commode dividi non possit, vel homo forte aut mulus erit de quo actum sit, unius totus adiudicandus est et is⁵ alteri certa pecunia 6 condemnandus. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu necessaria est, si evidenteribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti: nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. eo quoque⁶ nomine condemnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit. contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur, velut si quis iubente iudice metiri agros

7 passus non fuerit. Quod autem istis iudiciis aliqui adiudicatum sit, id statim eius fit cui adiudicatum est.

XVIII⁷ DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec omnino quicquam simile habent ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus, magna diversitas est eorum 1 et in instituendis et in exercendis. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur. Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus, quae ultimo supplicio adiungunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno⁸ pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia. 3 Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia maiestatis, quae in eos, qui contra imperatorem vel rem publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. cuius poena animae amissionem sustinet et memoria 4 rei et post mortem damnatur. Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui cum masculis infamia libidinem exercere audent. 'sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, 'cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidia bonorum, si humiles, corporis coercitionem cum relegatione. Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persecuitur vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. 'telum autem, ut Gaius noster in⁹ interpretatione legis duodecim tabularum¹⁰ scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed et omne significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine continetur. dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Graeca voce figuratum, ἀπὸ τοῦ τηλοῦ: 'et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi θέλος appellant ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. admonet nos Xenophon¹¹, nam ita scripsit: καὶ τὰ βίλη δύοντι ἐγέρετο, ἄδυται, τοξεύματα, σφενδόναι, πλευτοὶ δὲ καὶ λιθοὶ¹². sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum eadem lege et benefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam¹³ venenis vel susurris magicis homines occiderunt vel mala medicamenta 6 publice vendiderunt. Alia deinde lex aspernum crimen nova poena persecuitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur. qua cavetur, ut,¹⁴ si quis parentis aut filii aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius dolo malo id factum est, vel conscientis criminis existit, licet extraneus sit, poena parricidii punietur et neque gladio neque ignibus neque ulla alia sollempni poena subicietur, sed insutus culleo cum cane et gallo gallinaceo et vipers et simia et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnum proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et¹⁵ ei caelum superstici, terra mortuo auferatur. si quis autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas personas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis 7 sustinebit¹⁶. Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit

(1) moribus] PE, a maioribus B, τῇ τῶν σοφῶν νομοθεσίᾳ Θ
 (2) fit] B, habetur PE
 (3) quod] P, qui BE: καὶ τὸν καρπὸν δὲ τὸν μέσον χορόν, τοντοτοὶ τὸν μετὰ προκάταρξιν μέχρι καταδίκης Θ, quod tix recedit a nostra lectione
 (4) 4, 6, 20
 (5) is] B, is invicem PE
 (6) quoque] PE, que B

(7) Cf. Dig. 48, 1
 (8) infamiam (-mia A*) i. cum damno] A* PE Θ, vel inf. i. e. d. B, vel dampnum vel in-

famiam i. cum damno A¹, vel damnum vel infamia i Ab²
 (9) in] A om. rel.
 (10) Dig. 50, 16, 233 § 2
 (11) Anab. 5, 2, 14
 (12) id est: et tela simul mittebantur, hastae, sagittae, fundae, permulti et lapides
 (13) tam] AE, om. B, tam...magicis om. R
 (14) si quis...auferatur ex Cod. 9, 17, 1
 (15) et] RA, ut B Cod.
 (16) sic P, subsistit RB, substituetur A

'signaverit recitaverit subiecerit quive signum adulterinum fecerit sculpserit expresserit sciens dolo malo. eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est', quod et in lege de sicariis et beneficis servatur, in 8 liberos vero deportatio. Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos exoritur, qui vim vel armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. sin autem per vim raptus virginis vel viduae vel sanctimonialis vel aliae fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ei, qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur secundum nostrae constitutionis² definitionem, ex qua haec 9 apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati fuerint. ³sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias sub-

traxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt vel qui subtracta ab his scientes suscepunt: alii vero, qui in hanc legem inciderint, poenae 10 deportationis subiungentur⁴. Est inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum 11 leviorum. Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia ambitus et lex Iulia repetundarum et lex Iulia de annonae et lex Iulia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiciunt, qui praecpta earum neglexerint.

12 Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum sive pandectarum libris deo proprio adventura est.'

(1) est] E, et R, om. AB

(2) Cod. 9, 13, 1

(3) sed...susceperunt] conf. Cod. 9, 28, 1

(4) sic R subiunguntur A,

subiungentur B